

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LYNGBY-BOGEN

1982

LYNGBY-BOGEN

1982

Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune

LYNGBY-BOGEN 1982

er udgivet af

Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune.

Papiret er 120 g Kaolimat Ivoire

Sat og trykt hos A. Rasmussens Bogtrykkeri, Ringkøbing
i 2000 eksemplarer.

ISBN 87-87298-09-0

ISSN 0107-7848

Omslaget viser den Tuteinske Pavillon

i haven til Rustenborgvej 7B 1982, jfr. artiklen s. 97.

Jeppe Tønsberg fot.

INDHOLDSFORTEGNELSE

<i>Jørgen Nybo Rasmussen:</i> Lyngby Hovedgades anlæggelse 1764-67	5
<i>Mette Maegaard Nielsen:</i> Landstedet Albertinelyst	32
Birchs Gaard i Bondebyen	61
<i>H. J. Lemche:</i> Omkring den Tuteinske Pavillon	97
<i>Jeppé Tønsberg:</i> Pritzel og Binder	129
<i>Aage Børresen:</i> Beretning om selskabets virksomhed 1981/82	164
Navneregister	166

Jørgen Nybo Rasmussen

LYNGBY HOVEDGADES ANLÆGGELSE 1764-67

Allerede i middelalderen var Nordsjælland en central del af det danske rige. Adam af Bremen omtalte ca. 1070 Roskilde som Sjællands hovedby, både bispesæde og kongeby. Herfra udgik landeveje blandt andet gennem Nordsjælland til Helsingør, hvorfra der var overfart til Skåne. 100 år senere var en ny stærk udvikling i gang omkring de store klostre, som grundlagdes i 1100-tallet: Esrum, Slangerup og Æbelholt, der ikke blot var kirkelige centre, men hvorfra også kulturliv og landbrug fik nye impulser. Nordligst lå kongeborge som Søborg, Gurre og Krogen. Roskilde-biskoppen Absalon grundlagde 1167 ikke blot byen og slottet København som havneby for Roskilde, men gjorde den også til midtpunkt for det godsområde, han skænkede kannikerne ved Vor Frue Kirke. Under selve Roskilde bispestol hørte godset omkring Hjortholm ved Furesøen, der stammer fra slutningen af 1200-tallet. I 1300-tallet omdannedes Hvide-slægtens gamle gård i Knardrup til endnu et kloster. Ca. 1400 blev Hørsholm kronens eje. Disse godser var banebrydende i landbrugsudviklingen og blev forudsætningen for den stigende landbrugseksport især af korn, der foregik fra havnebyerne på hansestædernes koger til det europæiske marked. De ældste havne var Roskilde, Slangerup og Søborg, men alle disse fjordhavne sandede efterhånden til, og deres rolle blev overtaget af København og Helsingør, der lå ved det åbne internationale farvand, Øresund. Både landbrugseksporten fra godserne og den voksende kirkelige og statslige administration krævede bedre forbindelser til lands, altså landeveje, der kunne befares med hestevogne og af ryttere.

Jørgen Nybo Rasmussen, f. 1929, arkivar, cand.mag. (Rigsarkivet).

Vi ved kun lidt om forløbet af middelalderens veje i Nordsjælland. Ifølge de gamle landskabslove fra 1200-tallet skulle »alfarveje« vedligeholdes af de lokale bønder under opsyn af lensmændene. Men systemet fungerede dårligt, og teknisk var vejene nærmest hjulspor.

Rivaliseringen mellem kongen og kirken fik sin udløsning i Reformationen. Under påberåbelse af den lutherske idé om fyrsten som nødbiskop, der havde reformationsret, tilegnede kronen sig 1536 alt det omfattende kirkelige gods i Danmark. Dette betød ikke mindst en revolution af besiddelsesforholdene i Nordsjælland, hvor de gamle kloster- og bispegodser nu blev krongods. De få private adelige gods ejere blev købt ud af kongerne ved mageskifter. Det berømteste var Frederik IIs mageskifte med Herluf Trolle, der 1560 afstod Hillerødsholm mod til gengæld at få det gamle Skovkloster ved Næstved, som han omdannede til skolen Herlufsholm. Kongen begyndte straks på ombygningen af Hillerødsholm til Frederiksborg Slot. Byggematerialerne skaffede han især ved nedrivning af de gamle klostre i Esum, Æbelholt og Knardrup, men også de middelalderlige kongeborge Søborg og Gurre gik med i købet. 1577 begyndtes ombygningen af det gamle Krogen Slot til øresundsfæstningen Kronborg. København udkonkurrerede nu endegyldigt Roskilde som Sjællands hovedby, idet den blev kongeby og landets hovedstad.

På det store nordsjællandske krongods med dets omfattende skovområder opstod efterhånden endnu flere kongeslotte: Østrup ved Esum Sø fra 1500-tallet, Jægersborg 1640, Frederiksdal 1668, Fredensborg 1720, Eremitagen 1736 og Sorgenfri 1743, mens det gamle Hørsholm samtidig ombyggedes til et barokkens pragtslot uden lige i Danmark. Disse slotte fungerede som sommerresidenser for kongerne og hoffet, der kun om vinteren boede på Københavns Slot, senere Christiansborg. Da der måtte være sikre og hurtige forbindelser mellem kongen, når han boede på slottene, og centraladministrationen i København, førte dette til, at der måtte anlægges bedre veje end hidtil. Nordsjælland blev et foregangsområde inden for vejbygningen i hele Danmark. Allerede Frederik II anlagde 1584 den første af de særlige kongeveje, der gik fra København over Lyngby og Rudersdal til Frede-

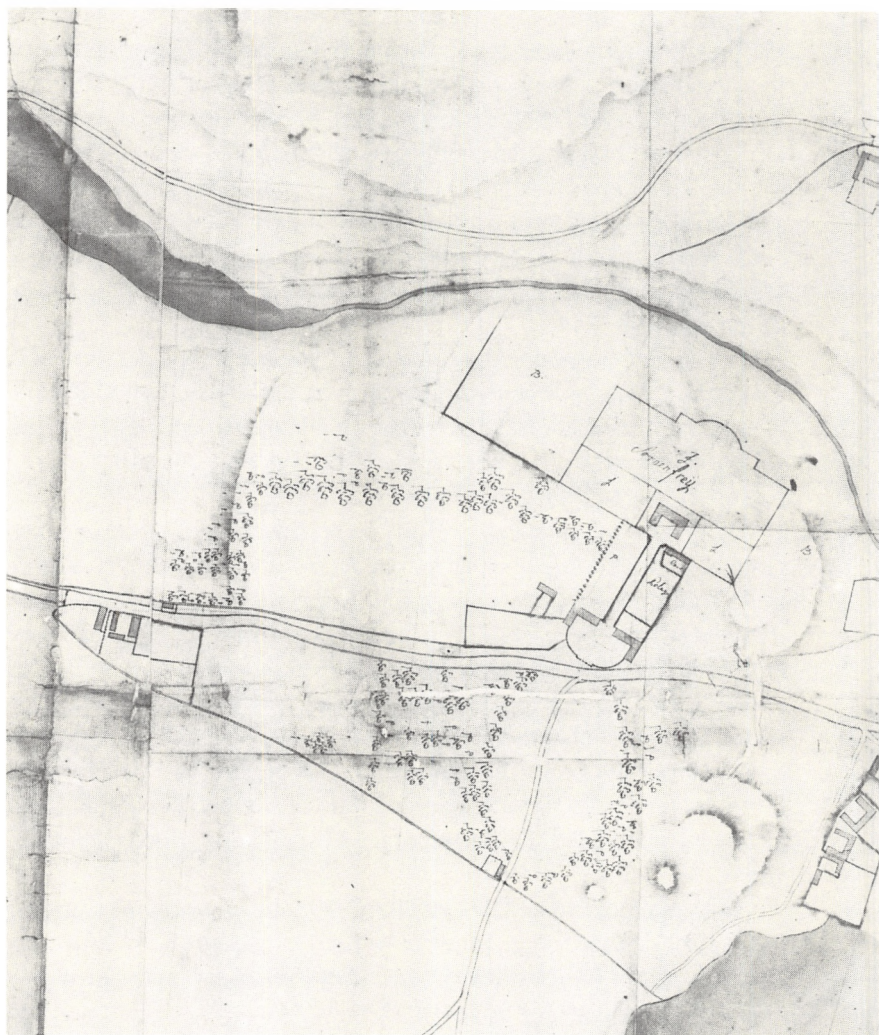
riksborg. 1585 førtes vejen videre fra Frederiksborg til Kronborg, og 1587 fulgte forgreningen fra Rudersdal til Hørsholm, som Christian IV 1638 videreførte til Nyrup. Disse kongeveje var ikke offentligt tilgængelige, men var indtil 1767 forbeholdt kongen, hoffet og embedsmændene. De alene havde nøgler til de bomme, der skulle holde vejene afspærrede fra den almindelige færdsel. De var delvis byggede med en for datiden god brolægning med store, flade natursten. I Rude Skov og i Nyrup Hegn findes enkelte steder rester af disse veje med deres brolægning. – Men den almindelige samfærdsel og transport måtte stadig foregå ad de gamle alfarveje.

En vigtig alfarvej var den nuværende Frederiksborgvej, der førte over Lillerød og Fiskebæk gennem Hareskoven og Bagsværd mod København. Lyngby forbandtes med denne vej ad den nuværende Bagsværdvej og Buddingevej. Ad alfarvejene førte bønderne landbrugsvarer til Hovedstadens forsyning med fødevarer.

I Lyngby Sogn var den gamle Kulsviervej over Nymølle mod Gammel Holte og videre nordpå navngivet således, fordi man ad denne vej førte trækul, der brændtes i de store skove i Nordsjælland, i vogne til Hovedstadens energiforbrug. Handelen foregik på det torv, der ligger inden for den gamle Nørreport, og som stadig kaldes Kultorvet.

Den gamle kongevej gennem Kongens Lyngby passerede Mølleåen neden for Kirkebakken omtrent på samme sted som nu, men ad primitive træbroer over afløbene fra henholdsvis Søndre og Nordre Mølle. Herfra bugtede den sig videre nordpå forbi Sorgenfri Slot op mod Geels Skov og Rudersdal til Frederiksborg. – Hist og her krydsede den alfarvejene.

I slutningen af Frederik Vs tid efter 1750 satte en økonomisk opgang ind. Korneksporten steg, handelen voksede, og politisk vandt den oplyste enevældes fremskridtstro frem. Dette var baggrunden for ønsket om at få bygget nye og bedre landeveje i Danmark. Alfarvejene var slette, og også de gamle kongeveje havde længe været i forfald og føltes utidssvarende. De måtte afløses af nye veje, som alle kunne benytte. I december 1763 nedsattes »Direktionen for de nye vejanlæg« under ledelse af oversekretær F. C. Rosenkrantz. Hermed eksisterede der

Rigsarkivet, Vejdirektoratet 1139,4 (udsnit), tegnet 1764. Nord er til venstre, og kortet viser hele landsbyens udstrækning og den gamle kongevejs forløb gennem byen. Øverst ses Bondebyen og nederst Lyngby Sø og landstederne langs Prinsessesstien. Haveanlæggene til højre hører til Rustenborg.

Lyngby Hovedgades anlæggelse 1764-67

en administrativ ramme, og Danmarks førende politiker på den tid, J. H. E. Bernstorff, sørgede for også at skaffe teknisk ekspertise fra det land, der dengang var det førende i Europa, nemlig Frankrig.

Det franske vejvæsen var i 1730'erne blevet reorganiseret under en central administration i Paris, »Direction« og »École des ponts et chaussées«, der både varetog planlægningen, tegnede vejkort og brotegninger og sørgede for uddannelsen af de unge ingeniører, der senere udsendtes for at lede vejvæsenet i de forskellige provinser. Jean Rodolphe François Marmillod blev født i landsbyen Rosinière i kanton Vaud i Schweiz 9. november 1720. Han fik sin uddannelse ved »École des ponts et chaussées« og gjorde herefter tjeneste som vejingeniør i Limoges, da han 1763 blev opfordret til at komme til Danmark. Bernstorff var blevet opmærksom på ham bl.a. gennem hans landsmand, den jævnaldrende arkitekt Nicolas Henri Jardin, der allerede nogle år havde virket i Danmark, hvor han byggede på Marmorkirken, Bernstorff Slot, Marienlyst, haverne ved Fredensborg m.m.

Sammen med to andre unge vejingeniører, Philibert Boudin og Herault de Sorbée, ankom Marmillod 12. april 1764 til Danmark, hvor han ansattes af »Direktionen for de nye vejanlæg« som »overvejningsinspektør« med den opgave at lede selve vejbyggeriet. Der skulle anvendes den nye franske teknik, den såkaldte chaussée. Når terrænet var nivelleret, skulle vejbanen bygges op med en normalt 9 alen bred kørebane i midten, på begge sider omgivet af 6 alen brede jordrabatter, »sommerveje«. Kørebanen, den egentlige chaussée, var opbygget på et grundlag af svære sten nederst, hvorover mindre sten og øverst grus, der altsammen stamperedes fast sammen. Vejens tørhed sikredes af de ledsagende grøfter, der på lave steder førtes under vejen som murede stenkister. Vejføringen gennem terrænet skulle så vidt muligt følge helt rette linier uanset højdeforholdene. Over større vandløb skulle der bygges murede stenbroer.

Arbejdet begyndte med det samme. 24. maj 1764 kom Frederik Vs resolution om bygningen af den første vej, nemlig fra København over Lyngby og Rudersdal til Hørsholm og derfra videre til Fredensborg. Kongen ville hermed forbedre forbindelsen mellem sine to yndlings-

slotte og Hovedstaden. Marmillod og hans kolleger tog fat med stor energi, tegnede kort over de områder, hvor vejen skulle gå, idet de både viste, hvordan terræn, bebyggelse og de gamle veje lå, og udkastede linieføringen til den nye vejs forløb.

Det er dette kortmateriale, vi for Lyngbys vedkommende skal betragte nærmere. Kortene ligger nu i Rigsarkivet, hvor de indgår i »Vejdirektoratets aflevering«, der afleveredes så sent som i 1976. Enkelte af kortene havde Rigsarkivet allerede tidligere, og andre erhvervedes på anden måde. Kortene og tegningerne vedrører tre faser i anlæggelsesforløbet: 1764 foregik kortlægning af den eksisterende situation, så det var muligt at udstikke den nye vejs omtrentlige linieføring på kortet. 1765 opmålt det centrale Lyngby på kort i stor målestok, hvorefter Hovedgadens præcise placering fastsattes. 1767 tegnedes og byggedes de nye broer over Mølleåen og Toftebækken. Til slut findes et par tegninger fra 1800-tallet.

Også i den almindelige danske kortlægningshistorie er disse vejkort af stor betydning. Før 1760'erne fandtes der overhovedet ikke pålidelige kort over Danmark, hverken over landet som helhed eller over de enkelte lokaliteter, alene bortset fra enkelte byer og fæstninger, der af militære grunde var blevet rigtigt opmålt. Men 1763 påbegyndte Videnskabskabernes Selskab moderne dansk kortlægning. 1768 udkom Selskabets kort over Københavns Amt og 1771 over resten af Sjælland. Marmillods kort over Fredensborg-vejen, og specielt over Lyngby, der er den bedst opmålte lokalitet på hele strækningen, hører derfor hjemme ikke blot i vejbygningens, men i selve den danske kortlægnings første pionerfase. Udskiftningskortene begyndte først i forbindelse med landboreformerne nogle år senere – på Bernstorffs gods i Gentofte sogn 1761-66, men ellers først efter forordningen om udskiftning 1781.

Herefter går vi over til at skildre de enkelte kort.

1764

Rigsarkivets 1. afdeling, Kortsamlingen, *Vejdirektoratet* (herefter forkortet *Vejdir.*) 1139,4. Det er et ret stort kort, 175×110 cm. Det omfatter

selve Lyngby med landsbyen (nu kaldet »Bondebyen«), Lyngby Søes østlige del og Mølleåen med Brede og Fuglevad Møller; mod vest medtager det Virum, og mod nord går det til sydrenden af Geels Skov. Det har kun få stednavne, der er skrevet på fransk: »Chemin de Bagsvaerd« f.eks. = Bagsværdvej. Heraf fremgår, at det er et arbejde af Marmillod eller en af hans franske medhjælpere. Det er udateret; men dateringen er det alligevel lykkedes at fastlægge. Ved en nærmere undersøgelse ses, at dette kort, skønt det med stor nøjagtighed viser alle bygninger i datidens Lyngby, dog mangler et lille hus lige nord for den til »Store Kro« hørende stald. Men dette hus er medtaget på det af Marmillod tegnede kort fra 1765 = Vejdir. 1197,1-2 (hvorom senere), og her har han på huset skrevet »Maison batie pendant l'hiver de 1764-65«, et udtryk iøvrigt for ærgrelse, da det var bygget ud på den 1764 af Marmillod planlagte vejbane. Hermed er det klart, at Vejdir. 1139,4 stammer fra 1764, da dette hus endnu ikke eksisterede. Men vi kan datere det endnu nøjere, næsten på måned. Den kongelige resolution om vejens anlæggelse blev som nævnt underskrevet 24. maj 1764. Det næste kort er Vejdir. 1489,1, der viser den nye linieføring forsynet med kongelig resolution, dateret 23. august 1764. Men Vejdir. 1139,4 har endnu ikke spor af denne nye vejlinie. Det forestiller situationen forud for beslutningen herom. Det må altså sikkert være ældre end 23. august. D.v.s. at det må være tegnet mellem 24. maj og 23. august 1764.

Kortets størrelse medfører, at det er i stor målestok, ca. 1:2.000, og således viser de enkelte bygningers grundplan samt en række detaljer om forløbet af vandløb, veje, omridset af haver og andre enkeltheder. Særlig vigtig for Marmillod har været angivelsen af den gamle kongevejs forløb. Man ser, hvorledes den bugtede sig op gennem Sorgenfri Slotspark og derfra videre til Geels Skov ad en noget østligere linie end nu. Da kongevejene som omtalt ikke måtte benyttes af bønderne, havde disse deres egne veje, der også ses på kortet. Bagsværdvej er allerede nævnt. En anden vej gik mod Jægersborg, hvorfra man gennem Gentofte kunne komme til København. Nordpå gik en vej mod Lundtofte og Kulsviervej, mens en anden vej fulgte nuværende Fuglevadsvej over Mølleåen ved Fuglevad, hvorfra den gik videre vest for Brede til Virum,

d.v.s. at den krydsede Kongevejen i det område, hvor nu Frilandsmuseet ligger.

Enkeltheder på kortet *Vejdir*. 1139,4 skal ellers ikke gennemgås. Men der er redegørelser både for »Bondebyen« og Sorgenfris omegn, som i høj grad forøger vor viden herom. Fredningsstyrelsen, der nu samarbejder med Lyngby-Taarbæk Kommune om Bondebyens bevarelse, har opmålt alle de eksisterende gamle huse i Bondebyen. Herfra har man vist dette kort den største interesse, da man blev opmærksom på dets eksistens, netop fordi det viser hele landsbyen på et tidspunkt, hvor den endnu var helt uberørt af udskiftningen, og det med stor nøjagtighed. Hvert hus' omrids og hver tofts udstrækning angives faktisk præcis, som det var i 1764.

Hvad Sorgenfri angår, ser man ved sammenligning med en plan over Thurahs anlæg fra 1740'erne (gengivet i Nystrøm: »Lyngby Sogn i Fortid og Nutid« s. 124), at der i mellemtiden var sket en betydelig udvikling af haveanlægget. Over for slottet på den anden side af Kongevejen ses således omridset af en oval plads i Norske Skov, der formodentlig må være den berømte »Danseplads«, malet af Jens Juel.

Som lige nævnt, approberede kong Frederik V 23. august 1764 den af Marmillod foreslåede vejlinie til Fredensborg-vejen. Dette fremgår af kortet *Vejdir*. 1489,1, der forestiller strækningen fra Sorgenfri-parken til Hørsholm. På kortets ene ende læses følgende påtegning: »Vi approbere allernådigst hermed denne forfattede tegning og vil, at Konge-Vejen derefter således skal anlægges, som linien, der går over Rudersdal, udviser. Givet på vort slot Fredensborg d. 23. Augusti anno 1764. Friderich R.« Kongen har altså selv haft kortet forelagt og har godkendt det med sin underskrift, idet han traf afgørelsen om linieføringen. Vejdirektør Rosenkrantz' signatur viser, at det var ham, der forelagde det for kongen. Men kortet selv må være tegnet af en af de franske vejingeniører, sandsynligvis af Marmillod selv. Foruden den linieføring, som kongen valgte, nemlig over Rudersdal, var også en anden noget østligere foreslået. Den ville i stedet have ført vejen til et punkt umiddelbart vest for Øverød Sø og således væsentligt nærmere Søllerød Kirke, og herfra ville den være gået igennem det nuværende »Paradis-Kvarter«,

Rigsarkivet, Vefdrektoratet 1489, I (sydlige del), tegnet 1764. Nord er til højre, og man ser yderst til venstre Sorgenfri Slotspark og øverst til højre Ruderdsdal. Kortet viser dels de to mulige linieføringer af den nye kongevej og dels den gamle kongevejs forløb, som endnu kan ses i Geets Skov (midt i billedet).

kun tangerende østkanten af Rude Skov, nærmere Sandbjerg end den nuværende vej og derfra til Hørsholm Slotsparkes sydspids. Vor tids Ny Holte ville have fået en helt anden historie, hvis denne linieføring var blevet valgt i stedet for den nuværende. Det bemærkes, at princippet om så vidt muligt at gøre vejen snorlige har medført, at den på hele strækningen har sit eneste »knæk« netop ved Rudersdal. Da der jo foruden vejlinien er gjort rede for det omgivende terræn i ca. to kilometers bredde, er også dette kort af betydelig topografisk værdi. Den gamle kongevej og »bondevejene« nord for Lyngby er afsat. Desværre har det dog kun få stednavne. Man bemærker, at dets franske ophavsmænd ikke har forstået dansk, men dog har gjort sig umage for, så godt som muligt, at gengive de stednavne, de har fået forklaret eller stavet for sig, da de tegnede kortet. Som oftest foretrak Marmillod at gengive vand med en grøn farve, ikke med blå, som vi er vant til.

Af to andre kort fremgår, hvorledes den nye vejs sydlige del, den nuværende Lyngbyvej, blev til. *Vejdir. 1489, 11* viser strækningen mellem Vibenshus og Lundehus, altså den nuværende Emdrup Sø. Påtegningen lyder: »Plan géométrique de la partie de chemin entre Vivenshouse et Lundshouse, avec le projet d'une nouvelle route, pour aller de Copenhague à Fridensbourg«. Det er signeret både af overvejinspektøren, Marmillod, der er dets tegner, og af F. Chr. Rosenkrantz, vejdirektøren. Af en indførsel i Sjællands Stifts Renteskriverkontors journal C 1759-65 nr. 2947 B (Rigsarkivet, Rentekammeret 2243,161) fremgår, at »Hr. geheimeråd Rosenkrantz sender 30. maj 1764 Cort over Veyen imellem Vibens- og Lundehuset«. Som det jo er rimeligt at vente, var denne strækning altså den allerførste, der blev opmålt. Det er dog forbavsende, at det skete allerede i ugen efter, at den kgl. resolution om vejens anlæggelse var faldet, og kun en måned efter Marmillods ankomst til Danmark! Man arbejdede slet ikke så langsomt og ineffektivt i den gamle enevældes administration, som nogle forestiller sig. I dag var det i hvert fald næppe gået så hurtigt! Man ser på planen som sædvanlig den gamle vejs forløb foruden den nyprojekterede. Interessant er udregningen af, hvor meget land der kunne tilbagegives bønderne, når den gamle vej sløjfedes. Målestokken er i »toises«, d. v. s. de franske favne,

som Marmillod og hans medarbejdere sædvanligvis benyttede sig af; de var en anelse længere end de danske favne. Man ser en målestok påtegnet: »400 toises ou 1200 aunes« d.v.s. alen, en favn var tre alen. Måleforholdet er 1:3.000.

Vejdir. 1187,1 viser strækningen mellem »Lundehuset« ved Emdrup Sø og Lyngby, d.v.s. kroen »Holland« på hjørnet af nuværende Lyngby Hovedgade og Jernbanevej. Kortets titel er »Plan et Projet d'un Chemin entre Lundhuus et Lingbye«, skrevet med klare latinske bogstaver. Men i hjørnet har dette ret lille kort, 103×16 cm, påtegningen »Conforme au Plan et Projet, qui a été approuvé par sa Majesté. Marmillod«. Der er altså i dette tilfælde ikke tale om det originale, kgl. approberede kort, men en af Marmillod selv fremstillet formindsket kopi heraf. Målestokken er ca. 1:8.000. Man må antage, at det originale kort har været i en større målestok, men så store kort var jo upraktiske til arbejdet i marken, og derfor er kopier i mindre målestok blevet fremstillet efter behov. Det er ikke dateret, men da vi af de andre kort ved, at vejen planlagdes og blev fastsat i løbet af sommeren 1764, har originalen til dette kort utvivlsomt været fra samme tid, og kopien, *Vejdir. 1187,1*, er blevet fremstillet af Marmillod selv kort tid efter. Kortet viser den gamle kongevejs forløb lidt vest for den nye. Bernstorffsvejs og Gentoftegades udgang fra den nye vej vises, og man ser, hvorledes den syd for »Grande Tourbière« = Vintappersøen krydses af bondevejen fra Vangede mod Jægersborg. Lige syd herfor er Ræveskovbakken afsat.

Vejdir. 1200 er i format det største af disse kort. Det er 45 cm bredt, men ikke mindre end 410 cm langt og har ved konserveringen i Rigsarkivet måttet monteres på en paprulle og opklæbes på lærred. Det forestiller Lyngby Hovedgade fra hjørnet af nuværende Jernbanevej til Sorgenfri Slot. Målestokken er beregnet til ca. 1:220. Dets indhold er væsentligt; men det har en ufærdig, skitsemæssig karakter, og i visse henseender er det noget misvisende. Således er strækningen gennem Sorgenfri-parken forkortet i forhold til det øvrige kort. Hensigten har nok været at skabe grundlag for detailplanlægning af vejen gennem Lyngby, idet både det oprindelige vejforløb er afsat i gult, og den nye vejlinie afstukket i rødt. Kortet er ikke blevet færdigt og er året efter

blevet målt påny, tegnet om og erstattet med Vejdir. 1197,1-2, som man har været mere tilfreds med. Trods sine mangler er Vejdir. 1200 dog interessant og bringer oplysninger, der ikke er med på afløseren. Det er udateret, men kan dog dateres sikkert til året 1764, fordi det samme lille hus ved Store Kro, der iflg. Vejdir. 1197,1 blev bygget i vinteren 1764-65, og som gav »terminus ante quem« for Vejdir. 1139,4, heller ikke er med her. Af dette korts oplysninger vil jeg fremhæve Toftebækkens passage under Hovedgaden lige ved kroen »Holland« på hjørnet af nuværende Jernbanevej. Her byggede Marmillod en bro over bækken, der jo passerede fra lavningen ved nuværende Ermelundssti til den lavning, hvor senere Fæstningskanalen, der nu bruges af bådarten, blev gravet. De øvrige enkeltheder ses bedre på 1197,1-2.

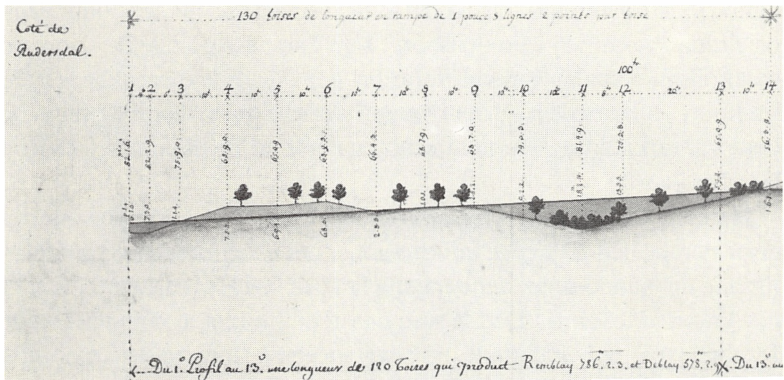
Når en ny vej skulle anlægges ifølge de nye franske principper, var det ikke blot nødvendigt, at man fastsatte dens helst snorlige forløb på et kort, men man måtte også planlægge den nødvendige nivellering, d.v.s. hvorledes den jævnest mulige højdeprofil kunne opnås. Hvor vejen skulle gå, måtte bakker udjævnes, og med det afgravede materiale kunne man så udfylde dalsænkningerne med vejdamninger. Man tegnede såkaldte »nivellementer« for at beregne jordarbejdernes omfang, og sådanne må formentlig have eksisteret for hele den nye kongevejs forløb. Men kun ét af nivellementerne for vejen indtil Hørsholm er bevaret – så vidt vi ved – nemlig Marmillods nivellement af strækningen gennem Rude Skov fra Rudersdal til Petersborg på hjørnet af nuværende Høsterkøbvej, nemlig *Vejdir. 1489,13*. Afbildningen viser strækningen nærmest ved Rudersdal. Hvor bakker skal afgraves, er det vist med rødt, og hvor dale skal fyldes, er det vist med gult. Højdeforholdene er angivet i forhold til en vandret basislinie, der af praktiske grunde er afsat over nivellementet. Nedenfor er afsat beregninger af, hvor mange rumenheder jord, der skulle flyttes for at opnå det ønskede resultat. På nivellementets titelside har Marmillod skrevet, at det er fra 1764, og angivet resultatet, nemlig at der måtte flyttes i alt 7997 kubiktoises (favne) jord på denne strækning, d.v.s. 55.000 m³. Det er historisk interessant, at netop denne vejstrækning endnu i dag henligger næsten, som den efter Marmillods kort og nivellement faktisk byggedes i årene

1766 og 1767. Den, der i dag på cykel aser op og ned ad disse bakker på vejen gennem Rude Skov til Hørsholm, kan altså gøre det i bevidstheden om at gøre en ægte vejhistorisk erfaring. De fleste andre steder er Marmillods arbejde jo helt ukendeliggjort af nyere vejarbejder, ikke mindst Lyngbyvejen, men også Kongevejen fra Lyngby til Holte og Rudersdal er nu blevet til motorveje. De store jordarbejder, de nye veje krævede, udførtes af bønderne som »samfundstjeneste«, d.v.s. statshoveri, idet amtmændene i hvert amt fastsatte og på de enkelte bønder i amtet fordelte, hvor mange dages arbejde med heste og vogn de havde at yde. Denne arbejdsbyrde kunne være tung nok for den i forvejen hårdt belastede bondebefolkning, og fordelingen heraf, den såkaldte »repartition«, blev genstand for mange uoverensstemmelser og klager. Bønderne skulle gøre dette jordarbejde og ligeledes transportere sten, grus og lignende byggematerialer til arbejdspladserne på de nye veje. Man regnede 1 m³ sten pr. meter chaussé. Men selve byggearbejdet udførtes af soldater fra Ingeniørkorpsset, som Marmillod fik stillet til rådighed. Da vejen gennem Rude Skov blev bygget i 1766 og 1767, oprettedes interimistiske arbejdslejre for ca. 200 soldater. Det var teltlejre, hvor de boede sommeren igennem. Sådanne lejre nævnes bl.a. ved Rudersdal, Agersø og Høsterkøb.

1765

Efter denne afstikker til Rude Skov vender vi os til det vigtigste kort over Lyngby Hovedgade, nemlig *Vejdir. 1197,1-2*, der er dateret 21. oktober 1765 og signeret af Marmillod. Grunden til, at det har to numre og ikke ét, er, at det først i forbindelse med Rigsarkivets nye registrering lykkedes at konstatere, at der er tale om to halvdele af et oprindelig sammenhængende kort over strækningen fra kroen »Holland« til Sorgenfri Slot. Den ene halvdel, området ved Sorgenfri med påskrift og dato, fandtes fra gammel tid blandt Rigsarkivets kort, hvor den havde et nummer i den såkaldte »Rentekammersamling«. Den anden halvdel med selve Lyngby kom først til Rigsarkivet med Vejdirektoratets aflevering 1976. Af praktiske grunde har man stadig de to halvdele liggende adskilt. Det oprindelige kort har været upraktisk stort, ca. 250 cm langt og 45 cm

Lyngby Hovedgades anlæggelse 1764-67

Rigsarkivet, Vejdirektoratet 1489,13 (udsnit), tegnet 1764. Nivellementet viser det første stykke af strækningen fra Rudersdal (til venstre) mod Hørsholm.

bredt. Målestokken er ca. 1:440. Af påtegningen fremgår, at der er tale om Marmillods færdige projekt: »Plan et Projet de Chemin entre Sorgenfrey et Lundbye«. På bagsiden er det sagt endnu nøjere: »Plan de la traverse et abords de Lundby jusqu'a Sorgenfrey. 1765.« Det er altså planens formål at vise vejgennemføringen og området mellem Lyngby og Sorgenfri. I modsætning til føromtalte Vejdir. 1200 er den gamle vejføring ikke vist. De to vejlinier mellem Store Kro og Sorgenfri angiver derimod alternative projekter til den nye vej. Forskellen mellem dem er, at den røde linie tilpasse sig mere til terrænet ved at vige uden om Dansebakken i en bue mod øst, mens den gule er helt snorlige og derfor kræver en bortgravning af bakkens østside. Som alle Lyngbyborgere vil vide, blev det den sidste mulighed, den gule vejlinie, der sejrede. Vejen er snorlige fra Møllen til Sorgenfri, og ind mod Dansebakken eller Norske Bakke nord for Frieboeshvile afgrænses den af en høj stensat skrænt. Det var prisen for, at den oplyste enevældes forkærlighed for den helt rette linie kunne gennemføres også i Sorgenfri Slotspark. Ud for selve slottet ses planen til den rotunde kranset af en dobbelt række lindetræer, der markerer krydset mellem Kongevejen og alleen i forlængelse af Sorgenfris midtakse gennem Norske Skov. Mar-

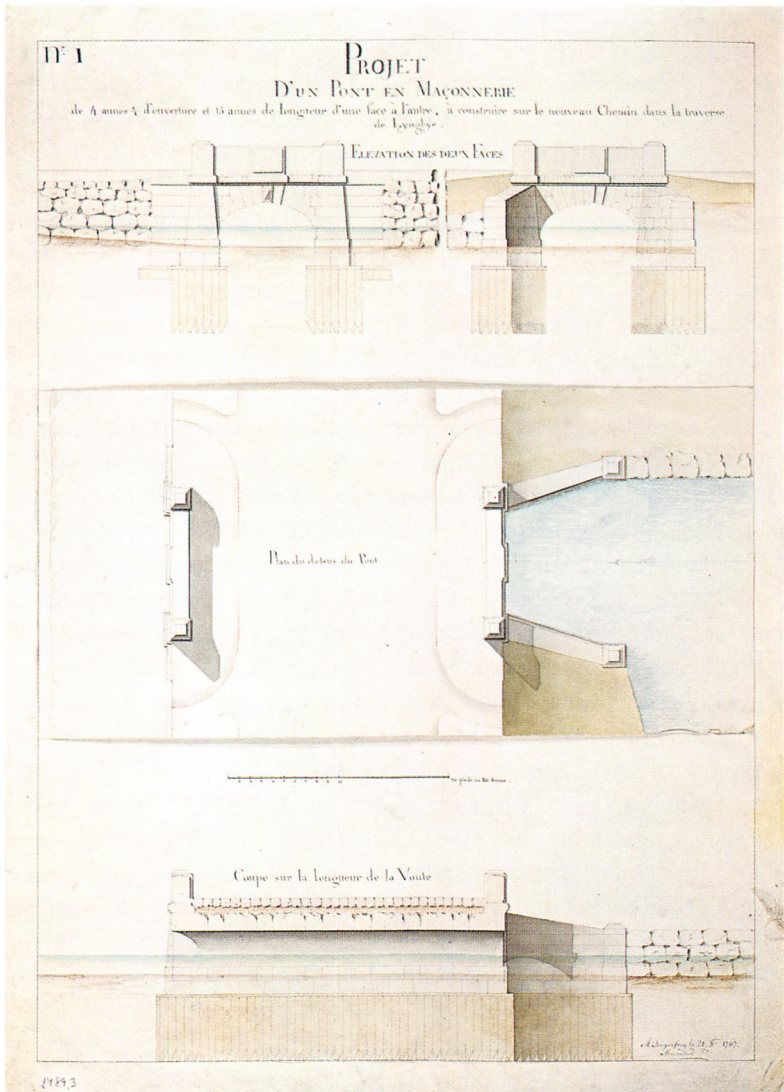
millod viste sig hermed – lige som i øvrigt ved krydset mellem Slotsalleen og Frederiksborgvej i Fredensborg, som han også planlagde – som en god kollega til sin landsmand N. Jardin, der – ligeledes i barokkens store tradition – arbejdede med det symmetriske samspil mellem bygnings- og landskabsarkitektur. Dermed skabtes nogle af de skønneste steder i Nordsjælland.

Herefter vil vi vende opmærksomheden mod selve Lyngby. Kortet giver nemlig helt nøjagtige informationer om beliggenhed og grundplan for alle de ejendomme, der dengang fandtes ved Hovedgaden. Først er der kroen »Holland«. Den lå som nævnt på hjørnet af den nuværende Jernbanevej, men omfattede også bygningen på Hovedgadens modsatte side. Marmillod har viet den en ganske særlig interesse. Dette ses af, at han ikke blot har tegnet grundplanen, men også påklæbet en flap, på hvilken er tegnet kroens facade samt ruminddelingen af hovedfløjen med krostuen. Årsagen til denne forkærlighed kan ikke blot søges i vejtekniske hensyn. Den ligger snarere i, at det nok var her, Marmillod selv logerede, og hvor han sad og rentegnede sine kort og planer, mens han arbejdede i Lyngby. – »Holland« var en betydningsfuld kro indtil jernbanens indførelse. Derefter mistede den sine kunder og endog sit oprindelige navn. Endnu ligger der en lille restaurant bag ved stedet med det forvanskede navn »Hold'an«.

Følges Kongevejen fra »Holland« nordpå, passeres først nogle små huse på østsiden ved den nuværende Stades Krog. De er forlængst forsvundne. Men så følger på vestsiden landstedet Rustenborg med have ned mod Lyngby Sø, hvis indkørsel er den nuværende Rustenborgvej, dengang en allé. Mod øst hævdede sig, dengang som nu, Kirkebakken, og over for denne lå den daværende Preislers Gård, senere »Gramlille«, nu Musikbibliotekets bygning. Det var Lyngbys berømte samlingssted for forfattere og kunstnere. På Marmillods tid færdedes her allerede digteren Klopstock, der i oden »Der Eislauf« skildrede sine skøjteture på Lyngby Sø.

Herefter er vi nået til dammen bag de to møller, Søndre Mølle og Nordre Mølle, hvor Mølleåens vandkraft er blevet udnyttet gennem århundreder med hele Bagsværd-Lyngby Sø-systemet som energirigt

Lyngby Hovedgades anlæggelse 1764-67

Rigsarkivet, Vejdirektoratet 1489,3, tegnet 1767. Arbejdstegning til stenbro over Mølleåen i Lyngby (jfr. s.23).

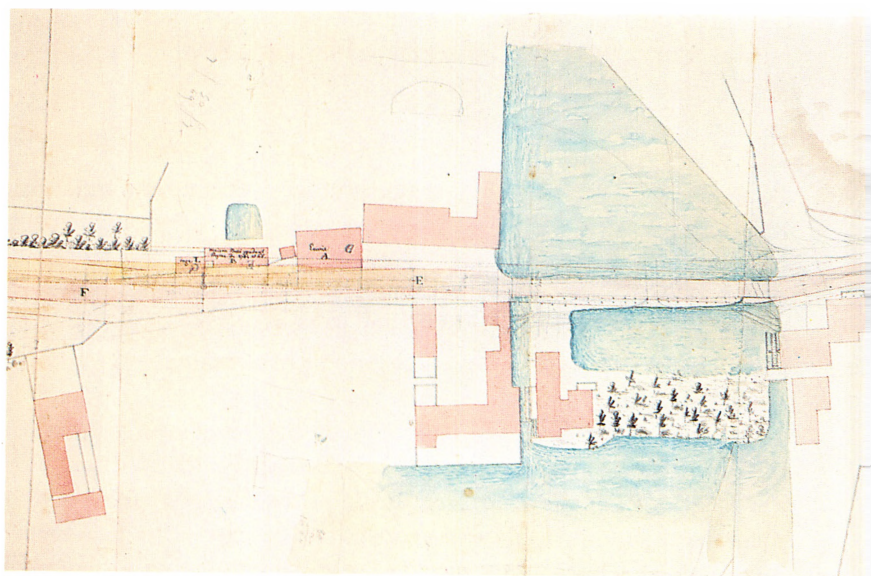
vandreservoir. Kun disse særlige naturgeografiske forhold kan forklare, at der her var mulighed for at anlægge hele to parallelle møller. Kortet giver en præcis redegørelse for datidens møllebygninger, Søndre Mølle med ét, Nordre Mølle med to vandhjul. Hvis dette kort havde været kendt, da Nationalmuseet for nogle år siden »genfandt« og restaurerede Nordre Mølle, havde man ikke behøvet at have så megen tvivl om bygningens identitet. Men Vejdir. 1197,1 lå, da Rigsarkivet modtog det fra Vejdirektoratet, ganske uidentificeret i en gruppe kort kaldet »ukendte købstadsplaner«! Først gennem registreringsarbejdet i 1980 opdagede man, at denne »købstad« var Lyngby, og at kortet var den anden halvdel af Rtk. 202c! Bygningen på den anden side af kanalen ved Nordre Mølle er Holmsteds Farveri, oprettet 1734 af en københavnsk borgmester. Kongevejen førtes over Mølledammen ad to broer, en ud for hver af møllerne. Også disse broer skulle fornyes, herom senere. Over for Holmsteds Farveri lå Store Kro, senere kaldet Hotel Lyngby. Som alle datidens landevejskroer var den ikke ment som en forlystelsesinstitution. Kroerne var en simpel nødvendighed for, at færdselen til lands kunne foregå nogenlunde effektivt. Datidens langsomme rejser til hest eller med hestevogn kunne ikke foregå uden kroer, hvor både de rejsende selv og hestene kunne få spise og hvile, inden næste etape af turen kunne tiltrædes. Marmillods problem med Store Kro var, at nogle af dens bygninger lå i vejen for den snorlige vejføring. Stalden måtte rykkes lidt tilbage, men især har det tydeligvis ærgret ham, at der lige nord for denne i den foregående vinter, da vejplanerne allerede forelå, var blevet rejst et nyt hus. Den slags unødige hindringer burde have kunnet undgås. Vi har allerede nævnt, hvilken betydning for de 1764 udarbejdede korts datering dette hus, eller rettere Marmillods ærgerlige påtegning derom, har. Vest for Kongevejen, nærmere Sorgenfri, er endelig afsat et par huse, hvoraf det første vistnok er den såkaldte »Van Hurks Lystgård«, det sidste, ved Prinsessestiens begyndelse, »Vildnisset«, det senere »Frieboeshvile«. Betydningen af disse to kort, suppleret med kortene fra 1764, ligger i, at de er hele 35 år ældre end de matrikelkort fra tiden omkr. 1800, som man hidtil har været henvist til. Disse matrikelkort er begge gengivet hos Nystrøm, der også af mangel på

bedre har medtaget et kort fra 1763, hvis primitivitet i forhold til Marmillods kort ikke kræver nærmere kommentarer (E. Nystrøm: Lyngby Sogn i Fortid og Nutid, side 79, 107 og 141).

1767

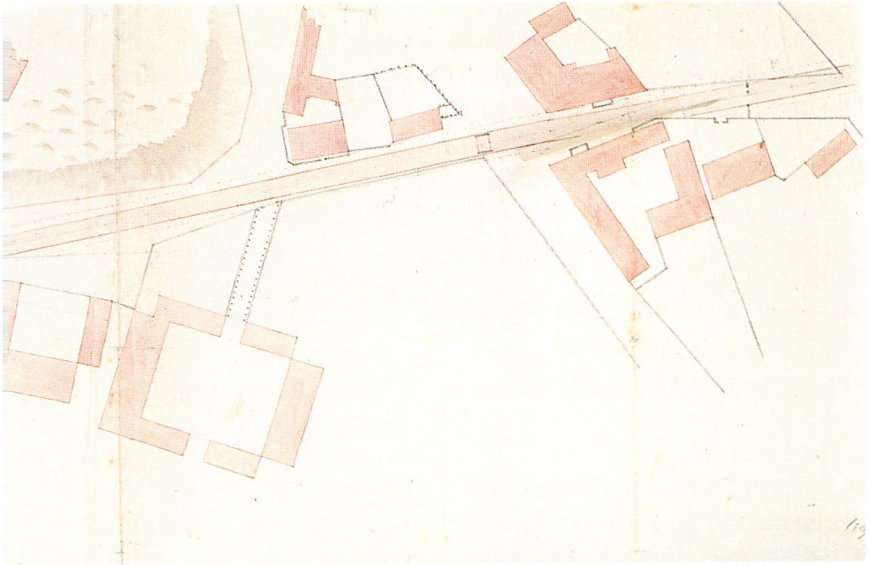
Ifølge en af Marmillod selv forfattet oversigt over arbejderne på Fredensborg-vejen fra 1771, blev strækningen gennem Lyngby, altså Lyngby Hovedgade og Kongevejen indtil Geels Skov, bygget i løbet af året 1767, en strækning på 1540 »toises«, altså knap 3 km. Hertil benyttedes 42 kubik toises grus, der arbejdedes i 924 »manøvredage« og anvendtes 1154 vognladninger til kørsel af materialer, hver på 2 tønder eller 8 kubikfod (Bygningsdirektionens kgl. res. 1771-76, 1771 nr. 68).

Foruden dette vejarbejde opførtes også nye broer over Mølleåen i Lyngby. Marmillod tegnede smukke arbejdstegninger til disse broer, *Vejdir. 1489,3, 1489, 4 og 1489,5*. Der var tale om to muligheder. Enten kunne man opføre broerne i træ, som de gamle havde været, eller man kunne mure dem af tilhugne sten. Det sidste var naturligvis dyrest, men også mest holdbart. Marmillod tegnede udkast til en stenbro ved Søndre Mølle (1489,3), en stenbro ved Nordre Mølle (1489,4) og en plan til nye træbroer ved begge møller (1489,5). Hver tegning indeholder fire deltegninger: 1) facaderne, 2) fundamentet, 3) på en herover påklæbet flap broens overside i plan og 4) et snit på langs af brohvelvingen. Alt udført med største omhu, fine streger og farver og med påskrifter i bedste formskrift, svarende til datidens franske skriveskolers idealer. Disse smukke tegninger blev forelagt kongen, nu Christian VII, til resolution, og han bestemte, at det var de »zwo steinerne Brücker«, der skulle vælges, og at de skulle finansieres af et særligt tilskud fra Partikulærkassen (Sjællands Stifts Renteskriverkontor, journal D, nr. 1192, dat. 24/10-1767 i Rtk. 2243,162). Der sluttedes kontrakt med muremester Beyer om udførelsen af byggeriet, der foregik efter planen. Dette kan ses af en tegning af løjtnant i Vejkorpset Kaspar von Kochen fra 1783 = *Vejdir. 1224,20*, og af agent Dodts akvarel af Mølle dammen fra 1792 (jfr. s. 29), hvor begge broer ses med deres smukke murede hvælving og brokarme. En del af brofacaderne findes endnu, nemlig de stykker, der henligger som bænk i Lyngby Folkepark.

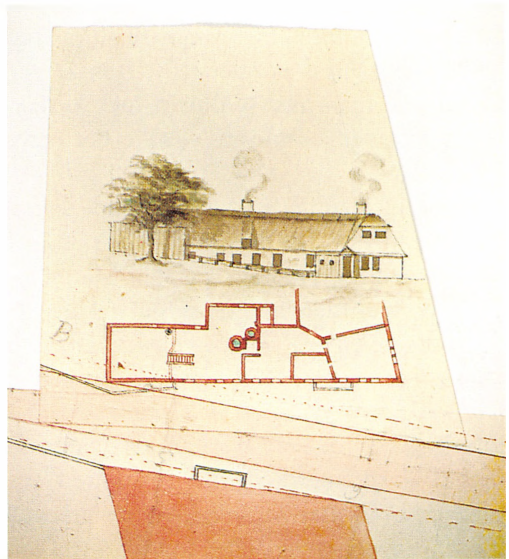
Rigsarkivet, Vejdirektoratet 1197,1 (udsnit), tegnet 1765. Nord er til venstre. Kortet viser længst til højre Kroen Hollands bygninger, der altså dengang var den sydligste bebyggelse i Lyngby. Derpå følger nogle huse på hjørnet af nuv. Stades Krog og derefter Lyngby Kirke. Over for kirken ses Rustenborg med tilhørende allé (nu Rustenborgvej), Preislers Gård (nu Musikbiblioteket) og Lyngby Søndre Mølle (med ét vandhjul). Derefter ses Lyngby Sø (nederst) og Mølleåens gennemløb og bagdammen (øverst) med vandet farvet grønt. Ved Mølleåens nordlige gennemløb ses på den ene side Lyngby Nordre Mølle (med to vandhjul) og på den anden side Holmsteds Farveri. Over for dette ses Store Kros bygninger, bl.a. det hus, der opførtes i vinteren 1764/75 (med påskriften »B«). Endelig ses helt til venstre det senere Tuteins Landsted.

Lyngby Hovedgades anlæggelse 1764-67

*Rigsarkivet,
Vejdirektoratet 1197,1
(detalje). Billedet viser
den i teksten nævnte flap
på kortet herover med
grundplan og facade af
Kroen Holland 1764.*

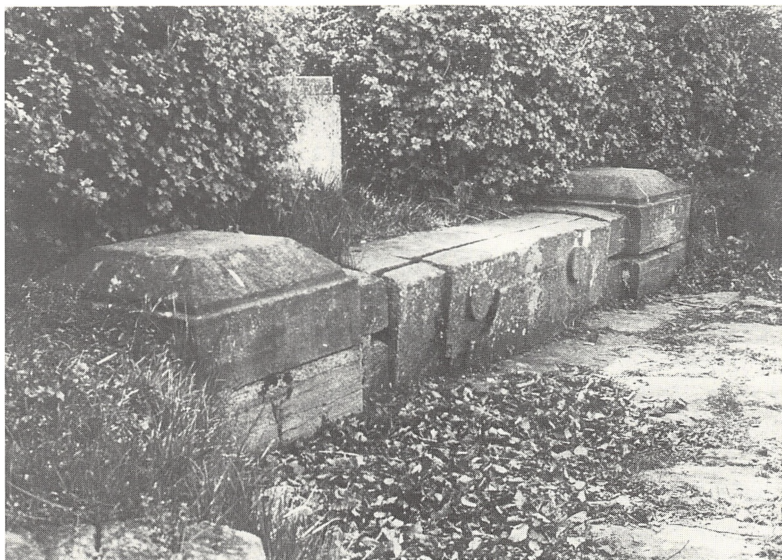
*Det skarpe hjørne til
højre er hjørnet af nuv.
Lyngby Hovedgade og
Jernbanevej.*

Også over de små bække og vandløb opførtes mindre broer eller blot stenkister til bortledning af vandet fra grøfterne. Lige ved kroen »Holland« passeredes vejen som nævnt af Toftebækken, der førte vandet fra Lyngby Mose (ved Ermelundsstien) til kanalen bag Rustenborg. Også til denne lille bro tegnede Marmillod 1768 en tegning med 1) facade, 2) plan og 3) snit, alt i sin sædvanlige elegante franske tegnestil = Vejdir. 1489,6.

Ud over sin omhu for, at kongens (nemlig Christian VII's) forkærlighed for Lyngby fik varigt udtryk i anlægget af ny vej og nye broer, havde Marmillod også en mere personlig interesse i denne by, som nok bidrager ikke lidet til at forklare, hvorfor han skabte så mange og omhyggeligt udarbejdede af sine tegninger her. Mens Christian VII som bekendt interesserede sig for Støvlet-Katrine, der havde sit hus i Bondebyen, gjaldt Marmillods følelser en mere værdig genstand, nemlig den daværende Lyngby-møller Martin van Dockums datter Charlotte Henriette. Hun var i 1768 20 år gammel. Marmillod havde ved sin ankomst til Danmark en hustru i England, men dette ægteskab var meget ulykkeligt, hun fulgte ham ikke til Danmark og var vistnok kronisk syg. I hvert fald blev ægteskabet opløst 1771, og samme år, 3. juledag, kunne Marmillod føre mølledatteren fra Lyngby til altret i den fransk-reformerte kirke i København. Også om den store franske vejpioner for det danske vejvæsen kan man altså – i hvert fald for hans mange og fine Lyngby-tegningers vedkommende – stille det berømte spørgsmål »où est la femme?«

Hvorvidt i almindelighed ikke blot digtere, men også vejingeniører har brug for en muse i deres arbejde, skal jeg lade være usagt. I hvert fald viste denne forbindelse sig stabil. Marmillod forblev i Danmark indtil 1775, da han fuldendte de sidste stykker af sine to hovedværker: Fredensborg-vejen og Roskilde-vejen, hvorefter han drog tilbage til Frankrig. Han levede endnu til 1786 og ydede en indsats som vejingeniør i provinsen Grenoble, hvor han tegnede dæmninger ved floderne Rhône og Isère. Til sidst blev han medlem af det franske vejvæsens øverste 4-mands råd med titel af »inspecteur général«. Charlotte Henriette fulgte ham trofast og ordnede boet efter hans død. Senere giftede hun sig igen med en anden fransk vejingeniør og døde i Épinal så sent som i 1831, 83 år gammel.

Brokarmen fra en af Marmillods broer over Mølleåen i Lyngby (jfr. tegningen s.21), nu anvendt som bænk i Lyngby Folkepark. Byhistorisk Samling

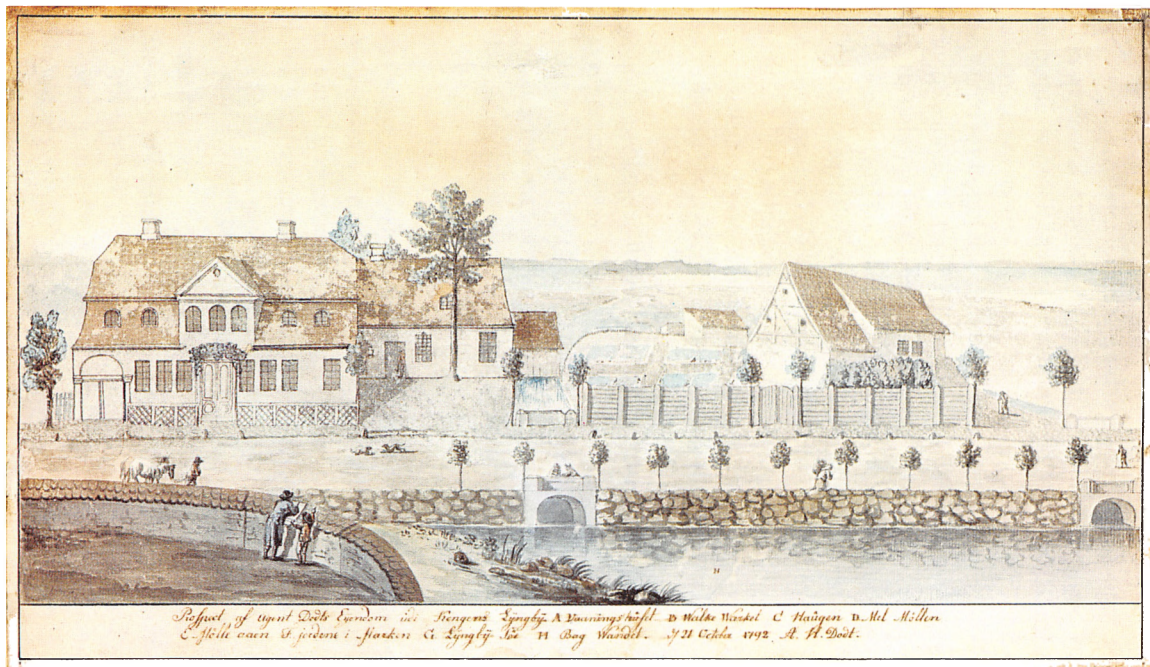
Her i Danmark mindedes man Marmillod ved i 1925, 150 år efter Fredensborg-vejens fuldendelse, at rejse den sten, der stadig står ved Rudersdal. Den bærer teksten: »Frederik V indkaldte 1764 fra Frankrig oberst Marmillod, som forestod anlægget af denne Danmarks ældste chaussée«. Denne velfortjente og rigtigt placerede hyldest til grundlæggeren ikke blot af Lyngby Hovedgade og Fredensborg-vejen, men af det moderne vejvæsen i Danmark i det hele taget, burde dog ikke have været skæmmet af, at Marmillod her er udstyret med en titel, han aldrig har båret: Han var ikke oberst. Selv som leder af vejkorpsset forblev han helt civil, overvejingeniør eller overvejinspektør var hans rette titler.

Efterslæt

Marmillods arbejde var gjort så grundigt, at man derefter kun behøvede at investere i vedligeholdelsesarbejder, og de afsætter slet ikke så inte-

ressante tegninger som selve vejbygningen. Alligevel kan der være grund til sluttelig at gennemgå, hvad der findes i Rigsarkivets kort- og tegningssamling fra de følgende årtier. Det store byggeri af nye landeveje krævede en god central administration, og denne fik sin faste form i den såkaldte »Generalvejkommision« fra 1778. Leder deraf blev Marmillods bedste danske elev, Hans Friedrich Rosenberg, der fik titel af overvejmester. Han fik brug for nogle oversigtskort over de allerede byggede landeveje til Fredensborg og til Roskilde. *Vejdir. 1187,2* er hans kort over vejen fra Vibenshus over Lyngby og Rudersdal så langt som til Brådebæk syd for Hørsholm. Formentlig har også den resterende del af kortet eksisteret, men er gået tabt. Det er et ret forenklet oversigtskort, der ikke bringer nye oplysninger om veje eller bebyggelser. Men det er noget i slægt med det trykte »Vei-Cardé for Reisende mellem Kjøbenhavn og Fredensborg«, der fremstilledes af O. Steensberg efter N. Morvilles plan ca. 1782-85. Det er gengivet af T. Topsøe-Jensen i »Fredensborgvejen« 1975, side 24-25, og yder det interessante nye bidrag til Lyngbys topografi at angive de første fra den gamle landsby udflyttede gårde. Kortet kan betegnes som Danmarks første turistkort og har haft til formål at præsentere resultatet af det store vejarbejde både for benytterne, myndighederne og udlandet.

Som *Vejdir. 1219,3* ligger et kort med titlen: »Plan over en Deel af Gaden igiennem Lyngbye«. Det er et stort kort, ca. 125 cm langt og 35 cm bredt, men forestiller dog kun Hovedgaden fra Søndre Mølle til et lille stykke nord for Store Kro. Målestokken er ca. 1:275. Det er selve gadearealet, der har interesse, en grundlinie er afsat ned ad Hovedgaden, og herfra er på en række punkter afsat de vinkelrette afstande til bygninger og andre faste punkter, der ligger langs gaden. Kortet er ikke dateret, ingen ophavsmand er angivet, og der er heller ikke noget sagsnummer, så umiddelbart er det svært at afgøre dets alder og proveniens. Men nogle påskrifter på de omgivende bygninger muliggjorde alligevel en omtrentlig datering. På bygningerne nord for Store Kro står henholdsvis »Kaptajn Arent« og »Mægler Brandt«, og på den anden side af vejen står på den bygning, der i 1760'erne kaldtes »Holmsteds Farveri«, »Prinds Frederiks Vaskehus« og på Nordre Mølle »Møller

Akvarel af Lyngby Mølle (Søndre og Nordre) set fra Lyngby Kirkegård 1792 (jfr. omslaget). Nederst ses Marmillods broer med Mølleåens gennemløb under kongevejen fra de to møller. Lyngby-Taarbæk Kommune

Christen Knudsen«. Disse ejernavne blev udgangspunkt for en foreløbig datering, som måske endda kan forbedres yderligere. Ifølge Nystrøm, »Lyngby Sogn i Fortid og Nutid«, var Christen Knudsen møllejer i Lyngby fra 1800 til 1809, og »Prinds Frederiks Vaskehus« fungerede som sådant fra 1794 til 1806. Det vil sige, at kortet må være fra årene 1800-1806. I Generalvejkommisionens årlige rapporter om vejarbejder anføres for året 1806, at der var anskaffet sten til rendestenenes anlæg over for Sorgenfri, samt at vejhusene der var blevet efterset (Generalvejkomm. forestillingsprotokol 1791-1808 nr. 183 pkt. B i Rtk. 455,2), hvilket i hvert fald indicerer, at der dette år foregik udbedringer af Lyngby Hovedgade, som kunne give en forklaring på tilkomsten af kortet. En nøjagtigere bestemmelse kan muligvis opnås gennem yderligere undersøgelser af Generalvejkommisionens arkivalier. For øjeblikket kan kun siges, at kortet må forestille Hovedgaden i 1806 eller et af de nærmest foregående år.

Også det sidste kort har tjent vejens vedligeholdelse. Det er *Vejdir. 1189*. Kortet er mere end 10 meter langt og viser strækningen helt fra Vibenshus til Geels Skov i målestokken 1:1150. Det er et teknisk kort, der ikke har nogen interesse i at fremstille de topografiske omgivelser, men kun viser vejens karakter og især dens inddeling m.h.t. vedligeholdelsespligten, den nævnte »repartition«. Bønderne i de forskellige sogne og landsbyer i Københavns Amt havde pligt til at vedligeholde hver sine nøje afstukne stykker af vejen. Det er længden og beliggenheden af disse strækninger, kortet skal vise. Kortet er tegnet af løjtnant i Vejkorpsset Johan Christopher Frederik v. Dreyer, der har signeret det og dateret sit arbejde til »april og maj 1832«. Det må have været færdigt 19. maj, for da indsendte chefen for Vejkorpsset, oberst Caspar von Kochen (han der som ung i 1783 havde tegnet broen ved Søndre Mølle) til Vejkontoret »de forlangte brouillons (skitser) over Vejcassens strækninger af Roskilde og Fredensborg vejene«, og kortet fik Vejkontorets tilsvarende journalnummer »1832 nr. 392« påtegnet. Vejkontoret var Generalvejkommisionens afløser som ansvarlig for vejforvaltningens administrative og økonomiske side. Hvad man der var interesseret i, var et overblik over de efterhånden uoverskueligt indviklede vedligeholdelses-

forpligtelser, som stadig plagede bønderne, og som følte mere og mere utålelige. Det utålelige fremgår også godt nok af dette udsnit. Selve Lyngby Hovedgade var brolagt og krævede ikke vedligeholdelse, men ellers var strækningerne blot de få hundrede meter syd for Lyngby og på den anden side til Sorgenfri, som var grusbelagte chausséstrækninger, delt op i en halv snes kortere og længere stykker, der skulle holdes i orden af bønder i byer så langt borte som Bagsværd, Gladsaxe og Herlev. Dette statshoveri blev først 1841 endeligt afløst af pengeafgifter. Det er ejendommeligt, at dette ældgamle system, der har rødder helt tilbage i middelalderens pligter til »ægt« og »inne«, offentligt arbejde ydet in natura, bestod endnu så sent. Dette uagtet, at man allerede i 1786 havde oprettet et system af landevejsbomme ved alle de nye landeveje, således at enhver rejsende skulle erlægge afgift ved passage, de såkaldte »bompenge«. Ideen var, at det var brugeren selv, der skulle finansiere de fine nye vejes anlæg og vedligeholdelse. Et af de første bomhuse var det i Lyngby 1774. Men indtægterne herfra har altså ikke slået til, siden man endnu i 1832 også fastholdt bøndernes gamle vedligeholdelsespligt.

Kortet fra 1832 peger dog frem i den henseende, at dette er et eksempel på de langt mere tekniske kort, der efterhånden afløste de gamle vejkort. Hvad de nye kort vandt i teknisk nøjagtighed og saglighed, det tabte de i interesse for topografisk interesserede mennesker, for de forestiller faktisk kun vejene selv. De gamle kort fra Marmillods tid indeholder også den rigdom af oplysninger om hele det omgivende område, som det har været formålet her at forelægge for Lyngby-områdets vedkommende.

alkalifarver

rød

rød

grå (v. m.)

Albertinelyst østsiden 1:50, mere m. 801

Albertinelyst, Ved Smedebakken 4. Akvarel af østsiden, 1981. Tegnet i 1:50, gengivet 1:100.

Mette Maegaard Nielsen

LANDSTEDET ALBERTINELYST

Landsteder

De første landsteder – eller »lysthuse« – vi kender i Danmark, er Frederik den 2.s Lundehave ved Helsingør og Christian den 4.s Rosenborg. Men ikke kun konger fandt opholdet i hovedstaden om sommeren ubehageligt – de, der havde et gods eller en større gård, tilbragte sommeren dér, og uden for byens volde anlagdes små haver med lysthuse, hvor borgerne kunne trække lidt luft; f.eks. fandtes for enden af Rigensgade privathaver for borgerskabet (nedlagt 1682).

Da enevælden indførtes i 1660, medførte den nye administrationsform, at de højere embedsmænd måtte være til stede i residensstaden størstedelen af året. Med kongen som anfører begyndte de derfor at opføre større lystgårde i omegnen af København, dog ofte med store jordtilliggender til avling og dyrkning. Således kan disse lystgårde ikke regnes for »rene« lyststeder, og af ydre og indretning lignede de også mere store landbrug end de huse, vi i dag anser for landsteder.

Et af landets første rigtige landsteder er det smukke rokokohus Frederiksdal, opført 1744-45 af Nicolai Eigtved for Geheimeråd J.S. Schulin. Husets plan lever helt op til de nye idealer fra Frankrig med rummene i en »klump« – og dermed lettere rumforbindelser – samt med forstue og havesal i tværaksen, med direkte adgang til haven.

Snart efter følger de af den franske arkitekt Jardin opførte landsteder Marienlyst (ombygning af Lundehave 1759-62) og Bernstorff Slot (1759-65).

I sidste halvdel af 1700-årene kommer der først rigtig gang i opførelsen af landsteder. Stadig er det dog især for de velstillede, og i 1770'erne ser

man endnu mest monumentale landsteder. Landet blomstrede økonomisk, og borgerskabet fik nu virkelig gode kår i »den florissante periode«. Samtidig var den franske revolution medvirkende til, at borgerskabet blev mere og mere kulturelt førende. Endnu en medvirkende faktor til det store opsving af borgerlige landsteder må være, at forholdene i hovedstaden inden for voldene nu var værre end nogensinde: Omkring 1750 overskred befolkningstallet de 60-70.000 indbyggere, byen med rimelighed ville kunne rumme, i 1770 var antallet oppe på 90-100.000, og det steg fortsat indtil voldens fald o. 1856. Sammenstuvningen medførte overbelastning af vandforsyning, renovation, veje etc. Byen har især i sommermånederne været utålelig, og det blev efterhånden en selvfølge, selv for middelstanden, at drage på landet. Helst skulle man have sit eget lyststed. Fra lystspil og anden litteratur (C. D. Biehl, Rahbek, Pontoppidan m.fl.) ser man, hvordan denne mode udviklede sig til et pres: »Nu om stunder har hele verden lyststed, og man kan tilforladelig ikke andet, ellers så det ud, som man ikke havde råd til det.« (Rahbek, 1796.) Mange måtte, for at dække udgifterne, desuden have et mindre landbrug til deres landsted.

Landstedernes placering

Landstederne lagdes i Københavns nærmeste omegn, ved de kongelige slotte, i områder med skove og søer og ved fremkommelige veje – som oftest sammenfaldende faktorer.

Landets første kongevej anlagdes omkring 1580 fra København til Roskilde. Frederik den 2. fik dernæst en kongevej til Frederiksborg færdiggjort 1603. Da Frederik den 3. byggede det første Frederiksdal, anlagdes endnu en kongevej, Nybrovej. Ud over disse kongeveje, hvor almindelig trafik ikke var tilladt, fandtes et net af elendige, tit ufremkommelige veje – og selv kongevejene måtte udbedres, hver gang hoffet skulle til Nordsjælland. Derfor indkaldtes – på foranledning af udenrigsminister J. H. E. Bernstorff (som også selv var interesseret i lettere at nå frem til sit landsted) – den franske vejbygmester Marmillod til at forbedre vore veje. Kongevejen gennem Lyngby blev 30 alen bred og åbnedes for almindelig trafik – bompenge opkrævedes til vedligeholdelsen.

Strandvejen var helt op til o. 1800 en sandet og forsømt vej, og kun få lyststeder lagdes her. Først i 1800-årene blev det rigtig populært at opholde sig ved kysten. Man fik, under påvirkning fra England, øjnene op for den sunde havluft – og søhandelsfolkene må også have haft en sand fryd ved at kunne se deres fuldt lastede skibe sejle forbi.

Landstedstyper

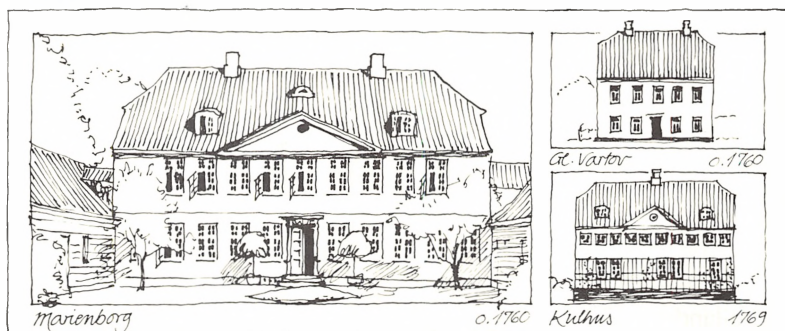
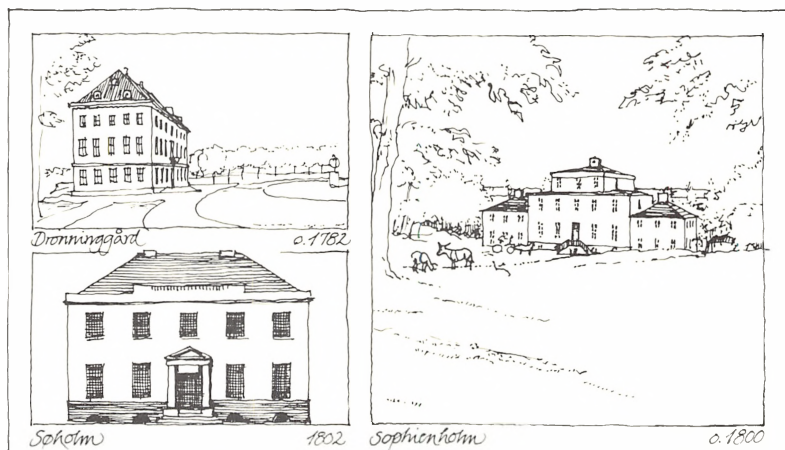
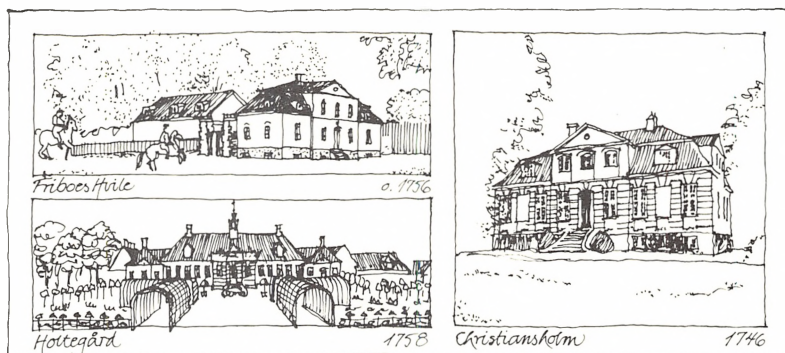
De ældste landsteder var oftest en lav bindingsværkslænge, hvor den ene del beboedes af forvalteren. Senere blev husene større og grundmurede, i stil med de københavnske palæer, men stadig med tilknyttede landbrugsfløje.

Først med Eigtveds Frederiksdal introduceredes den nye franske »maison de plaisance«-stil, hvor idealet var det fritliggende hus med forbindelse til det symmetriske haveanlæg.

Den mest udbredte type, både i barok og rokoko, var den lille længe i en étage over en høj kælder, med kvist eller frontispice og svagt afvalmet tegltag. De var udført efter dansk håndværkstradition, i bindingsværk eller grundmur og med større eller mindre detaljerigdom. Til tider hørte der små fritliggende fløje til, hvor domestikker og stald puttedes ind. Et fint eksempel er Frieboeshvile i Lyngby, opført o. 1756, og på trods af sin dybde også Christiansholm ved Klampenborg (1746) samt Laurids de Thurah's Holtegård (1758).

Fra omkring 1790 får vi en ny type landsteder i den klassicistiske stil. De er enklere og klarere end rokokolandstederne – den »borgerlige tidsalder« gjorde sig gældende med de nøjsomme borgerdyder – men i hovedtrækkene ikke væsensforskellige, da funktionerne jo var de samme. Husene blev dog mere en stram »bygningklump«, liggende næsten som et monument i haven. Den engelske romantiske havestil kom til landet efter 1780, og den nye type landsteder kom til at ligge i sådanne haver, i begyndelsen dog oftest forsigtigt med en gammeldags parterrehave nærmest huset. De tydeligste eksempler er J. B. Guione's Dronninggård, Hummeltofte og Aldershvile (fra 1780'erne), J. J. Ramée's Sophienholm, Hellerupgård og Øregård (beg. 1800-årene) og C. F. Hansen's Søholm (1802).

Mette Maegaard Nielsen

Bedst bevarede eksempler på haver i landskabelig stil er Liselunds (fra 1790'erne) og Frederiksberg Have (1798-1802).

En opdeling i »typer«, som her er forsøgt, er altid farlig at vove sig ud i, og der findes da også en mængde »mellemtyper«, som ikke klart kan sættes i den ene eller den anden bås – Abildgårds Spurveskjul, Calmettes Liselund, og den store gruppe, der har træk fra begge typer, som for eksempel Marienborg, Kulhus, Lundegård og Gl. Vartov.

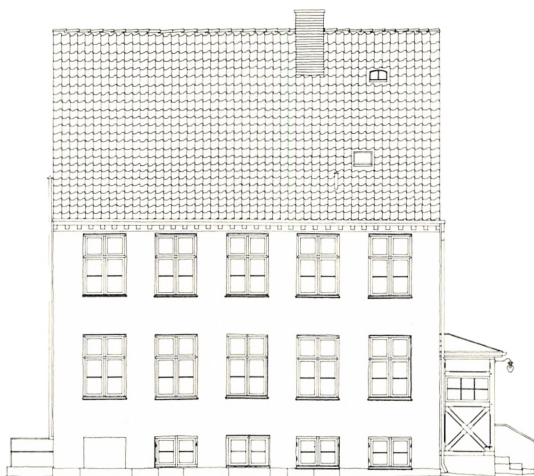
Kgs. Lyngby og landliggerne

Ud over det blomstrende landbrug har landsbyen Kgs. Lyngby, med sin enestående placering, gennem tiderne frembudt et væld af muligheder: Søen gav fiskeri, Mølleåen muligheder for Danmarks gryende industri (mølleindustrien startede her allerede i 1600-årene), beliggenheden ved Kongevejen, den smukke natur og slottet tiltrak landliggerne, der videre gav ekstra muligheder for »serviceerhverv« og småhandel. Alt dette medførte en stor tilstrømning til Lyngby, og byen fik en usædvanlig stor arbejderbefolkning. Mellem gårdene skød et væld af småhuse op, og en stor del af husene rummede en ekstra bolig til udlejning.

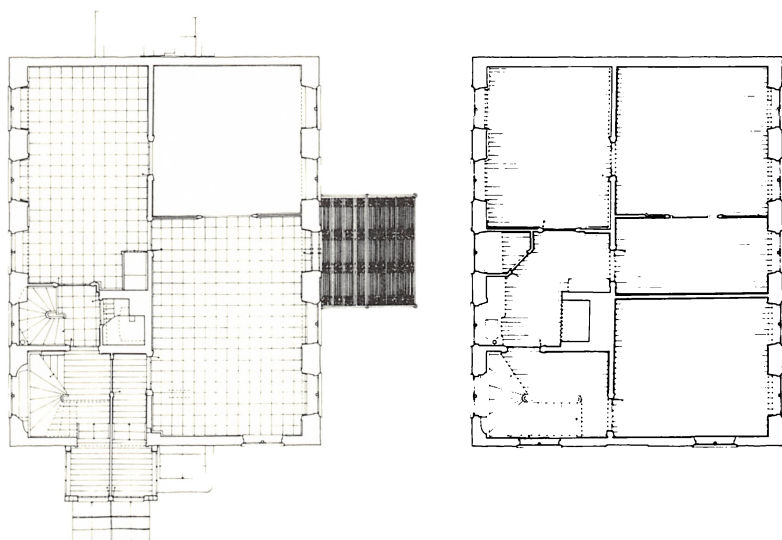
Lyngbys natur var som skabt til landliggeri, midt mellem den stor-slåede Furesø, den yndefulde Lyngby Sø, Øresund og Dyrehaven, med bakker og skove, gennemslynget af Mølleåen. I et digt fra 1656 udpeges Lyngby som et godt udflugtsmål: »Hen til Lyngby i den grønne lund«, og en fransk rejsende udnævner o. 1700 Lyngby til »en af de smukkeste landsbyer på Sjælland på et højdedrag ved bredden af en sø«.

De første lyststeder dukkede allerede frem i slutningen af 1600-tallet. Ved Mølleåen opførtes 1705-06 af arkitekt François Dieussart landstedet Sorgenfri. I perioder tilhørte huset kongefamilien, der i 1791-94 ombyggede det ved arkitekt P. Meyn og omlagde haven i landskabelig stil. I selve landsbyen lå to lyststeder, det ene var den senere »Tittleys gård« (hvor nu gardinfabrikens bygninger ligger), det andet »Rustenburg« vest for Kongevejen. Siden kom der mange flere, i begyndelsen af 1700-årene især beliggende ved Kongevejens vestside. Efterhånden blev flere af gårdene eller den tilbageblevne byjord fra en udflyttet gård købt af ikke-landmænd og henholdsvis indrettet til eller bebygget med landsteder.

Mette Maegaard Nielsen

Albertinelyst's vestside og sydgavl, 1980, opmålt i 1:50, gengivet i 1:200.

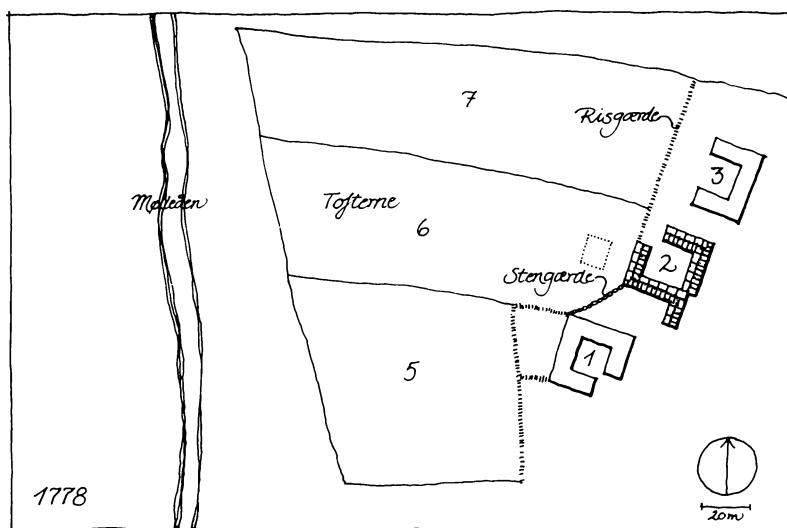
Stueetage og 1. sal, 1980, opmålt i 1:50, gengivet i 1:200.

Det var en utrolig omkalfatring, Lyngby således gennemgik fra at være en »ren« bondeby til en stor blandingsby med landligere, fabriksarbejdere og landbrugere.

Albertinelyst's historie

Albertinelyst, tidligere Fortungården, er opført på en gammel bondegårds byjord.

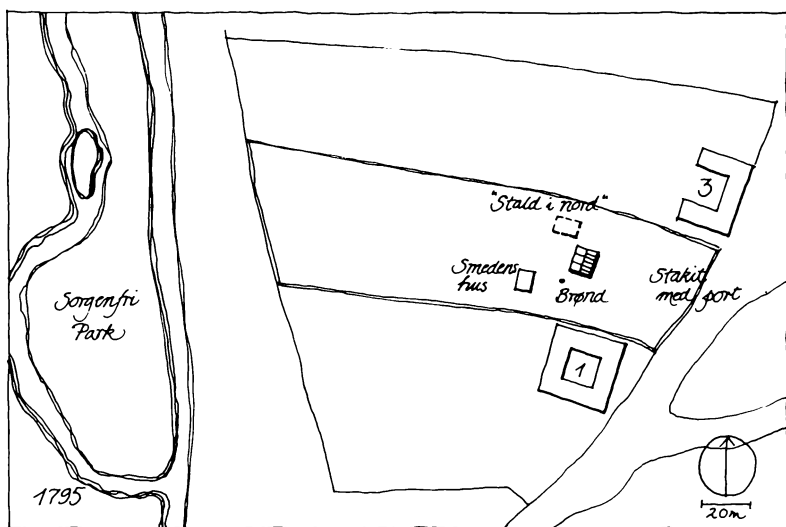
Da kongevejen gennem Lyngby skulle omlægges, startede Marmillod med en grundig opmåling af området, og herfra findes der i Rigsarkivet et kort med alle huse i landsbyen, dateret til april 1764. Bondegården ses her som en stor, firelænget gård med en udstikkende længe mod sydøst, beliggende i landsbyens vestre gårdrække. På et kort fra 1778, opmålt på Kgl. Rentekammers befaling umiddelbart før landsbyens endelige udskiftning, ses, at gården, benævnt som nr. 2, havde sin toftejord nord for landsbyen, ikke op til gården, og at jordlodderne var spredt ud over byens fælles jorder.

Den 29. juni 1787 sælger Hans Pedersen ved offentlig auktion sin udflyttede gård til skibskaptajn Holmstrøm, men beholder sin tofte og have i Lyngby. Gården er med andre ord udflyttet mellem 1778 og 1787. På dette tidspunkt må toften være lagt ved siden af haven, ned mod Mølleåen (hvor før tofte nr. 6).

Ved folketællingen den 1. juli 1787 nævnes en »Hans Pedersen, husbonde, 43 år, ugift, været gårdbeboer men nylig solgt«. I hans hus bor en enke (som husmoder), hans søster og to tjenestefolk samt hans lillesøster, hendes daglejerman og to børn – 9 mennesker i alt.

Den 21. marts 1791 sælger husmand Hans Pedersen sit hus med have og tofte til løjtnant Hans Preben(sen) von Buchwald. Oplysningerne om Buchwald er meget få, men giver trods alt et indtryk af denne løjtnant, som opførte landstedet Fortungården. Buchwald var i 1773 sekondløjtnant à la suite ved 1. søndenfjeldske dragon-regiment i Norge, 1775 forsattes han til søndenfjeldske gevær-infanteriregiment, men blev permitteret samme år. Han må derefter være taget til Danmark, hvor han dog først i 1784 opføres i Kraks Vejviser som »Lieutenant Buchwald«

med adresse på hjørnet af Gothersgade 4 (nu 87) og Slippen 208A (nu Landemærket 57), altså det endnu eksisterende hus med »Kongens Kælder«. I 1789 tituleres han i Kraks Vejviser »Kammerjunker og Lieutenant ved Garden til Hest von Buchwald«. 1792-95 opføres han ikke i vejviseren, først 1796 er han tilbage på den tidligere adresse. Landstedet må således formodentlig være opført mellem 1791 og 1792, Buchwald kan være flyttet derud og have boet der, til han solgte huset i 1795. Dette kan dog ikke bekræftes, da der ikke i dette tidsrum førtes folketællinger og endnu ikke fandtes vejviser for Lyngby.

I brandtaksationen fra oktober 1795 ses, at det grundmurede hus med høj kælder og to etager rummede tre lejligheder med hver sit køkkenildsted. Skønt Buchwald selv kan have boet der, må huset altså være opført til udlejning, et ikke ukendt begreb i Lyngby. F.eks. opførtes Nygård o. 1800 af sekretær Peter Rose med to lejligheder til udlejning ligesom Moyels Palæ fra 1806. Og lejere har det nok ikke skortet på.

Nord for det grundmurede hus lå en stald og vognremise i syv fag bindingsværk. Den nøjagtige placering gives ikke i taksationen, og længen

vises ikke på noget kort. Vest for huset lå »Smedens Hus«, et »holdshus«, der svarede grundskat til ejendommen og havde ret til benyttelse af brønden mellem de to huse. Dette hus er muligvis identisk med den tidligere ejers.

Den 5. oktober 1795 sælger Buchwald huset til supercargo og brygger Andreas Clausen. Clausen har muligvis hidtil boet i huset som lejer og opført det observatorium på taget, der nævnes i taksationen 1795, så han har kunnet følge sine skibe på Øresund!

I juni år 1800 køber Clausen gårdmand Bent Andersens gamle gårds- og haveplads samt toftejord. Denne gård havde nr. 3 og lå nord for og op til Fortungården. Bent Andersen, der ejede gården fra 1785, var på dette tidspunkt flyttet ud på sin jord og havde opbygget to nye længer.

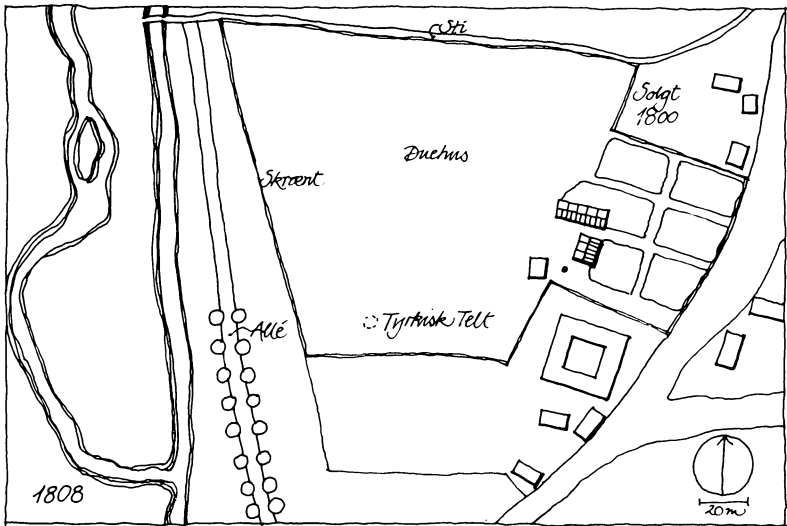
Et stykke af sin nyerhvervede jord frasælger Clausen i december samme år til Sigmund Gotfried Lohmann (nu matr.nr. 85).

Ved folketællingen den 1. februar 1801 beboes huset af en enke på 69, som fører tilsyn med stedet, samt en logerende gift kvinde på 30. Clausen selv boede på dette tidspunkt i Nørregade 235 i København. Smedens hus beboes af smeden (»husejer uden jordbrug«), hans kone og tre børn samt tre svende, en læredreng og to tjenestefolk (11 personer), og til leje hos ham bor en snedkerfamilie på to voksne og to børn.

Andreas Clausen dør i 1804, og hans enke sælger lyststedet i Lyngby ved offentlig auktion til højestbydende.

Det bliver ostindisk købmand (af kompagniet Andresen og Schmidt), grosserer Albrecht Ludvig Schmidt (1754-1821) og hans kone Frederike Christiane f. Restorff (død 1822), der overtager lyststedet med tilhørende »gårdsplads, 3de haver og toftejord med træer og frugter og veksler og afgrøde (havre, kartofler m.m.) samt bygninger med mur- og nagelfaste appartinenter og 3de bilæggerovne, planke- og stakitværker samt den fælles brønd.«

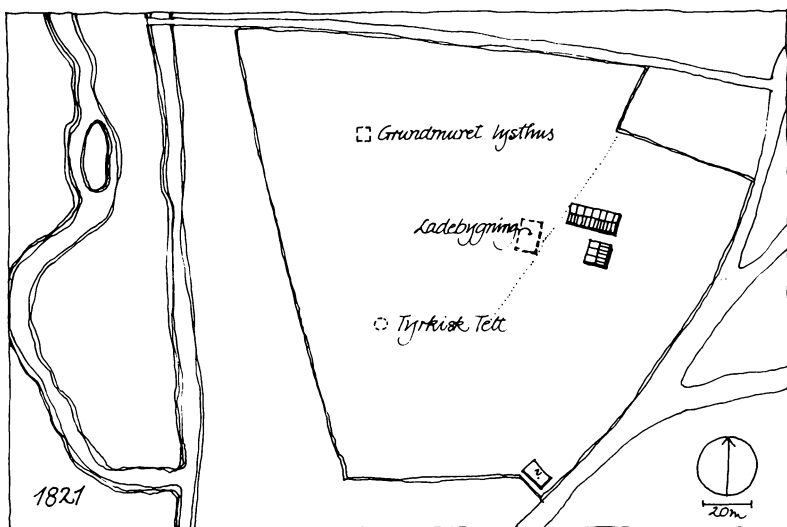
Brandtaksationen 1808 og Prinds Ferdinands kort fra 1809 (side 106) giver et fint billede af lyststedets udseende: hele huset anvendes sandsynligvis af familien, med køkken i kælderen og de finere rum i stueetagen (hvor køkkenildstedet ikke nævnes). På 1. sal nævnes »et lidet køkken«, så denne kan, skønt Schmidt var en velbeslået mand, have været lejet ud.

Nord for huset havde Schmidt opført en lang grundmuret længe, sandsynligvis på det sted, hvor staldlængen havde ligget. Længen indeholdt bl.a. stald, vognport og en beboelseslejlighed, højst tænkeligt til en gartner eller opsynsmand. På dette tidspunkt kan stederne ikke identificeres i folketællingerne, der desuden var ført om vinteren, men de fleste lyststeder beboedes af en gartner.

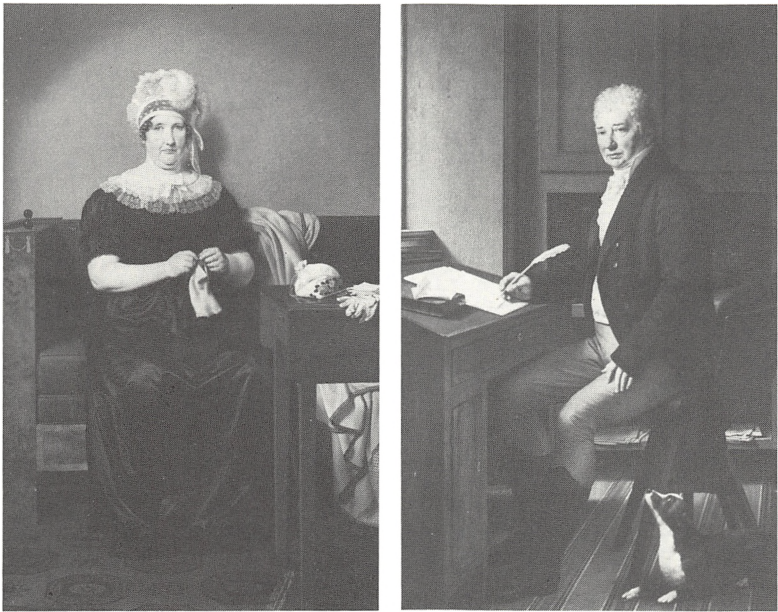
Haven mellem huset og vejen var anlagt som en parterrehave, men resten af haven må have været anlagt i landskabelig stil med slyngede stier, der snart åbenbarede et »sirligt duehus« (af træ) og snart et lysthus som »et tyrkisk telt« af tømmer og brædder, malet med oliefarve.

I sommeren 1809 køber Schmidt smedemesteren Bernt Hegelunds gårdsplads og have, og januar 1810 naboen, overjæger Erenst Anthon Bruhns gård med have og jord. Smedens hus og gården var brændt 1809. Med i dette køb var sandsynligvis en jordlod på 53.670 kvadratalen sydvest for byen og Kongevejen, som ses på kort fra 1810 og 1811; stedet må have fungeret som et mindre landbrug. Ved brandtakseringen 1821 er der således tilkommet en ladebygning vest for husene, 15 fag lang,

seks dyb, af mur og bindingsværk med stråtag, indrettet til hugge- og brændehus, tærskelo med to porte og to sædelader, samt en fem fag lang halvtagsbygning til vognskur og tørvehus.

På dette tidspunkt er endnu et lysthus kommet til: »grundmuret med stråtag, 11×9 alen, en etage høj med indgang til et værelse med bræddegulv og kuppelloft, gibset og malet med limfarve og do. vægge, dobbelte engelske vinduer (trævinduer) og do. fyldingsdøre samt glasdøre, alt malet med oliefarve. Under huset en muret og stensat kælder til have-sager.« Madam Schmidts søstersøn, Marcus Chr. Bech, omtaler i »En kjøbenhavnsk Grosserers Ungdomserindringer« (1787-1816, »Memoirer og Breve«, bd. 12) ofte familien Schmidt, f.eks.: »Onkel Schmidt havde erholdt en moderne holsteensk Vogn med Fiedre under Sæderne og var meget elegant med mange Forsølvninger paa Grebene, og herpaa kørtes med megen større Fornøjelse end i de tillukkede Karether. Nogle Gange om Efteraaret fulgte Jens Peter og jeg Tante Schmidt om Aftenen fra Comoedien til Lyngbye, hvor vi forbleve om Natten, og om Morgenen tilbage med Mælkevognen.« ... »Jeg holdt mig til Fiskeriet, der

C. W. Eckersbergs portrætter af madam Schmidt og købmand Schmidt, 1818.

stedse interesserede mig meget. Dette blev ogsaa drevet med Jens Peter i Lyngbye-Søe i Baad, og i Aaen ved Sorgenfrie, hvortil Onkel Schmidts Mark gik ned. Hver Sommer var der stort Selskab hos Onkel, og gaves derved ægte Skildpadde, som bragtes af hans Westindiefarer. Jeg syntes meget godt om denne Ret.«

Efter grosserer Schmidts og hans hustrus død går lyststedet i arv til deres børn. Datteren, Albertine Emmerentze (1793-1864) var i 1809 blevet gift med vinhandler Christian Waagepetersen (1787-1840). Den 17. juni 1824 sælger arvingerne lyststedet til Waagepetersen.

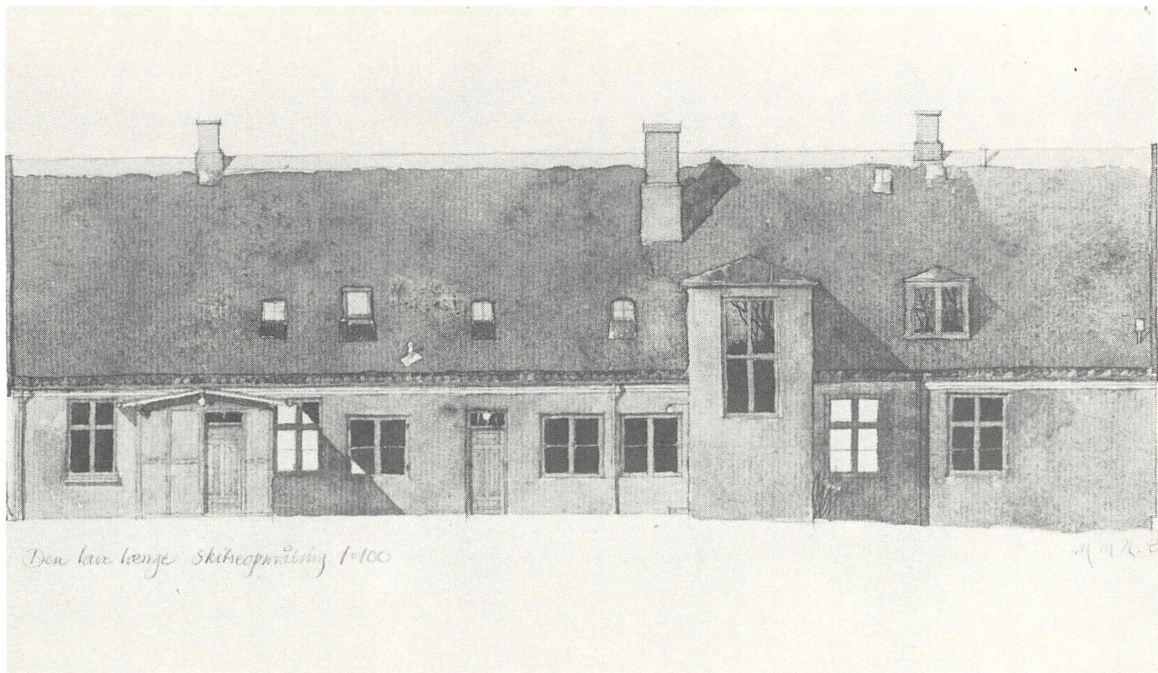
Waagepetersen, der var uddannet dels i Danmark, dels i udlandet, blev 1827 hofvinhandler, og ved sin død var han desuden etatsråd, civilværge for Garnisons Kirke, Ridder af Dannebrog og dannebrogsmænd. Det siges på Albertinelyst, at det er ham, der har sat jernstæn-

Wilh. Marstrands »Det Waagepetersenske familie-billede«, 1836. Statens Museum for Kunst.

gerne for kældervinduerne for at beskytte sin vinkælder! Ægteparret boede i København, St. Strandstræde 18, et klassicistisk hus opført 1793 af muremester J. H. Quist med Harsdorffs Hus som forbillede. Grundet Waagepetersens store åndelige og kunstneriske interesser (især musik og kemi) blev deres hus et selskabeligt samlingssted, hvor først og fremmest musikere deltog – deriblandt Kuhlau og Weyse. Waagepetersen blev ved købet af Fortungården genbo til sin ven og kunstfælle, koncertmester Claus Schall, der allerede i 1791 havde købt et hus i Lyngby. I 1799 købte han dog en anden grund (tidl. gård nr. 5), hvor han opførte et lyststed med en musikpavillon nederst i haven, nær Mølleåen. I dag er kun pavillonen tilbage.

I 1826 ændres navnet fra Fortungården til Albertinelyst ved kgl. bevilling »for at forebygge kollision med den ved Dyrehaven beliggende Fortungård«.

Den lave længe ved Albertinelyst, Ved Smedebakken 10. Akvarel af nordsiden, 1981. Tegnet i 1:100, gengivet i 1:200.

I Waagepetersens levetid må de forandringer i den lave længe, der først beskrives ved takseringen 1854, være sket. Dette udledes af, at den sal, der i 1854 beskrives som spisestue med hvælvet loft og udgang til haven, i familien Waagepetersen omtales som »musiksalen«. Længen har tilsyneladende stadig fungeret med stald og vognremise samt en lejlighed, der blev benyttet af herskabet bl.a. til deres musikantener.

I 1841, hvor Albertine Waagepetersen er blevet enke, er det tyrkiske telt, hegn og indkørselsport, lade- og halvtagsbygning nedrevet, kun hovedbygningen, længen og det grundmurede lysthus er tilbage.

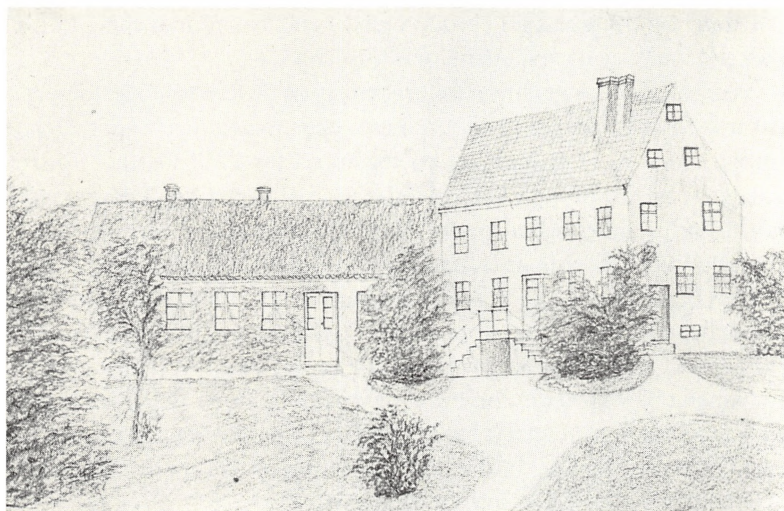
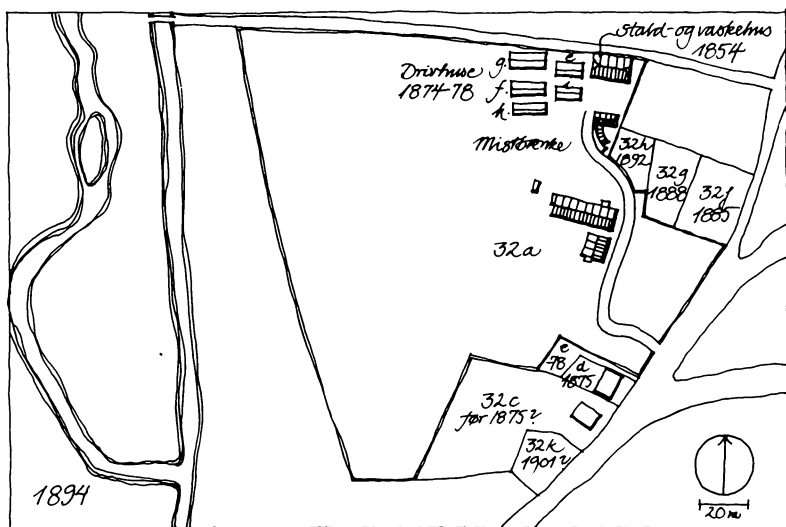
Albertine Waagepetersen sælger den 11. januar 1854 ejendommen til Chr. Gottsche ved auktion, med skøde af 24. september 1856.

Brandtaksationen er foretaget den 23. februar 1854, men en ny bygning, der her nævnes, kan næppe allerede da være opført af Gottsche. Bygningen angives beliggende nord for den lave længe og er sandsynligvis identisk med den på matrikelkort fra 1885 angivne bygning ved stien til Sorgenfri Park. Huset var ni fag mur og bindingsværk med stråtag og indrettet til vaskehus med skorsten, materialhus, stald til fire heste, karlekammer, selekammer, vognskur med porte, lokum samt hønse- og svinehus. Der var brædde-, sten- og lergulve, engelske vinduer og glatte døre. Op til denne i øst var et halvtagshus af samme materialer med bræddetag (lokum og hønsehus). Et maleri af Karl Madsen viser den hvidkalkede stald med halvvalmet stråtag.

Allerede fem år efter, i juli 1859, sælger Gottsche Albertinelyst til handelsgartner Johs. Schebel og hustru Marie Elisabeth f. Wetterberg og på dette tidspunkt må lyststedet være overgået til helårsbeboelse. Schebel forlænger den lave længe med fire (spær) fag mod vest, for der at indrette et plantehus og butik til frøudsalg.

Da Schebel dør 1873, sælger hans enke hurtigt efter til endnu en gartner, Jørgen Jensen Tortzen. Men forinden har hun fået ejendommen takseret af Østifternes Kreditforening, som giver følgende beskrivelse af grunden: »en gård og tørreplads, en blomsterhave med græsplæne, blomstergrupper, gange og lysthuse på 2½ skp. land, resten (ca. fire tdr. land) er beplantet med halve hundrede ældre og yngre frugttræer og buske, og en del til urter, da der drives større handelsgartneri. Der findes

Landstedet Albertinelyst

Albertinelyst set fra sydvest. Blyantstegning fra 1873 af ukendt kunstner.

Privateje

i haven 36 mistbænke samt en med planker opsat brønd med karm, overskur og tremmelåger. Mod vejen et stakit med indvendig tjørnehæk, de andre sider dels stakit, dels tjørnehæk.»

Ved hovedbygningen nævnes for første gang de to udvendige trapper: i øst støbejernstrappen, i vest sandstenstrappen med jerngelænder. Denne trappe, som nu er fjernet, ses på tegningen fra 1873. Gartner Tortzen anlagde i tidens løb i alt fem drivhuse (e-i på planen 1894) på grundens nordre del, samt et hus til kontor, svinerum, brænde- og blomsterrum og retirede – et morsomt hus i norskarabisk stil med en krum fløj.

Den lave længe var i 1893 indrettet til to lejligheder (den østre beboedes af ejeren), og på nordsiden opførtes en entrébygning i bindingsværk, ved vestgavlen et rekvisitrum og åben veranda. Hovedbygningen blev ligeledes forandret med et vindfang på sydgavlen med to indgange, da huset var delt i to lejligheder – én i stueetagen, én på 1. sal og loftsetagen. Husene beskrives på dette tidspunkt som hvidkalkede.

Af sin jord udstykkede Tortzen matriklerne 32b-h (1875-92) og 32i, da privatbanen til Vedbæk år 1900 førtes hen over grunden. En vej, opkaldt efter

Schebel, førtes fra Lundtoftevej ned til denne grund. Ved Tortzens død 1912 overtoges ejendommen af hans enke, som frasolgte matriklerne 321-v.

I 1929 blev Albertinelyst købt af autoriseret gas- og vandmester Aage Petersen og hustru Maren Marie. Atter blev Albertinelyst beboet af ejeren.

Værkstedsbygningen syd for huset opførtes i 1937. Den lave længe indrettedes til fire lejligheder, to i stueetagen og to i loftsetagen, hvilket medførte opførelsen af det store »trappetårn« på nordsiden.

Ejendommen deltes i 1955 mellem de to søskende blikkenslagermester Richard Petersen og fru Edith Piper. Hovedbygningen fik matr.nr. 32u og længen nr. 32a. I efteråret 1980 overtog tømrermester Poul Vestergård matr.nr. 32u, men husene beboes stadig af den samme familie.

Det gamle landsted ligger i dag klemt og glemt, men næsten uforandret, og rager op midt i det hele på en smule tiloversbleven jord.

Betragtninger over Albertinelyst's arkitektur og oprindelige udseende
Skønt Albertinelyst ikke kan henregnes blandt de arkitektoniske perler, er huset dog afgjort »god arkitektur«. Et klart og enkelt borgerligt

landsted med en stram vinduesfaginddeling af de glatte facader og med et volumen, der virkelig gør huset til en »bygningsklump«. Nok er det et beskedent hus, men det har alligevel været iøjnefaldende i landsbyen med sin højde af 2½ etage, i hvidkalket grundmur med tegltag, og beliggende på grundens højeste sted.

At huset er opført i klassicismens tid ses egentlig kun af ganske få detaljer som tandsnitgesimsen og profileringen af vinduer og døre – trods disses lidt gammeldags præg. Det er et næsten tidløst eksempel på god dansk bygningstradition. Hvem bygmesteren har været, har arkivundersøgelserne desværre ikke kunnet svare på.

Forsøger man at typologisere huset får man stort besvær. På visse punkter har Albertinelyst samme karakter som f.eks. Moyels Palæ i Lyngby (1806), Store Godthåb (o. 1770), Gl. Vartov (Strandvej 44, o. 1760), Rolighed på Christianshavn og Lundegård (o. 1830, Bernstorffsvej, nedrevet) samt Aldershvile (o. 1780), som også var et ret kort, dybt hus i 2½ etage.

Men bl.a. det forhold, at Albertinelyst ikke som disse huse har hel- eller halvvalme, men står med sine nærmest afskårne gavle, skiller det alligevel stærkt ud. Det er yderst sjældent at se finere ikke-byhuse med »hele gavle«, man skal helt tilbage til renessancen for at finde det som et udbredt stiltræk. Et hus, Albertinelyst minder meget om, er Rødegård (Dyvekes gård) på Amager fra 1670 (nedrevet). Men dette menes at være opført med helvalmet tag! Længere oppe i tiden har vi, af typen med hele gavle, Svanholm (ombygget til nuværende skikkelse 1744), Kastrupgård (af Fortling fra ca. 1750), landstedet Lystofte (1816), Ulrikkenborg (i sin nuværende skikkelse) samt endnu et par stykker.

Albertinelyst's *langsider* opdeles i fem vinduesfag med alle murpiller af lige stor bredde. En sådan fagdelt facade ville have indbudt en »klassicist« til en understregning af yderfagene eller midterfaget, således som det er i dag med havedøren på husets østside. Men selv om der fra først af kunne have været indgange til stuelejligheden – i husets tværakse med en trappe op på hver side – nævnes disse først ved taksationen i 1873. Og trappeforhold beskrives nøje i de tidligere. Husets store dybde kunne fint lægge op til en plan med forstue og hasesal i tværaksen eller en gennemgående hasesal, som landstedsidealplanen foreskrev det. Man

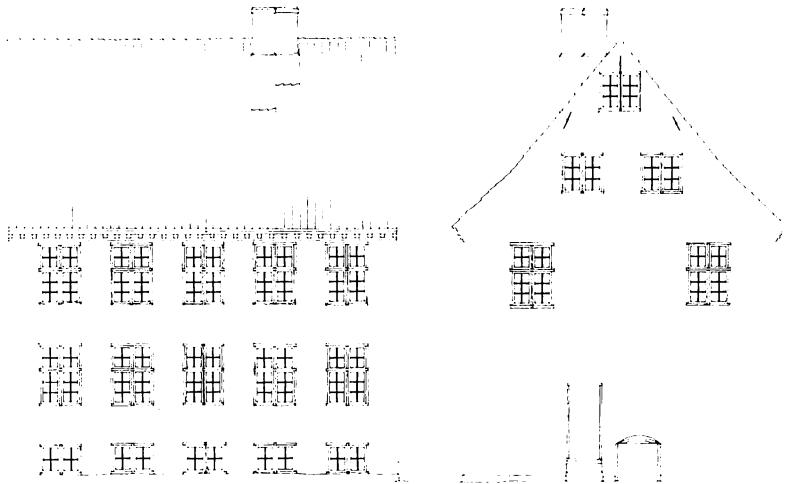

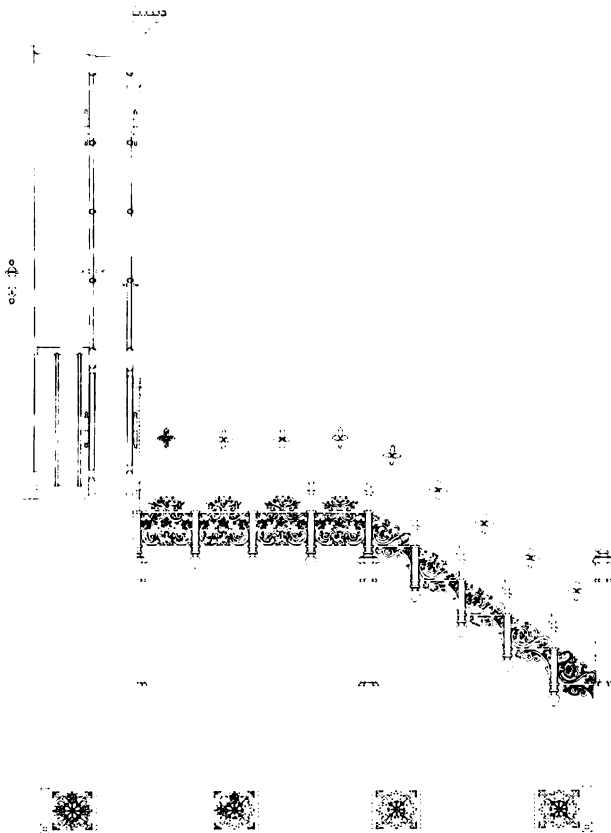
føler også, at et »rigtigt« landsted bør have direkte adgang til haven fra salen, som det oftest var tilfældet. Dog findes der eksempler på huse uden – f.eks. Moyels Palæ og Søholm (af C. F. Hansen).

Da huset er opført med mulighed for tre selvstændige lejemål (tre køkkenildsteder), må hovedadgangen nødvendigvis have været fra gavlen til den fælles trappegang. Dette træk er sjældent og ses kun få andre steder – som på Moyels Palæ (med en flot trappe), Christiansminde (o. 1815) og Vilhelmsdal (C. F. Hansen 1806) samt Lystofte. Gavlingangsdøren kan tænkes rigere udsmykket (f.eks. med konsolbåren fronton), end rekonstruktionen hér (tegnet på grundlag af en opmåling fra 1893, inden vindfanget opførtes).

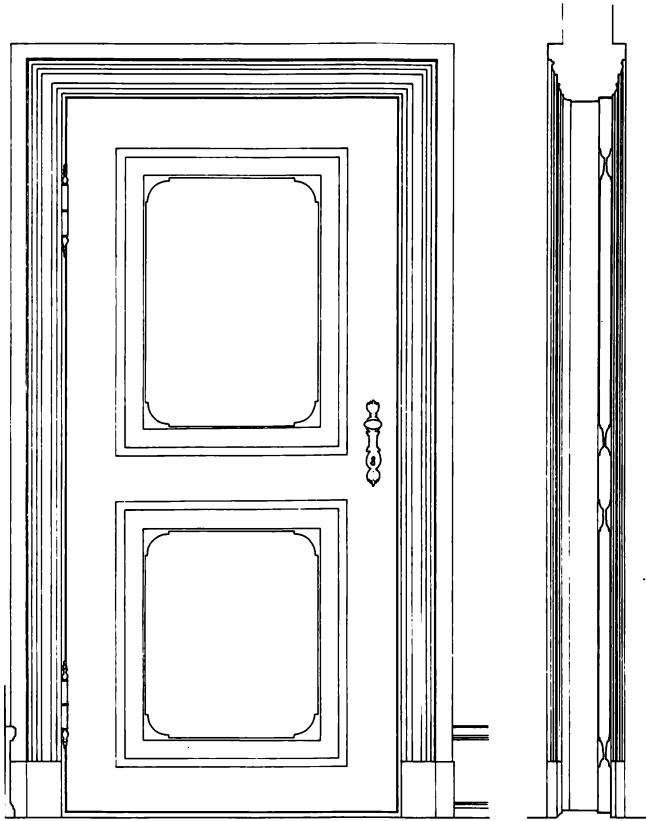
Husets *søndre gavl* er ikke som langsiderne så taktfast opdelt, men har en udefinerbar spændstighed over sig. Dette må bl.a. skyldes den store

Rekonstruktionsforsøg af Albertinelyst's vestside og sydgavl 1795. 1:200. Langsiden danner det gyldne snit, vindueshuller i kælder, stueetage og 1. sal er $1:\sqrt{2}$, mens gavlens øverste vinduer er kvadrater. I dag ses på vindueskarme og lodposte spor efter den oprindelige tværpost, der har siddet lavere; rammerne må således have haft den viste sprosseinddeling.

Støbejernstrappen på østsiden fra o. 1873. Opmålt i 1:10, gengivet i 1:40. Øverst snit i muren og opstalt af trappen, nederst plan af et trappetrin. Desværre er trappen siden gået til.

Opstalt og snit af dør på Albertinelyst's 1. sal, 1980. Opmålt i 1:10, gengivet i 1:20.

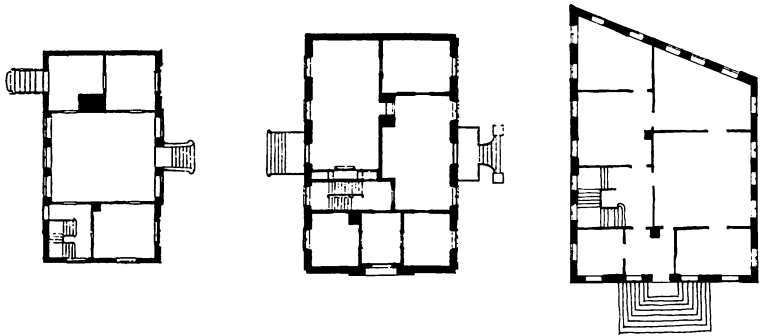
murflade i underetagen, med kun indgangsdør og kældernedgang, og den derover mere og mere gennembrudte gavl, hvor murstykkerne mellem vinduesbåndene gradvis aftager i højde. Blændingen i midten på 1. sal skyldes – ligesom de to døres forskydning for midterlinien – hovedskillerummets placering.

Hvorledes var så husets oprindelige *indretning*? I brandtaksationen 1795 beskrives kælderlejligheden med tre værelser og et køkken, mens de to øvre etager hver har to værelser og et køkken. De faste træk i alle etager er: trappegangen i sydvest, i plan 1:√2 (samme proportion som et A4-ark), med en »zirlig« trappe (hvortil buede udsparinger i vestvæggen ses endnu i dag, mens trappen er fornyet), køkkenildstedet (bevaret i alle etagerne) og bindingsværkshovedskillerummet.

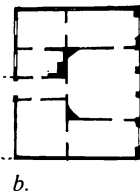
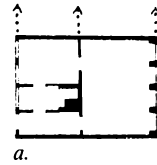
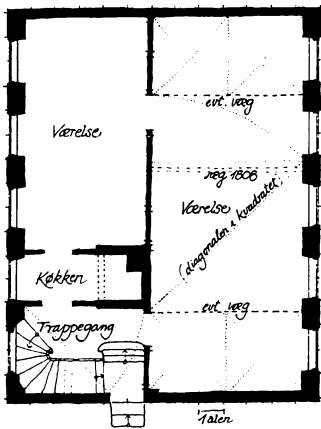
Ifølge brandtaksationens angivelse af to værelser (i stuen og på 1. sal) må det ene værelse have spændt ud i husets omtrent halve dybde og hele længde. Det må have været temmelig uheldigt i proportionerne – som et alt for lavloftet galleri. Denne plan minder på sin vis om en traditionel borgerhusplan (a på grundplanen), trukket ud som en harmonika. Men den tanke er nærliggende, at det er opført som et »råhus«, og at beboerne således ved hjælp af bræddeskillerum har kunnet inndele den lange stue i f.eks. et tre-fagsrum med to et-fags kabinetter på hver side, som det ses i finere borgerhuse fra denne tid (b). Hvert kabinet ville i plan danne et dobbeltkvadrat (på 1. sal sidder gavlvinduet så ovenikøbet præcis med den ene fals i skæringslinien) og salen i midten 1:√2, alle tre rum med de øst-vest-orienterede vægge dannende »det gyldne snit«. Altså velproportionerede rum. Man kunne også danne en kvadratisk to-fags stue og salen ville selvfølgelig stadig være 1:√2, som det da også blev udført og beskrevet i brandtaksationen 1808.

Rumudstyret har været yderst beskedent – bræddegulve og gibslofter, som de er i dag, med en ganske lille hulkehl og muligvis med en gesimsliste på overgangen fra væg til loft, som det kan ses inde i madelevatoren.

Væggenes beskaffenhed nævnes først i 1808: »betrukne vægge«, hvilket kræver en rammekonstruktion med profillister på samlingerne. Dette ses der ingen spor af i dag, hvor de fleste vægge er dækket af kork eller cellotex, muligvis opsat på de gamle rammer.

Stueplaner af Frieboeshvile, Christiansminde og Moyels Palæ. Ca. 1:500.

Rekonstruktionsforsøg af Albertinelyst's stueetage 1795 i 1:200 med angivelse af mulige rumopdelinger (stiplet) og proportionering (prikket).

1. salsplaner af to københavnske borgerhuse fra 1733. Efter H. H. Engqvist. Ca. 1:500.

Ingen af vinduesindfatningerne er oprindelige, og fodpanelerne stammer i hvert fald først fra opdelingen af det lange rum, da de er forskellige i de to stuer her. Det er et spørgsmål, om overhovedet andet end døre og vindueskarmer (incl. lodpost) samt brystningspanelerne og vinduesplader (dog kun i øststuerne i stueetagen og i vestrummet og spisekammer på 1. sal) er tilbage af de oprindelige snedkerarbejder.

Ved en dygtigt udført restaurering med en behersket udnyttelse til højst to boliger kan det, trods husets forfald, stadig lykkes at bevare Albertinelyst's karakterfulde »bygningskrop« og stedets fine og enkle ånd. Man bør ved istandsættelsen respektere mest muligt af det, der har æstetisk og håndværksmæssig kvalitet og historisk interesse, samt overholde de bindinger, der ligger i husets klare opbygning.

Artiklen er et uddrag af de bygningshistoriske undersøgelser, der blev udført i forbindelse med afgangsupgaven »Albertinelyst« af Mette Maegaard Nielsen, Kunstakademiets Arkitekt-skole, Institut 1, H. H. Engqvist's Afdeling for Nordisk Arkitekturhistorie og Opmåling, februar 1981. Afgangsupgaven indeholdt desuden opmåling, bygningsundersøgelser og restaureringsprojekt. Materialet findes på Kunstakademiets tegningsssamling.

Litteraturfortegnelse, hovedkilder:

Lisbeth Balslev: Enfamiliehuset, 1979. Louis Bobé: Lystrejser & Lystgårde i Kbhs. omegn i det 18. årh. Hist. medd. om Kbh. 1. række bind 4, 1913-15. Chr. Elling: Den romantiske Have, 1942. Det klassiske København, 1944. H. H. Engqvist: Danske landsteder, 1949. Sys Hartmann: 50 palæer og landsteder, 1976. Steffen Linvald: Ældre landsteder, Trap DK III bd. 4 Storkøbenhavn. Vilh. Lorenzen: Landgårde og lyststeder i barok, rococo og empire I-II, 1916-20. Poul Mebes: Um 1800, 1908. Eiler Nystrøm: Fra Nordsjællands Øresundskyst, 1938. Lyngby Sogn, 1934. Fr. Weilbach: Nordsjællandske landsteder i det 18. årh., Hist. medd. om Kbh. 2. række II. Dansk Bygningskunst i det 18. årh., 1930.

Arkivstudier:

Landsarkivet: Brandtaksationsprotokoller, realregistre, skøde- og panteprotokoller. Rigsarkivet: Kort (1764), folketællinger. Kgl. Bibl. billed- og kortsamling. Geodætisk Institut: Kort (1900 og 1766). Matrikeldirektoratet: Kort 1778, 1810, 1811, 1885-1921, 1935-46. Lyngby Rådhus: byggesagsarkiv og matr. kort 1980. Kraks Vejviser 1776-1815. Berlingske Tidende 1810. Adresseavisen 1840. Bymuseet, Nationalmuseets billedsaml., Øregård museet og Byhistorisk Samling, Friboeshvile. Erhvervsarkivet i Århus: Prioritetsvurderinger. Kunstakademiets tegningsssamling. Forsvarets arkiv.

BIRCHS GAARD I BONDEBYEN

Lyngby, der allerede ved matrikuleringen af 1688 var en landsby ud over det normale, havde i løbet af det følgende århundrede udviklet sig til et helt lille bysamfund (fig. 1). Ind imellem de 13 gårde, der stadig dyrkede byens jorder, lå der nu huse med tilliggende haver, hvis beboere ernærede sig ved industrien omkring Mølleåen, ved de tjenester, som bød sig på slottet, og senere også ved indtægter fra det landliggerliv, der voksede op i glansen fra det kongelige hof. Først var vel nordsiden af den store fælled i landsbyens midte, Forten, blevet lukket med en række af sådanne huse, og senere havde bebyggelsen bredt sig ind over Forten i øer, hvorom der efterhånden dannede sig et veritabelt gadenet. En lille gruppe af den slags småhuse, beliggende i byens nordøstlige del, mellem Lundtoftevej og Toftegærdet, kom efterhånden, i årene 1830-89, i familiens Birchs eje og har siden haft fælles skæbne under betegnelsen »Birchs Gaard« (fig. 2 og 3). Efterfølgende beskrivelse af denne bebyggelse og dens historie er resultatet af en undersøgelse foretaget i 1980-81, hvor bebyggelsen var øvelsesopgave ved Årskurset i bygningsundersøgelse og restaurering på Kunstakademiets Institut for Nordisk Arkitekturhistorie, Opmåling og Restaurering.*)

*) Studerende: Jan Klausen, Morten Krogh Madsen, Dick Sandberg og Marie Sterner (Lundtoftevej 36); Juliana Gottskalksdottir, Hanne Vinkel Hansen, Michel Qvistgaard og Heidi Trolle (Lundtoftevej 38 A-B-C); Amir Amer, Anne Lindegaard Hansen og Sys Maria Rahbek (Lundtoftevej 38 D-E); Kim Borch, Jørgen Christiansen, Henrik Lund-Larsen og Reni Willert (Lundtoftevej 38 F-G); Anne Mette Andersen, Janne Birgitte Andersen, Birgitte Kullmann og Ellen Williams (Toftegærdet 19). Lærere: Mogens Brahe og Henrik Glahn (opmåling); Erik Hansen og Mette Pihler (bygningshistorie); Keld Helmer-Petersen (fotografering); Sven-Ingvar Andersson (haveanlæg); Curt v. Jessen (bygningstilstand); Jens Fredslund og Knud Erik Larsen (restaurering). Opmålinger, beskrivelser og rekonstruktionstegninger er udført af de studerende. Bearbejdning og redaktion ved Kristina Gottfries, Marie Sterner og Erik Hansen.

Birchs Gaard i Bondebyen

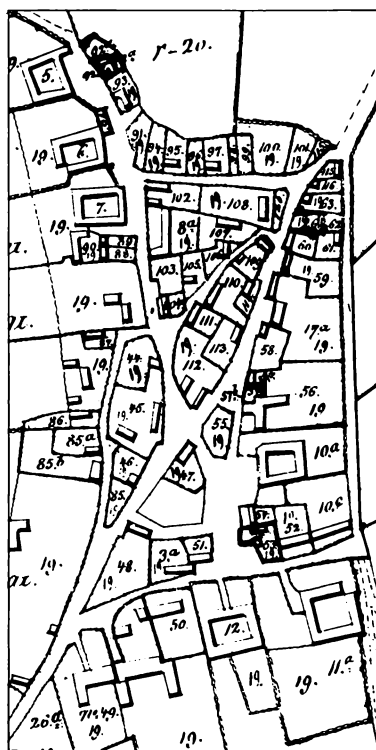

Fig. 1. Lyngby opmålt 1811, kopieret 1854, (udsnit af original nr. 2 i Matrikelarkivet), mål 1:5000 (sml. Marmillods kort, s. 8-9, gengivet i ca. 1:6000). Birchs Gaard omfatter de nuværende matrikelnumre 59-62 samt 26b.

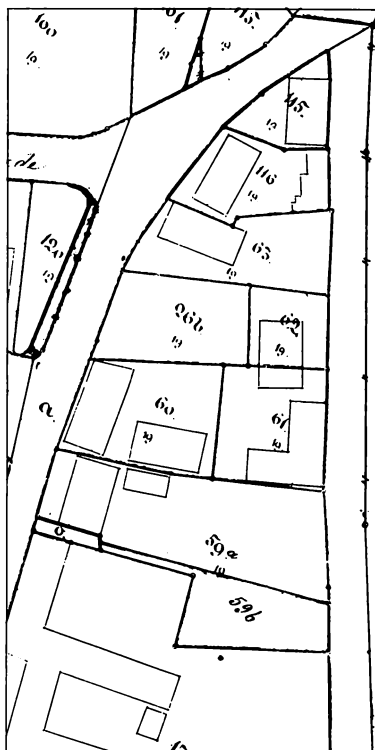

Fig. 2. Birchs Gaard. Matrikelstel og bygninger opmålt 1885-86 (udsnit af kort i Matrikelarkivet), mål 1:1200. Man bemærker sluppen syd for huset på matr.nr. 59 samt huset på nr. 62, der går ind over skellet til nr. 61.

Matr.nr. 59, Lundtoftevej 36 (fig. 4-8)

Det nuværende hus er opført 1808, hvor det den 31. august var under arbejde ligesom nabohuset mod nord, hvis forgænger på samme sted var brændt den 9. april samme år. Om der også har været en ældre bygning på matr.nr. 59 vides ikke; men ejeren, valkemester Jacob Pedersen, har ihvertfald haft skøde på grunden siden 1803.

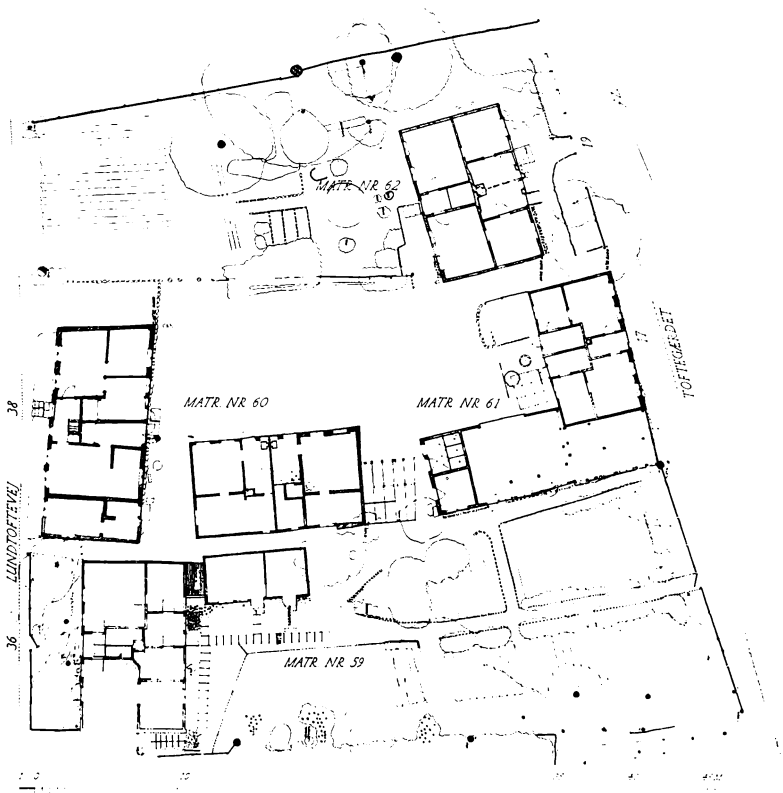

Fig. 3. Birchs Gaard. Oversigtsplan, opmåling 1:500.

Terrænet falder fra husets nordøsthjørne mod vest og syd, således at fodremmen, der ligger over jorden i nord, på de andre sider bæres af en sokkel af kampesten, der når en højde af omkring en meter i sydvest, ud mod Lundtoftevej. Den velbevarede bindingsværkskonstruktion af egetømmer består af fodrem, stolper, løsholter og tagrem samt skråbånd, der støtter hjørnестolperne på alle bygningens sider. Huset, hvis stolper er nummereret fra syd til nord, består af syv fag mod vest og otte mod øst, idet de midterste fag i begge sider tager hensyn til de oprindelige døre: den brede hovedindgang fra gaden og de smalle køkkendøre mod

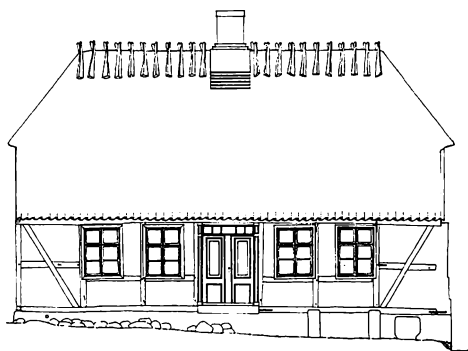
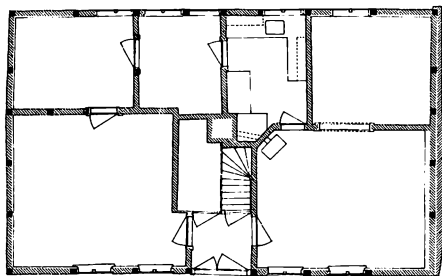
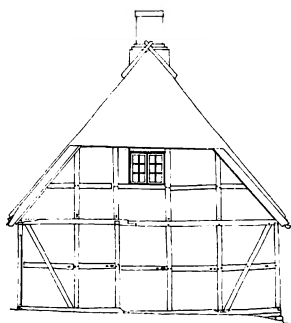
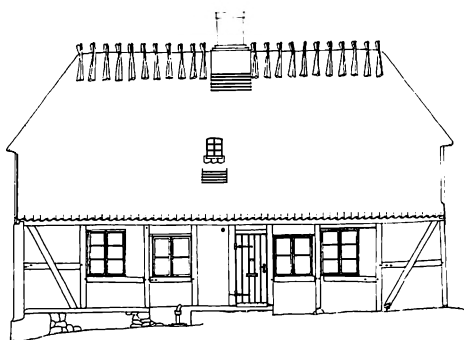
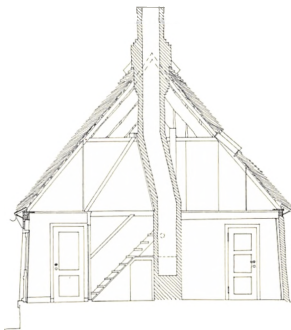
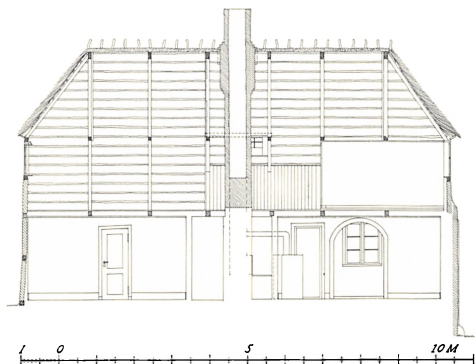

Fig. 4. Matr.nr. 59. Opmåling 1:200. Haveside, nordgavl, plan, gadeside, langsniit set mod øst og tværsniit set mod nord.

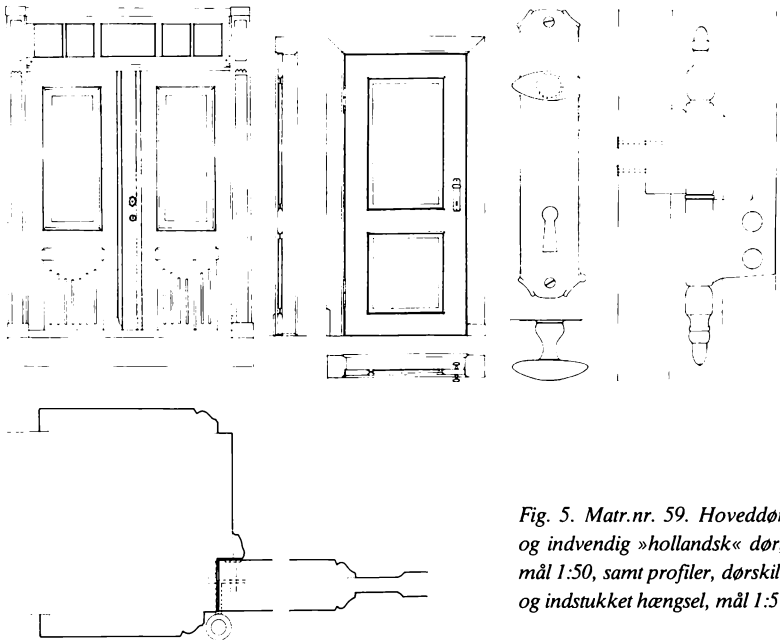

Fig. 5. Matr.nr. 59. Hoveddør og indvendig »hollandsk« dør, mål 1:50, samt profiler, dørskilt og indstukket hængsel, mål 1:5.

gården. Naglerne viser, at de lavtsiddende løsholter under vinduerne overalt er de oprindelige. Den velbevarede nordgavl er på fem fag, der er noget smallere end på langsiderne. Af de tre midterste, der burde være lige brede, er det østligste betydeligt smallere, og denne uregelmæssighed gentager sig i overgavlen, under den oprindelige halvvalm. Dette skyldes utvivlsomt hensynet til den forskudte placering af hovedskillerummet indenfor (sml.nr. 62). Sydgavlen, hvis nederste del nu er erstattet af grundmur, må have haft en tilsvarende udformning, således som det fremgår af den bevarede overgavl, og det er derfor sandsynligt, at hovedskillerummet her oprindeligt har stået på samme plads som i nordenden (det nuværende svarer ikke til nogen stolpe). Tagværket er af fyr med spærene tappet i bjælkerne, der følger vestsidens stolpedeling.

Den brede hoveddør fra gaden, hvortil der tidligere har været adgang ad en høj stentrappe, kan meget vel være den oprindelige i sin klassici-

Birchs Gaard i Bondebyen

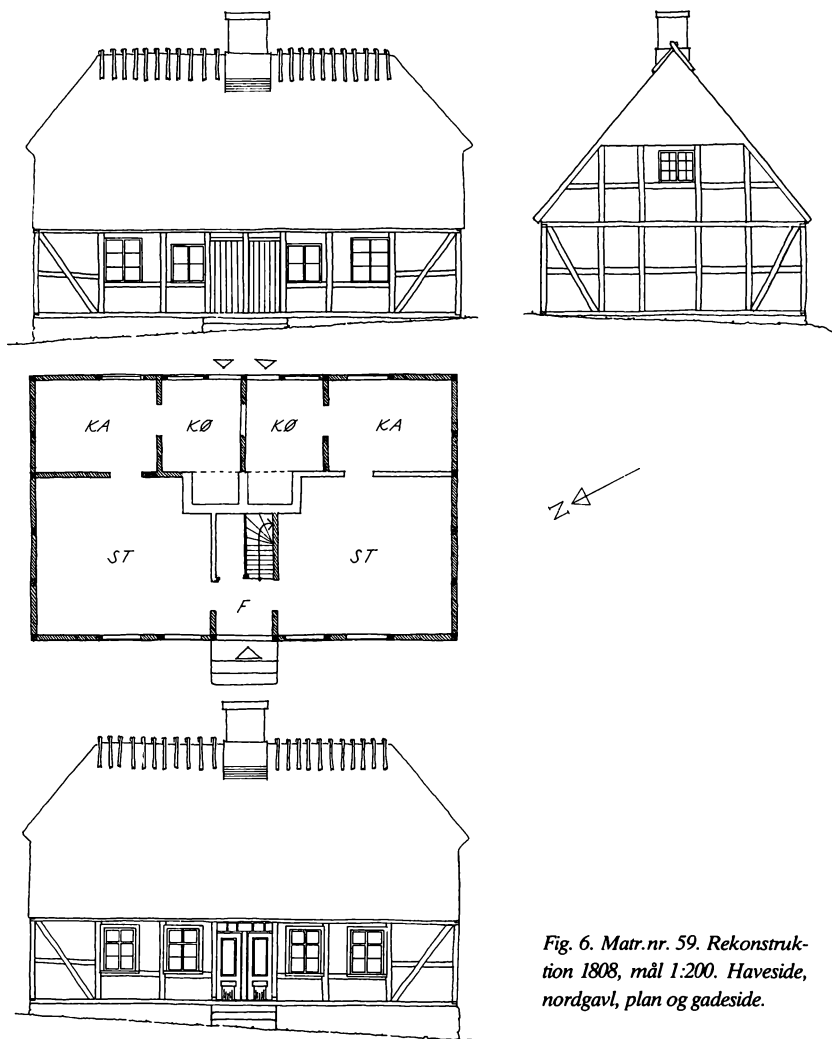
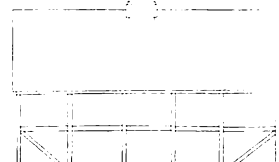
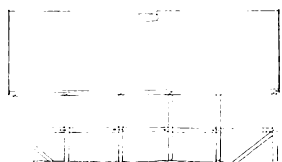
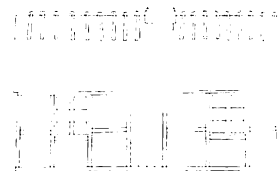
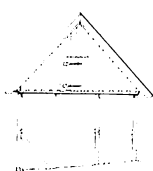
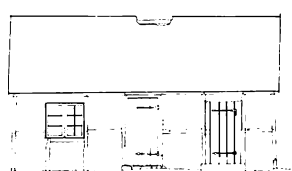

Fig. 6. Matr.nr. 59. Rekonstruktion 1808, mål 1:200. Haveside, nordgavl, plan og gadeside.

stiske udformning med pilasterformede indfatninger på siderne og det riflede postament på dørløjenes nederste fyldning. Også vinduerne på denne side med deres profilerede indfatninger og symmetriske placering er sikkert oprindelige. På gårdsiden er den nordre køkkendør bevaret,

1 0 522

Fig. 7. Matr.nr. 59, udhus. Opmåling 1:200. Nordside, vestgavl, plan, sydside og østgavl.

Fig. 8. Samme. Rekonstruktion efter ombygning til beboelse 1869.

mens den søndre er tilmuret. Også her er vinduerne sandsynligvis de oprindelige, men uden indfatninger. De yderste, til kamrene, har samme dimensioner som vinduerne mod gaden, dog må det nordre være flyttet i faget. I de smallere køkkenfag er vinduerne noget mindre.

Huset er opført med to oprindelig symmetrisk udformede lejligheder, hver bestående af køkken, kammer og stue med adgang fra en fælles forstue mod gaden, og sådan har huset fungeret ihvertfald op til 1869. Denne oprindelige plan er i nogen grad ændret ved den omtalte flytning af hovedskillerummet i den søndre lejlighed, fjernelsen af de oprindelige køkkenskorstene (der må have svaret til dem i det samtidige nabohus) og indbygningen af et WC i forstuen. Hovedparten af de indvendige («hollandske») fyldingsdøre er de oprindelige. Stuerne har bræddegulve, og i køkkenerne var der tidligere stengulve.

Birchs Gaard i Bondebyen

Et udhus i gården på 4×2 fag til tørv og brænde samt lokum findes allerede i 1812. Det brænder i 1841, hvorefter et nyt på 5×2 fag opføres til samme formål, men nu også indeholdende et kammer. Dette hus, der stadig står, er af spinkelt fyrrebindingsværk med fodrem, hvoraf en stump er synlig i sydøsthjørnet. I nordsiden og i østgavlen (der er på tre fag) støttes hjørnestolpen af skråstivere i det underste tavl. På sydsiden ses endnu den oprindelige opdeling med tre regelmæssigt anbragte revledøre. I 1869 er huset indrettet med to værelser og et køkken. I dag er det atter brænde- og materialhus, men hullet efter køkkenskorstenen er stadig synligt.

Ejendommen købes i 1812 af regimentskirurg Mathias Lumholtz Rønne, hvis broder, pastor Rønne, overtager den i 1820. I 1832 tilfalder den Jens Andersen Wammen, hvis enke sidder i huset til omkring 1869, hvor det overtages af fuldmægtig C. F. Nielsen. Efter hans død i 1880 bliver enken boende til 1889, hvor også hun aflider, og de to døtre, der arver huset, sælger det straks efter til vognmand Rasmus Alfred Birch. Det er det sidste af husene, der kommer i familien Birchs eje.

Matr.nr. 60, Lundtoftevej 38 A-B-C (fig. 9-11)

Ejendommen blev købt af brolægger Niels Nielsen i 1793, og året efter blev huset takseret for første gang. Det var syv fag langt og tre fag dybt med egetræsbindingsværk, klinede vægge og stråtag og lå nord-syd- vendt. Det indeholdt en forstue med indgang fra gaden, to stuer, et kammer og to køkkener med åbne skorstene. Det var altså et dobbelt- hus indeholdende to små lejligheder med fælles forstue. Op ad huset var der bygget en lude, indrettet til tørve- og brændehus. Af taksationen fremgår det, at der har været gård og have indhegnet med otte fag stakit. Huset nedbrændte fuldstændigt ved den omfattende brand i Lyngby den 9. april 1808. Det blev dog hurtigt genopbygget på samme sted. Af en taksation dateret den 31. august 1808, da huset endnu var under opfø- relse, fremgår det, at det er syv fag langt, fire fag dybt, grundmuret med blandingssten og forsynet med stråtag. Det er indrettet med en indgang til en fælles forstue, hvorved der findes to stuer, to kamre og to køkkener med een skorsten, altså en plan der svarer til den foregående, og det er

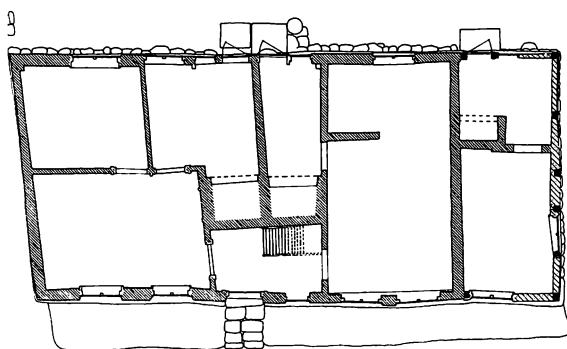
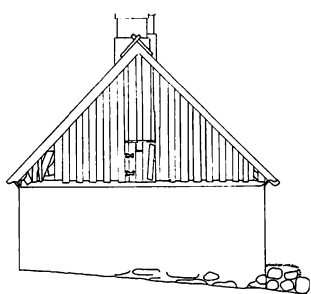
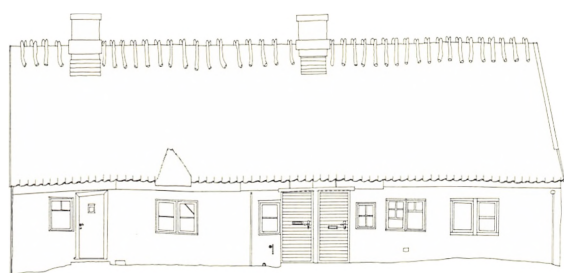

Fig. 9. Matr.nr. 60. Opmåling 1:200. Haveside, nordgavl, plan, gadeside, sydgavl og isometri set fra nordøst.

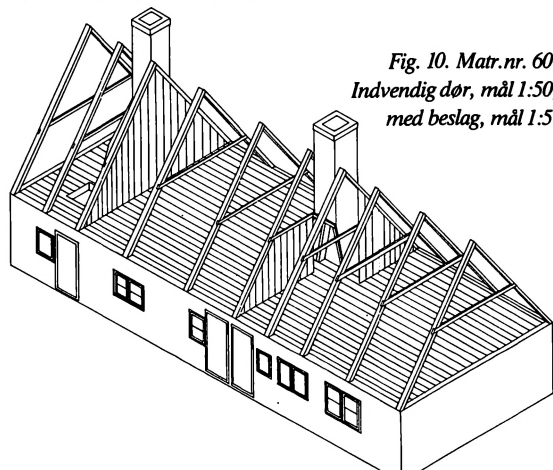
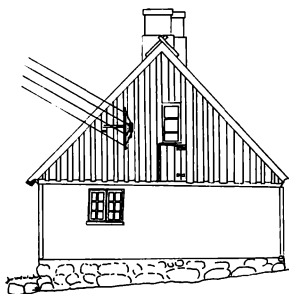
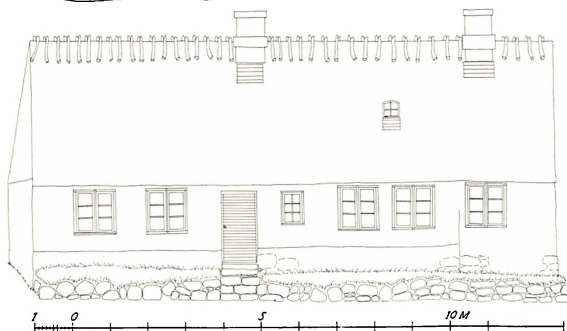
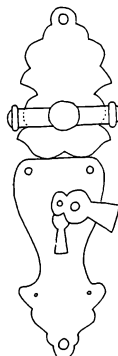
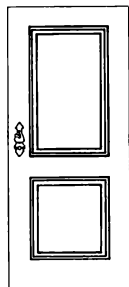

Fig. 10. Matr.nr. 60. Indvendig dør, mål 1:50, med beslag, mål 1:5.

da sandsynligt, at den høje kampestenssyld mod gaden og fundamentene for skillerummene i øvrigt er overtaget fra det ældre hus. Dette er i alt væsentligt det hus, der står i dag uden forlængelsen på to fag mod syd. Asymmetrien i planen kan forklares ved hensynet til de ældre fundamenter, og skævheden i nordenden skyldes at man har fulgt grundens nordskel.

I 1830 overtages huset af Hans Jensen Birch, som nogle år senere forbedrer det, bl.a. med en tilbygning på to fag mod syd, grundmuret ud mod gaden, resten i bindingsværk med lerklinede tavl. Heri har der været indrettet en lille lejlighed med indgang fra gården til et køkken med åben skorsten og en lille stue. Samtidig kan der være sket ændringer af de to oprindelige lejligheder, idet brandtaksationen fra 1838 omtaler hele fire kamre, det ene med bræddegulv, de andre ligesom køkkenerne med brosten. Det er således muligt, at der er sket en opdeling af det nordre kammer og indsat et ekstra vindue. Hvor det fjerde har været, er usikkert. Antagelig har det nordre køkken på dette tidspunkt stadig haft sin oprindelige størrelse og er først ved en senere ombygning blevet lagt sammen med det tilstødende kammer.

Huset har fået sin særlige karakter ved, at grunden falder mod vest, således at gadesiden hæver sig på en høj 5-10 cm fremspringende sokkel delvis opført af kampesten, som ender ca. 40 cm under vinduerne, hvorimod terrænet mod øst ligger omtrent i gulvhøjde. Yderligere er der foran huset et fald ned mod gaden, som udlignes ved en ca. 1 meter bred græsabat, der støttes af en terrassemur af kampesten, gennembrudt af en trappe, der er lavet af groft tilhuggede granitsten, som fører op til husets hoveddør. Det er sandsynligt, at dørens og vinduernes placering på denne side af huset er oprindelig, idet den asymmetriske placering af vinduerne kan hænge sammen med de forskellige størrelser af stuerne i huset. Det lille vindues placering ved siden af døren synes også vel-motiveret i forhold til den oprindelige forstue. På østsiden er de to køkkenindgange placeret på hver sin side af skillerummet mellem de to lejligheder. Også denne placering er sikkert oprindelig. Det samme gælder de to små vinduer, der giver lys til køkkenerne. Det nordre vindue er formentlig gammelt, det søndre, som er lidt større, sikkert

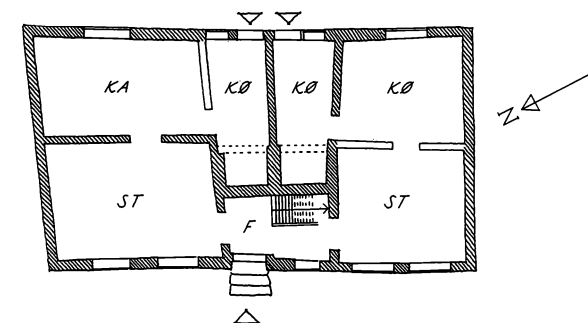
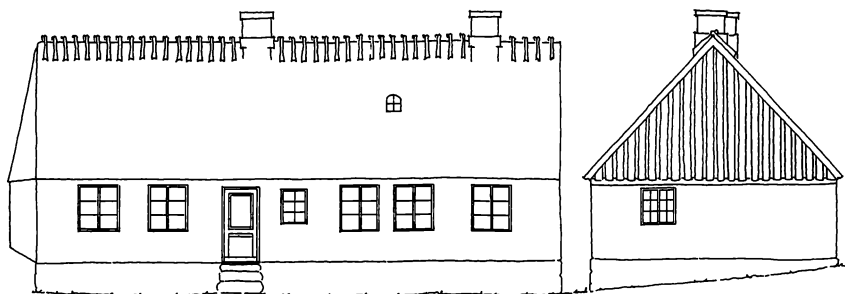
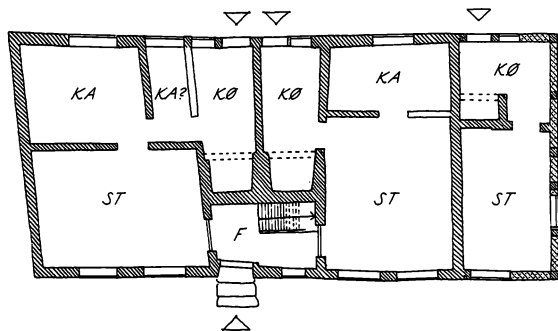
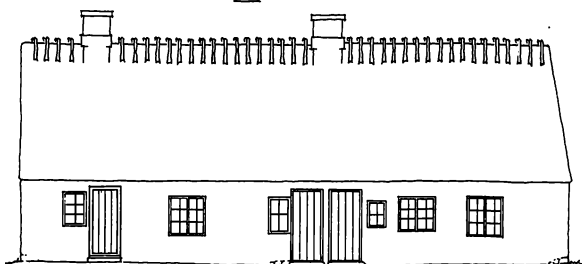

Fig. 11. Matr.nr. 60. Rekonstruktioner, mål 1:200. Plan 1808. Efter udbygning mod syd 1835: Haveside, plan, gadeside og sydgavl.

ynge. Det nuværende vindue midt i det søndre kammer synes velmotiveret på denne plads, hvorimod placeringen af de to ulige store vinduer i nordenden antagelig hænger sammen med en senere ombygning. Om der her i dette meget større kammer har været eet eller to vinduer er usikkert. Af de to køkkener har det søndre bevaret sin form, mens skillevæggen mod kammeret i det nordre er blevet fjernet ved en senere ombygning. Derimod er begge de åbne køkkenskorstene fuldt bevaret, men tildækket med plader. Også forstuen med trappestigen til loftet og adgang til de to lejligheder forefindes i sin oprindelige skikkelse. Bortset fra den fjernede køkkenvæg synes hele den nordre lejlighed at være uforandret, med en stue mod gaden og et lidt mindre kammer mod gården. Bygningen har gode to- og trefyldningsdøre med messingbeslag.

Tagværket over den nuværende bygning består af ni fag af forskellige bredder. De syv nordligste spærfag er nummereret fra I til VII begyndende med gavlsparret, alle samlet på nordsiden. De tre sydligste er tilsyneladende af samme type men samlet på sydsiden, og her er der ingen nummerering fundet. Det er da sandsynligt, at spærfagene over det egentlige stuehus er de oprindelige og senere suppleret i forbindelse med udvidelsen mod syd. Ved branden i 1841 led denne bygning kun ubetydelig skade på taget og på malingen. Trekantgavlene har i dag en lodret bræddebeklædning, et på to, der er gammel. Huset står gulkalket med grønmalet træværk, og taget er dækket med strå.

Matr.nr. 60, gårdhus, Lundtoftevej 38 D-E (fig. 12-13)

Første gang vi hører om huset er i 1838, hvor der omtales en østre bygning hørende til forhuset, det nuværende Lundtoftevej 38 A-B-C. Det var en seks fag lang og tre fag bred udhusbygning indeholdende lo, lade og materialhus, opført af blandingstømmer med lervægge og stråtag, antagelig beliggende på den nuværende bygnings grund. Dette hus nedbrændte totalt ved den store brand den 13. juni 1841, hvor også det nærliggende udhus til nr. 36 gik til grunde. Den nuværende længe er opført kort efter branden som staldbygning med tilbehør for fire heste, skur med port samt lade. Det var en seks fag lang og fire fag bred bindingsværksbygning, hvoraf syd- og vestsiden hovedsagelig står

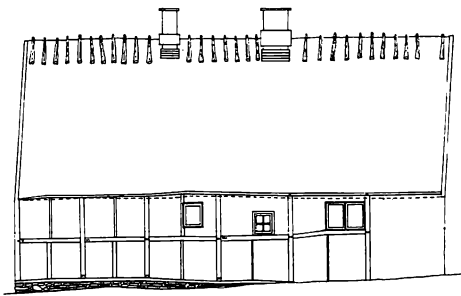
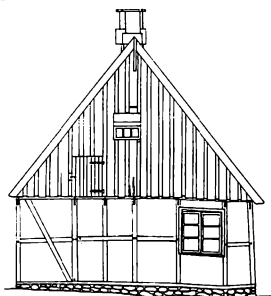
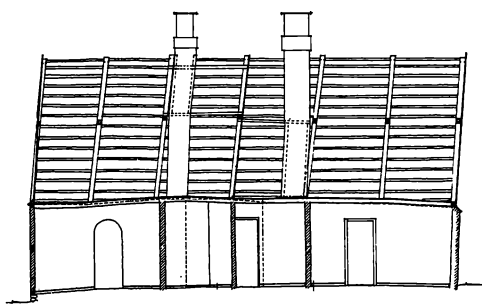
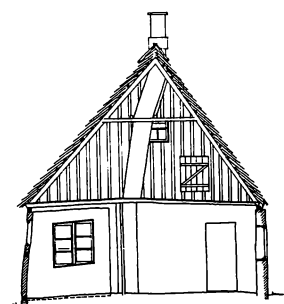
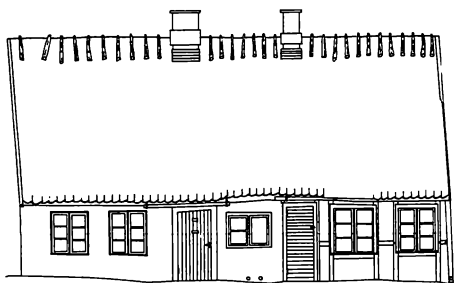
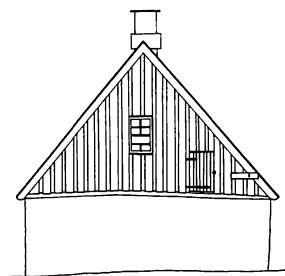
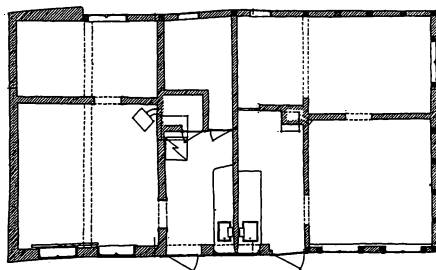

Fig. 12. Matr.nr. 60, gård-
hus. Opmåling 1:200. Tvær-
snit set mod vest, langsrit set
mod nord, vestgavl, sydside,
plan, østgavl og nordside.

Birchs Gaard i Bondebyen

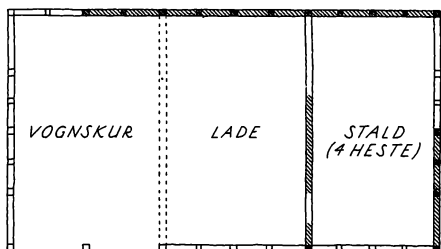
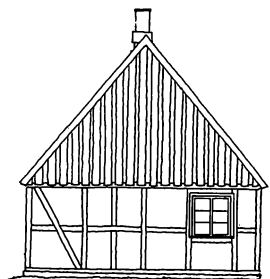
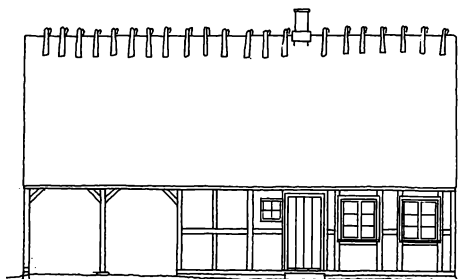
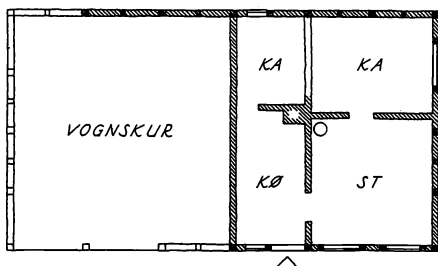
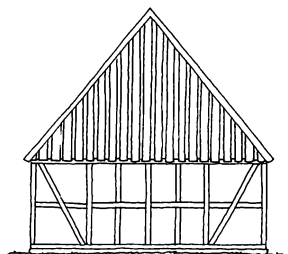
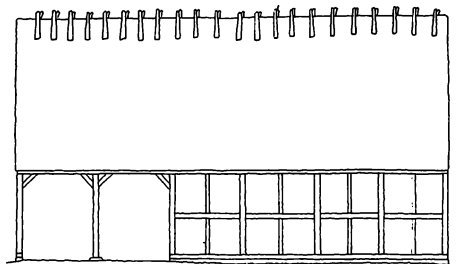

Fig. 13. Matr.nr. 60, gårdhus. Rekonstruktion, mål 1:200. Foroven: Stalden bygget 1841. Plan, nordside og vestgavl. Forneden: Efter vestendens ombygning til beboelse i 1843. Plan, nordside og vestgavl.

bevaret. Bindingsværket, der står på en syld af små kampesten (delvis udskiftet med mursten i sydsiden), har fodrem og løsholt i halv højde. De usædvanligt brede fag, der er delt med spinkle dokker, ofte blot et brædt på kant, er på sydsiden nummereret fra vest mod øst med numrene V til X. Vestgavlen er fire fag bred, nummereret fra I til IV, med skråbånd i yderste fag mod nord. De to yderste fag mod nord er intakte, mens de to sydligste ved den senere ombygning er blevet til tre fag i forbindelse med indsætning af et vindue. Nordsiden og østgavlen er ligeledes ændret ved senere ombygninger. Østgavlen har antagelig svaret til vestgavlen, hvorimod der ikke kan siges noget om nordsiden. Her fandtes sikkert porten og indgangen til stalden. Tagværket er bevaret i sin fulde udstrækning med spærfagene placeret over stolperne. Spærene er tappet i oversiden af bjælkerne, der er kæmmet ned over remmen. Gavltrekanter er bræddeklædt, et på to, muligvis som på den oprindelige bygning; men lugen og vinduet er kommet til senere.

Allerede i 1843 ombygges noget af denne staldbygning til beboelse. Herved forsynes nordsiden ihvertfald delvis med nyt bindingsværk, der, som det ses i de to vestligste fag, har underordnet sig vinduesplaceringen med smalle fag ved siden af vinduerne og lavtsiddende løsholt derunder. Antagelig ved samme lejlighed er den tidligere nævnte ændring af vestgavlen sket med samme type bindingsværk. Hvad resten af nordsiden angår, er der ingen direkte spor af bindingsværket, der senere er udskiftet med grundmur; men det kan delvis rekonstrueres på grundlag af planen, der ifølge brandtaksationen af 1843 omfattede »Indgang til en Forstue, hvorved en Stue med en Kolonneovn, 2 Kamre, 1 Kjøkken med Skorsteen, med Spisekammer samt Vognskur med Porte«. Denne beskrivelse synes i hovedtrækkene at svare til den nuværende plan, idet man må tænke sig, at vognskuret kan have optaget de to østligste nu grundmurede fag, hvor det sandsynligvis også har ligget ved husets opførelse. I så fald kan da køkkendørene og det mellemliggende vindues placering have været som i dag. På et senere tidspunkt, 1873, er de fire fag af nordsiden, hele østgavlen og det tilstødende fag af sydsiden blevet erstattet med grundmur i forbindelse med indretningen af to lejligheder, hvorved der kommer stue og soveværelse i den gamle vognport.

Birchs Gaard i Bondebyen

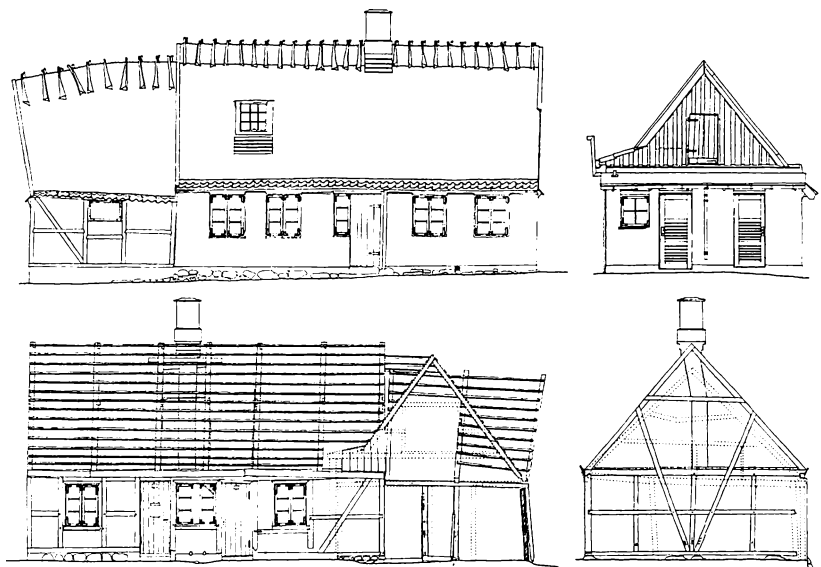

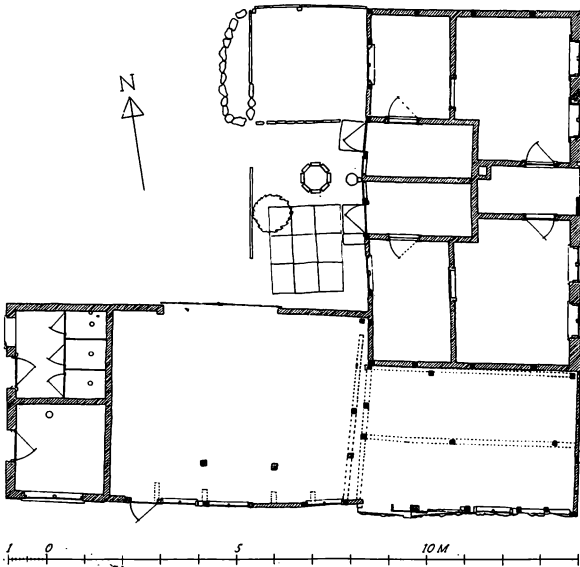
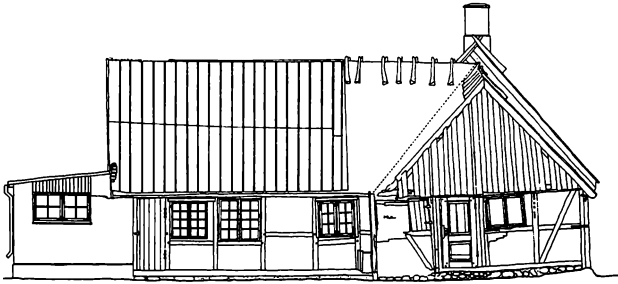
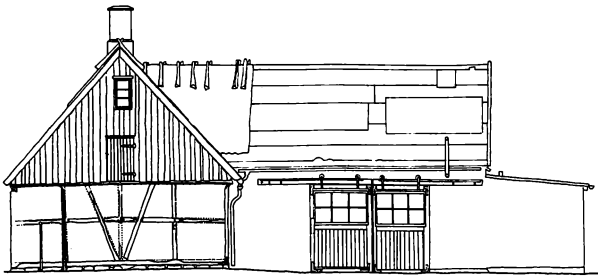
Fig. 14. Matr.nr. 61. Opmåling 1:200. Herover: Gadeside, vestgavl af værkstedsbygning, haveside og sydgavl af lade. På næste side: Nordside, sydside og plan.

Matr.nr. 61, Lundtoftevej 38 F-G = Toftegærdet 17 (fig. 14-17)

Den ældste bebyggelse, der omtales på grunden (1785), er et hus, der »vender til sønder«, ejet og beboet af muremester Mogens Pedersen. Det har klinede vægge og stråtag, er ni fag langt og tre fag dybt, indrettet til to boliger, der har hver sin indgang til en forstue indeholdende et køkken med åben skorsten. Den ene bolig har to stuer og et kammer, den anden kun en stue. I en tilbygning, der »vender til øster«, på 3×3 fag findes endnu en lille bolig med køkken og stuer. Alle beboelsesrum er forsynet med bræddeloft, og i stuerne er der bilæggerovne. Hvorledes dette hus har ligget på grunden, er uklart – og uforståeligt, hvis efterfølgeren, som man kunne vente, har ligget på samme plads.

Huset nedbrændte totalt ved branden den 9. april 1808, men er allerede genopført og takseres til brandforsikring den 6. december samme år. Denne gang er det kun seks fag langt og tre fag dybt, men af betydelig bedre konstruktion, mur og bindingsværk. Det indeholder en

Birchs Gaard i Bondebyen

forstue med indgang fra gården, to stuer, to kamre samt to køkkener med en fælles skorsten. Her finder vi altså, tilsyneladende, dobbelthuset af samme type som på nr. 59 og 60. Af matrikelkortet målt i 1811 (fig. 1) fremgår det, at bygningen ligger langs med Toftegærdet i grundens nordøstre hjørne.

Dette hus er forsikret for 320 rdl. I den følgende brandtaksation fra 1812 omtales huset som forandret og forbedret, således at det nu, stadig inden for de seks fag, er indrettet med tre indgange til tre forstuer, tre stuer, to kamre og tre køkkener med skorstene (!). Forsikringssummen bliver herved forhøjet til 690 rdl. Sandsynligvis foreligger der dog en fejltagelse, for i 1835 beskrives det atter med den gamle rumdeling, og der henvises til den tidligere forsikring på 330 rdl. (320 ?). Dog er der nu tale om en betydelig forbedring af huset, idet forsikringssummen hæves til 510 rdl. Der nævnes blandt andet engelske vinduer, fyldings- og glatte døre, alt malet med oliefarve, samt to kakkellovne foruden de gamle bilæggerovne i stuerne.

I 1835 optræder også for første gang en »søndre bygning«, et smedeværksted på 3×3 fag bindingsværk med skorsten, esse og blæsebælg, som har ligget 11½ alen syd for stuehuset, hvilket må betyde helt ude i grundens sydøstre hjørne. Ejendommen er allerede i 1811 kommet i hænderne på en smed, Lars Pedersen på Brede, og efter dennes død gifter enken sig atter med en smed, Niels Nielsen.

Ved den store brand den 13. juni 1841 nedbrændte stuehuset totalt, mens smedjen blev stærkt beskadiget. Men allerede to måneder senere er et nyt stuehus opført, det nuværende, som den 20. august bliver takseret til forsikring. Dette ligger noget længere mod nord, tværs over matrikelskellet til nr. 62, og vil blive omtalt under dette nummer. Smedjen bliver først i 1844 istandsat med nye gavle. Dog benyttes den næppe mere som smedje, idet smedeenken Bendte Pedersdatter i 1843 har solgt ejendommen til sognefoged Søren Pedersen, og det er sikkert ham, der omsider har gjort den brandskadede bygning i orden.

I 1860 overgår ejendommen til kusk Lars Jensen. Efter hans død gifter enken sig med Andreas William Lassen, som ved nytår 1867 sælger ejendommen til vognmand Hans Jensen Birch, der siden 1830 har ejet

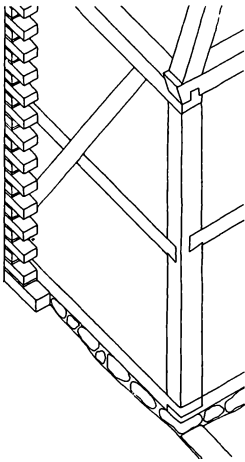

Fig. 15. Matr.nr. 61. Syd-vesthjørnet af den oprindelige lade, isometri 1:50. Til venstre det grundmurede nordøsthjørne af værkstedsbygningen med fortanding til fortsættelse mod syd.

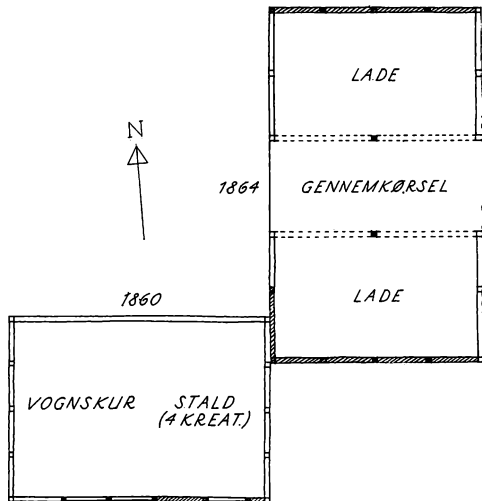
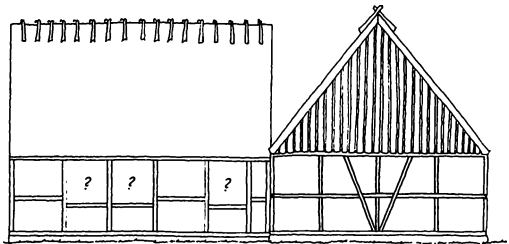
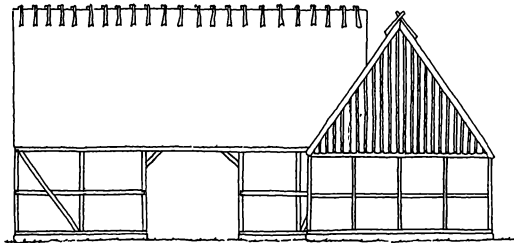

Fig. 16. Matr.nr. 61. Rekonstruktion 1864, mål 1:200. Vestside, sydside og plan.

matr.nr. 60. Tilsyneladende har han dog allerede tidligere haft rettigheder over ihvertfald en del af grunden, idet han i 1860 her opfører en fem fag lang ($10\frac{1}{2} \times 8$ alen) bindingsværksbygning med stald til fire kreaturer samt vognskur med porte. Denne bygning, der må være opført efter at smedjen er nedrevet, er det ældste delvis eksisterende hus på grunden, dog i stærkt forvansket form. Af dets fire fag brede østgavl står nu kun stolperne tilbage, hvorimod sydsidens fem fag bindingsværk med fodrem og løsholter, der sidder lavere under de tre vinduer, indeholder betydelige oprindelige dele. Derimod er både vestgavlen og nordsiden forsvundet ved en ombygning i nyere tid.

I 1864 opfører Hans Jensen Birch den næste bygning på grunden, en seks fag lang (15×9 alen) stråttækt lade beliggende langs Tofttegærdet. Denne bygning indgår i det nuværende stuehus og giver sig til kende ved sine to ens velbevarede gavle: stuehusets nuværende nordgavl og den søndre, der befinder sig bag den to fag lange tilbygning mod syd. Disse fire fag brede gavle har fodrem og sidebånd på ydersiden af stolperne samt to usædvanlige skråbånd, der fra foden af midterstolperne er ført helt op til midten af spærene. Lignende skråbånd findes i hvert andet spærfag i den seks fag lange bygning, hvor de utvivlsomt også har gået helt ned til jorden. Af brandtaksationens beskrivelse fremgår det, at det har været en dobbeltlade med gennemkørsel i midten. Af langvæggene er kun det sydligste fag i vestsiden bevaret, med sidebånd og skråstiver.

I 1869 er laden blevet forlænget mod syd med en jævnbred, lidt lavere, tre fag lang og fire fag bred bindingsværksbygning indeholdende lo og skær. Derved er hjørnet mellem laden og stalden blevet lukket, og bygningen fremtræder som et vinkelhus. Denne sydforlængelses delvis bevarede gavl er fire fag bred med fodrem og skråbånd i yderfagene samt løsholter i halv højde. Af østsidens bindingsværk er kun de to hjørnestolper bevaret, mens væggen i øvrigt er fornyet med en bindingsværksvæg, der ligger uden på de oprindelige hjørnestolper og står på et støbt fundament. Vestsiden, ind mod stalden, bæres af en stolpekonstruktion af genanvendt tømmer, som næppe har været udmuret.

I 1874 er den oprindelige del af østlængen blevet indrettet til to beboelser, mens sydforlængelsen er bibeholdt som udhus. Herved er

Birchs Gaard i Bondebyen

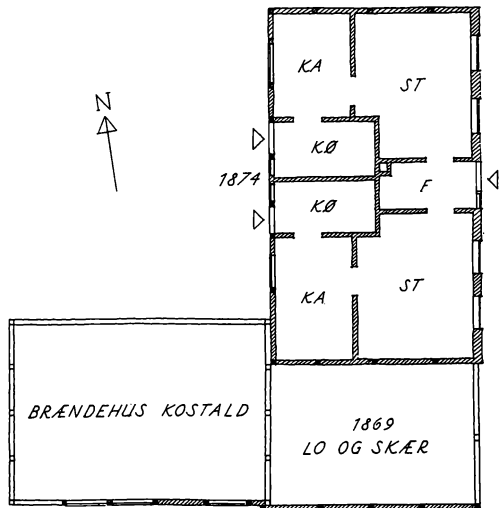
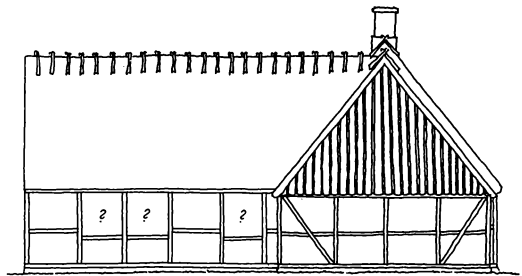
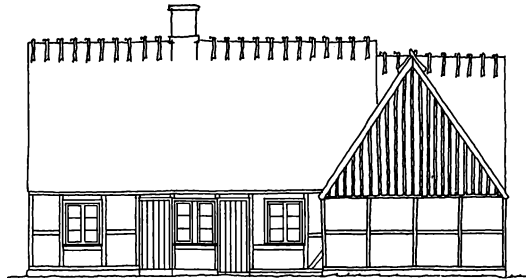

Fig. 17. Matr.nr. 61. Rekonstruktion efter ombygning til beboelse 1874, mål 1:200. Vestside, sydside og plan.

Birchs Gaard i Bondebyen

ladens østside blevet erstattet med grundmur, og vestsidens bindingsværk delvis fornyet med tre fag i nordenden af en anden, lavere type, antagelig genanvendelse. Denne dobbeltbolig er indrettet med en plan svarende til de andre dobbelthuse på grunden, omfattende to lejligheder bestående af en køkkenforstue med adgang fra gården, et kammer og en stue samt en fælles forstue med adgang fra gaden. De to køkkener har fælles skorsten og er tilsyneladende fra begyndelsen indrettet med komfurer. Trods den ensartede plandisposition er lejlighederne ikke helt symmetriske med hinanden, hvilket sikkert fortrinsvis skyldes hensynet til den oprindelige stolpekonstruktion.

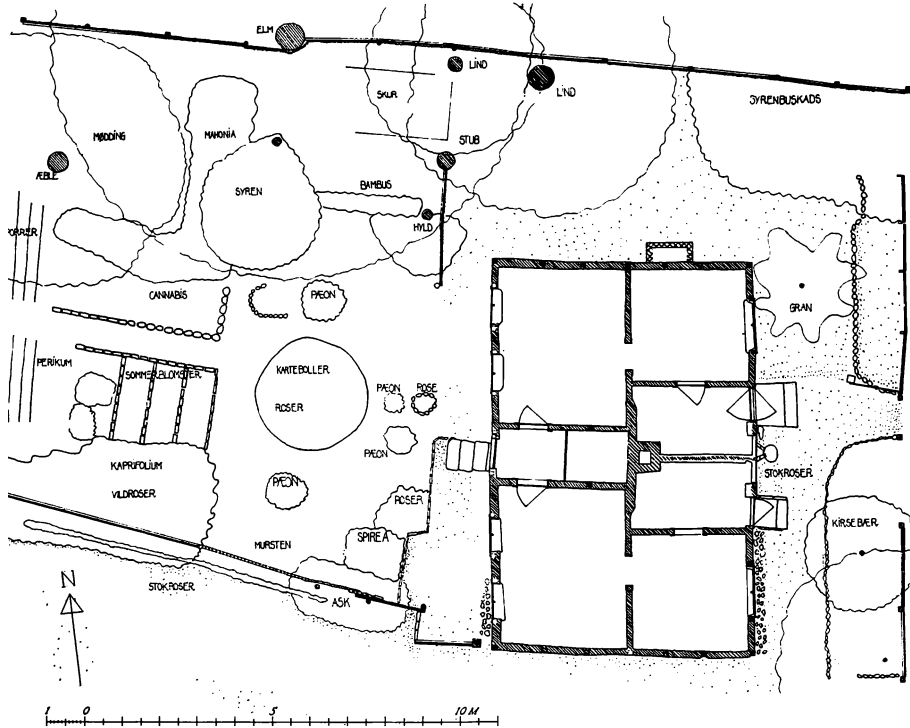
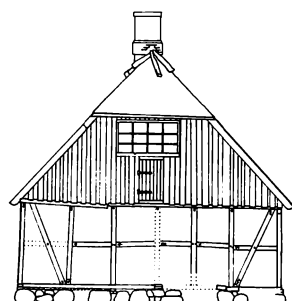
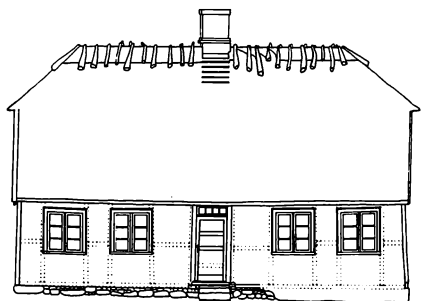
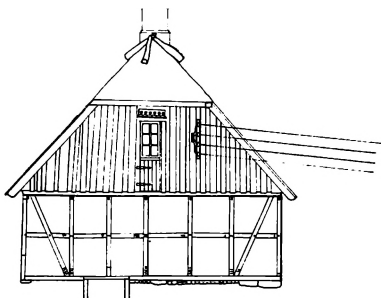
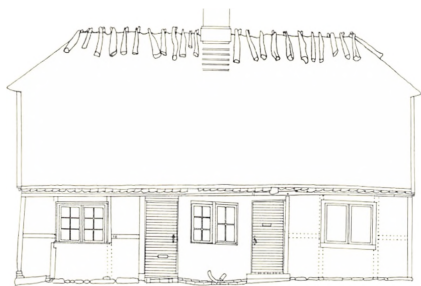
I 1954 forlænges sydlængen mod vest med en lav bygning i grundmur, indeholdende toiletter og vaskehus. Ved samme lejlighed må nordsiden være blevet udskiftet med grundmur, og samtidig forhøjet af hensyn til en ny bred skydeport. Dette komplicerede indgreb er antagelig udført ved, at den nye mur er opført foran den oprindelige bindingsværksvæg, der først er blevet nedrevet efter hævnningen af bjælkelaget, hvorved den nederste del af nordsidens spær er blevet bortskåret og den nederste del af taget ført næsten vandret ud. Ind mod østlængen slutter muren med en stående fortanding, der kunne tyde på, at man har haft i sinde også at erstatte de andre sider med grundmur. Begge længerne står i dag gulkalket med stråtake tage og grønmalet træværk, gavltrekanterne har lodret bræddetbeklædning, et på to, som kan være samtidig med bygningernes opførelse.

Matr.nr. 62, Toftegærden 19 (fig. 18-21)

Grunden, der i arkivalierne er opført sammen med matr.nr. 61, har antagelig stået ubebygget indtil 1841, hvorefter det nedbrændte stuehus på nr. 61 som omtalt genopføres delvis stående på nr. 62. Denne nye bygning, der står næsten intakt i dag, omtales som værende syv fag lang og seks fag bred. Mens gavlens fagdeling tydeligt kan aflæses, svarer langsiderne ikke umiddelbart til beskrivelsen, idet havesiden har elleve stolpeinddelinger og gadesiden ti. Derimod findes de syv fag i bjælkerne, der ligger med ensartet afstand oven på remmene. Dette forhold skyldes et bevidst arbejde med arkitekturen, idet bindingsværket underordner

Fig. 18. Matr.nr. 62. Opmåling 1:200.

Gadeside, nordgavl, haveside, sydgavl og plan af hus med have.

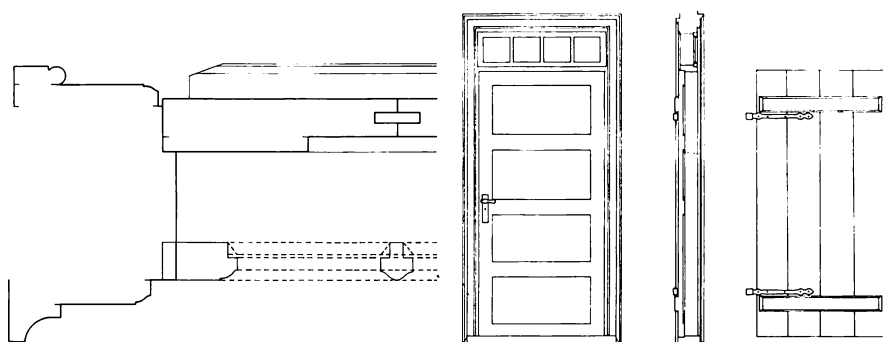

Fig. 19. Matr.nr. 62. Hoveddør mod haven udført som beklædt revledør, mål 1:50 og 1:5. Indvendig indfatning med trekvartstaf, udvendig med hulkehl.

sig vinduernes og skillevæggens placering. Således forklares den forskudte stilling af gavlenes midterstolpe ved ønsket om at skaffe større dybde i stuerne mod haven. På havesiden er vinduerne grupperet i par trukket ud til siderne, således at der opstår bredere piller omkring hoveddøren i midten, og der opnås herved en tiltalende harmoni i facaden. Til gaden sidder vinduerne derimod således, at de er symmetrisk placeret i rummene set indefra, og her er de to køkkendøre og de to halve køkkenvinduer samlet i fire smalle fag i midten. Bindingsværket, der er helt af fyr, har fodrem, der hviler på en sokkel af kampesten. Denne er i syd indtil 40 cm høj, mens den i nord kun måler 10-15 cm over jorden. I gavlene er der skråstivere, der støtter hjørnestolperne, mens der ikke er skråstivere i langsiderne. Løsholterne sidder normalt omkring halv højde; men i fag med vinduer er de anbragt under disse. Tagværket, der svarer til bjælkernes fagdeling, er det oprindelige og består af syv fag nummereret fra nord til syd fra I til VIII, gavlsparerne medregnet. I gavlfagene sidder hanebåndet højere af hensyn til den forholdsvis lille valm. Gavltrekanten er i øvrigt beklædt med lodrette brædder, et på to. Vinduer og luger her er af nyere dato. Tilsyneladende har huset bevaret sin oprindelige plan fuldstændigt med to symmetriske lejligheder, omfattende hver et køkken, et kammer mod gaden og en stue med adgang fra fælles forstue mod haven. I den bageste del af

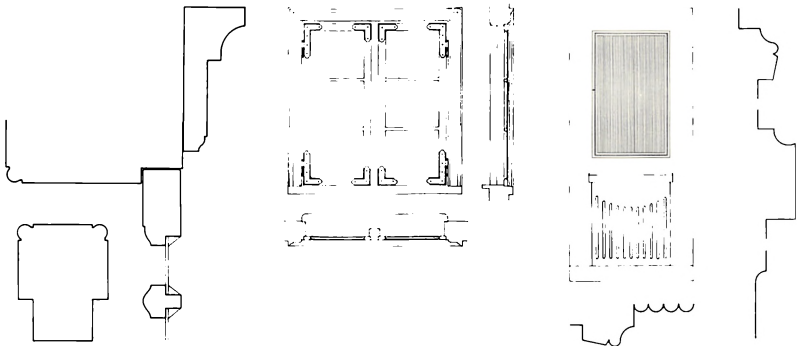

Fig. 20. Matr.nr. 62. Vindue på havesiden og yderdør fundet på loftet (muligvis fra den ældre bygning, sml. fig. 5), mål 1:50 og 1:5.

forstuen, som nu er adskilt ved en bræddevæg med dør, er der adgang til loftet ad en stigetrappe, hvorunder er en lille nedgravet viktualiekælder, som allerede er omtalt ved opførelsen.

Huset har en enkelt skorsten placeret mellem de to køkkener. Op til denne støder en eensten tyk bagvange, hvoraf i hvert fald den nederste del er af soltørrede tegl. Der er intet tegn på, at skorstenen skulle være ombygget, hvorfor man må antage, at den oprindeligt er bygget til komfurer. Når disse ikke er omtalt i brandtaksationen af 20. august 1841, kan det skyldes, at denne er udfærdiget allerede ni uger efter branden den 13. juni samme år, og inden komfurerne eventuelt er sat op.

Alle havesidens vinduer, der har tredelte rammer, har samme trekvartstafprofil på karm og post og udvendige indfatninger af »C. F. Hansen-type«. En tilsvarende indramning findes omkring forstuedøren, der er en revledør med påsat rammeværk; oven over sidder et lavt firdelt vindue. Alt dette er tilsyneladende oprindeligt. På de tre noget bredere vinduer på gadesiden er karme og poste sandsynligvis også oprindelige, og skillevæggen mellem de to køkkener er gået ind på det midterste vindues post. Også på denne side findes der rester af indfatninger svarende til havesidens. Derimod er rammerne, der kan have været seksrudede som de nuværende, udskiftet. Køkkendørene er muligvis de oprindelige revledøre forsynet med en moderne beklædning.

Birchs Gaard i Bondebyen

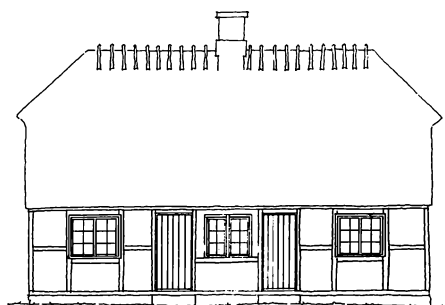
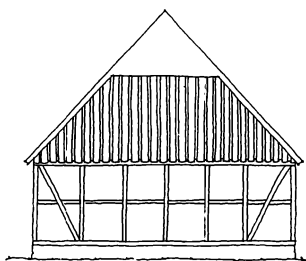
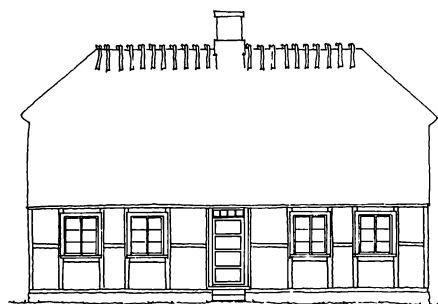
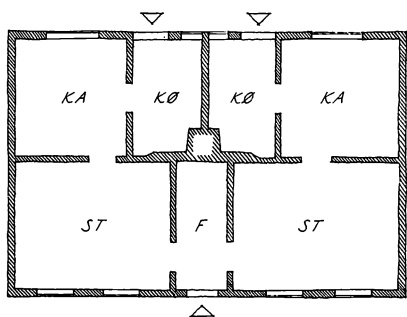

Fig. 21. Matr.nr. 62. Rekonstruktion 1841, målt 1:200. Gadeside, plan, haveside og sydgavl.

En gadedør af klassicistisk type (sammenlign matr.nr. 59) er genanvendt i et loftskillerum. På grund af målene kan den ikke have siddet i det nuværende hus, men har måske tilhørt den tidligere bygning, der brændte i 1841.

To haver (fig. 22, 23 og 18)

Det nuværende halvt forsømte græsklædte areal i bebyggelsens midte er en følge af, at husene gennem lang tid har været udlejet. Oprindeligt, da hvert hus var beboet af sin ejer, havde det også sin egen have, som beboerne selv plejede, og hvorfra de fik en god del af deres frugt og grøntsager. Ved to af husene er der endnu bevaret rester, der giver et indtryk af traditionen i disse gamle bondehaver.

Bedst bevaret er haven, der hører til matr.nr. 59. Den er ca. 15 m bred og 45 m lang og strækker sig i vest-østlig retning fra Lundtoftevej, den gamle hovedgade, og helt over til Toftegærdet, der længe kun var en sti, der dannede landsbyens grænse mod øst. Uden for den lå der endnu et stykke ind i det 19. århundrede frie markjorder.

Huset ligger på den vestre del af grunden med en tre meter dyb forhave, som skrånede ned mod gaden. I forhaven, på hver side af den oprindelige hovedindgang, tidligere med en stentrappe, står to 50-100 år gamle falske cypresser og foran dem to buksbombuske. Langs med husets sider ses resterne af den toppede brostensbelægning. I tagdryppet ligger den i et halv meter bredt bånd langs med langsiderne og ud for gavlen strækker den sig helt hen til nabohusene.

Den stort set vandrette baghave er bygget op omkring en vest-østlig akse, som drejer noget mod nord midt i haven, antagelig bestemt af matrikelskellene. Den østlige del af haven bærer endnu tydeligere spor af den oprindelige køkkenhave, medens den vestre halvdel, nærmest huset, sandsynligvis blev ændret til prydhave i den sidste del af det 19. århundrede, da græsplænen og stenhøjen kom til.

Køkkenhaven, der stadig er symmetrisk opbygget omkring midtaksen, må oprindeligt have bestået af kvadratiske kålhaver, indrammet af lave buksbombhække som værn mod grise og høns og bygget op omkring et modulsystem på 10×10 alen (ca. 6,3×6,3 m), hvor de to familier måske har brugt hver sin side af midtergangen. Nord for køkkenhaven stod bærbuske solrigt og i læ. I øst begrænses den af en buksbombhæk, og helt ude langs Toftegærdet kan der have været en syrenhæk, hvis rester ses i nordøst- og sydøsthjørnerne. Tidligere har den østlige del af grunden strakt sig længere mod syd,

Birchs Gaard i Bondebyen

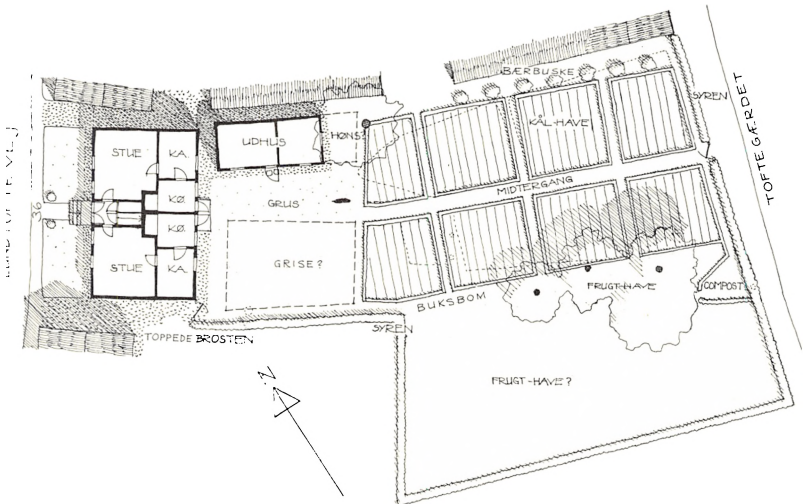

Fig. 22. Matr.nr. 59. Haveplan. Rekonstruktionsforsøg ca. 1850, mål 1:500.

hvor der har været en frugthave med en kompost i hjørnet mod køkkenhaven.

Prydhaven, nærmest huset, adskilles fra køkkenhaven af en hæk syd for midtergangen og af stenhøjen med roser, konvaller og serastium nord for midtergangen. Det gamle æbletræ nord for stenhøjen kan have været udgangspunkt for udstikningen af den oprindelige have. Syd for prydhaven står en syrenhæk, der har dannet skel til grunden mod syd.

Haven til matr.nr. 62 har sikkert også oprindelig været gennemgående; men allerede tidligt må den ubebyggede del mod Lundtoftevej, matr.nr. 26b, være blevet fraskilt. Da huset er orienteret som nr. 59 med køkkener mod øst og stuer mod vest, kommer forstuen her til at ligge ud mod baghaven, og det må formodes, at hovedadgangen tidligere har været ad en sti langs skellet mod syd. Den fire meter dybe forhave ud for køkkendørene er afgrænset mod Toftegærdet af et stakit med en åbning i midten, der giver adgang til huset ad en grusbelagt sti. Langs stakittet findes et stenkantet bed, hvor vintergækker, eranthis og tulipaner dukker op ved forårstid. Op ad huset vokser der stokroser, og et grantræ lukker for hjørnet mod nord. To syrener i nordskellet har nu udviklet sig

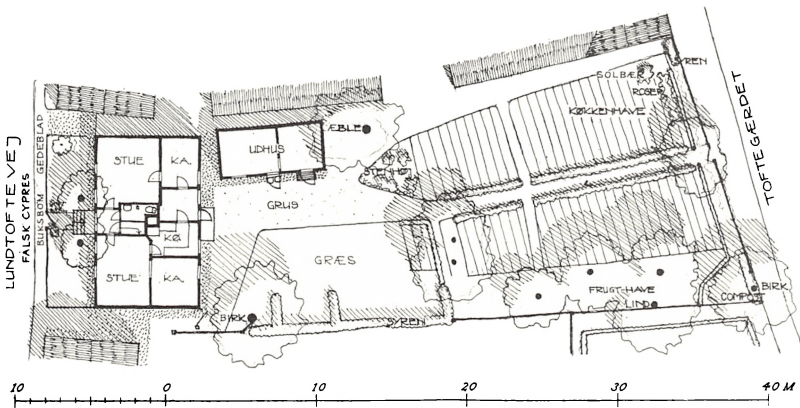

Fig. 23. Matr. nr. 59. Haveplan. Rekonstruktionsforsøg ca. 1930, mål 1:500.

til et tæt buskads, der dækker for meget af den lille grund, og en selvsået hyld borer sig ind under huset. I sydskellet står to kirsebærtræer og en lille ribsbusk, der danner hegn mod stien, der langs naboeens gavlfører ind til fællesarealet. Bygningen er omgivet af brosten, nu dækket af jord.

Mod vest, godt en meter fra huset, står resterne af et nord-sydvendt stakit, der tidligere har skilt huset fra haven, som har været lejet ud. Den trange sti, der herved opstod, var lukket med en låge ud mod fællesarealet og gav adgang til husets hoveddør. Et skur med bord og bæk udenfor, anbragt i den nærmest kvadratiske haves nordøstlige hjørne, i skyggen af to stynede lindetræer, har været det centrale sted, hvorfra en lille prydhave har kunnet nydes. Denne er anlagt omkring et rundt bed, tre meter i diameter, som er beplantet med 15 gamle roser og liljekonvaller, og i en halvkreds udenom har der stået pæoner. Herfra fører en gang midt gennem haven med små stenkantede bede på begge sider. Langs hegnet mod huset står der gamle roser, pæoner og en spiræa, og ind mod fællesarealet nu vilde roser, stokroser og kaprifolium. I den nordlige del af haven gemmes affaldsbunken bag et mahoniabuskads. Her findes også et gammelt skovfogedæbletræ og en elm stående i nordskellet. Sommerblomster, grøntsager og bambus er plantet af de nuværende beboere.

Birchs Gaard i Bondebyen

Sociale forhold (fig. 24 og 25)

Tabel I viser antallet af beboere og det boligareal, der har været til rådighed. Kurven over befolkningstallet har to højdepunkter, i 1855 og 1906. Det første kan måske delvis skyldes udflytningen fra det overbefolkede København i årene før voldenes fald, ikke mindst under og efter koleraen i efteråret 1853, der fik mange til at søge ud i sundere omgivelser. Et tydeligt vidnesbyrd om den store epidemis følger har vi i 1855 i folketællingens oplysning om en af beboerne i Birchs Gaard, Karen Marie Petersen, der var plejemor for 12 børn i alderen 5-14 år, hvis forældre var døde af kolera, og som hun holdt i live ved hjælp af frivillige gaver. Nedgangen gennem resten af århundredet kan muligvis ses i sammenhæng med brokvarterernes udbygning og de mange nye arbejdsmuligheder i København, som atter trak folk til byen. Den anden stigning lige efter århundredeskiftet hænger utvivlsomt sammen med den tiltagende industrialisering af Lyngby og Mølleåområdet i forbindelse med utilstrækkeligt nybyggeri. I denne periode er følgende erhverv repræsenteret i Birchs Gaard: blegeriarbejder, klæderiarbejder, murerarbejdsmand, jordarbejder, væverske, sammenlægger og støberiarbejder. Tilsyneladende er ændringerne i befolkningstallet kun i ringe grad afhængige af de forøgelse af boligarealet, der sker, først i 1843, hvor stalden til nr. 60 delvis ombygges til beboelse, og siden i 1873, hvor denne udvides omtrent samtidig med, at den tidligere lade på nr. 61 bliver indrettet til dobbelthus. I 1855 er der 6,5 m² boligareal pr. person, i 1906 8,5 m², dog kan også loftstrummene, som ikke er medregnet her, have været inddraget mere eller mindre i beboelsen. Fra 1906 er der, med undtagelse af et par små opsving, efter første verdenskrig og i 1950'erne, en jævn nedgang i befolkningstallet i Birchs Gaard indtil i dag, hvor der er 11 beboere, der har hver 33,5 m² boligareal til rådighed. Tabel I viser endvidere, at der næsten hele tiden er flere kvinder end mænd, hvilket muligvis skyldes, at de små lejligheder har været særligt egnede for enker eller andre enligstillede kvinder. Børnetallet har gennemgående været højt indtil de sidste årtier, hvor nedgangen bl.a. må ses i sammenhæng med husenes forfald, der gør dem uegnede for familier med børn.

Birchs Gaard i Bondebyen

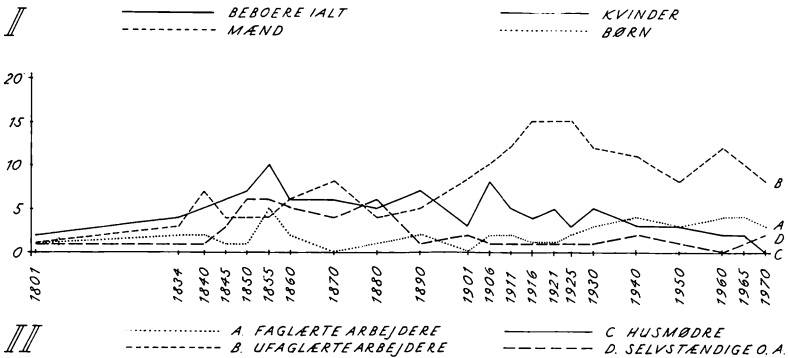
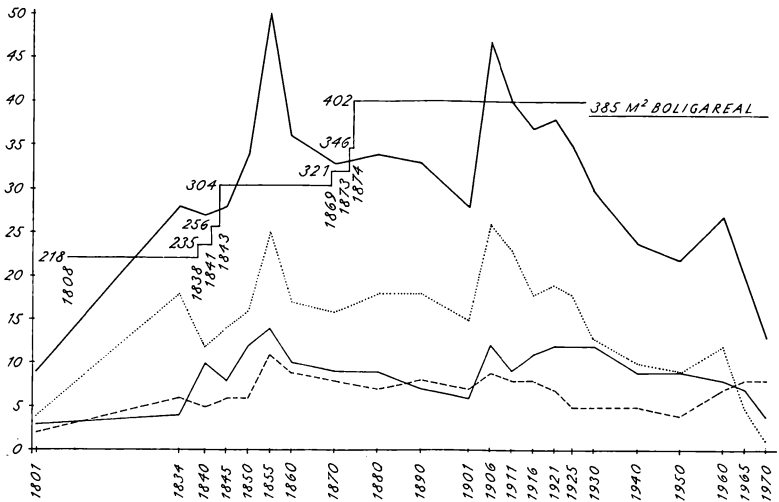

Fig. 24. Birchs Gaard. Sociale forhold. Tabel I, befolkningstal. Tabel II, fordeling efter erhverv.

Tabel II giver en oversigt over fordelingen efter erhverv. Under »faglærte arbejdere« (A) er følgende repræsenteret: brolægger, kattuntrykkesvend, musiker, smedesvend, slagter, sadelmager, tømrersvend, murersvend, skomagersvend, malersvend, væverske, kurvemager, bogbinder, snedkersvend, gartner, kommis, metalsliber, politibetjent, syerske, kontorassistent. Som »ufaglærte arbejdere« (B) er medtaget:

Birchs Gaard i Bondebyen

tjenestekarl, arbejdsmand, daglejer, daglejerske, tjenestepige, personer der lever af håndarbejde, mælkekudsk, murerarbejdsmand, tærsker, rengøringskone, bagerkusk, arbejdske, blegeriarbejder, klæderiarbejder, menderske, jordarbejder, sammenlægger, støberiarbejder, tekstilarbejder, rådhusbetjent, ekspeditrice, stryggerske, maskinarbejder, spolerske, vægter, vaskeriarbejderske, farveriarbejder, skovarbejder, fyrbøder, sømand, banearbejder, portør, medhjælper, specialarbejder, lagerarbejder, kabelarbejder. Antallet af husmødre (C) følger tilsyneladende svingningerne i det samlede beboerantal. I den sidste gruppe (D) er under »selvstændige« medtaget: vognmand, sognefoged, jordbruger, plovfabrikant, plejemoder, husejerinde, fiskehandler, indehaver af malerværksted. Herudover omfatter gruppen også enker, pensionister, rentenydere og fattighjælpsmodtagere. Kurverne viser en forholdsvis ligelig fordeling af beboerne mellem disse forskellige grupper op til århundredeskiftet. Derefter bliver antallet af ufaglærte arbejdere overvejende, hvilket naturligvis er et udtryk for industriens udvikling på bekostning af håndværkene og for den tiltagende byggevirkksomhed i dette århundrede.

Ejerne og deres sociale status fremgår af oversigten fig. 25. Det bemærkes særligt, at husene forholdsvis sjældent skifter ejer og ofte går i arv. I et par tilfælde (nr. 61-62) overgår de ved omgifte til den nye ægtefælle. Det første af husene, der kommer i familien Birchs eje er nr. 60, i 1830. Nr. 61-62 overtages i 1866, og i 1889 købes nr. 59, hvorefter alle husene er i samme besiddelse. I 1980 overtages ejendommen af Lyngby-Taarbæk Kommune.

Sammenfatning (fig. 26)

Alle de fem huse, der nu udgør Birchs Gaard, har den for Bondebyen så karakteristiske dobbelthusplan, der tilsyneladende her på grunden optræder for første gang i 1794 i en bygning på matr.nr. 60, der blev ødelagt ved den store brand i 1808. I de tre huse, der genopføres efter branden, er denne plan enerådende. Den benyttes også ved genopførelsen af huset på matr.nr. 62 efter branden i 1841 og så sent som i 1874 ved ombygningen af den tidligere lade på matr.nr. 61. Bedst bevaret er

Birchs Gaard i Bondebyen

	Matr. nr. 59	Matr.nr. 60	Matr.nr. 61 og 62
80			(1785) Mogens Pedersen Muumester
90		1793 _____ Niels Nielsen d. 1823 Huusmand (Broelægger) Enke Mette Cathrine	? _____ Jens Hansen og Jens Larsen Gylvendahl
1800	1803 _____ Jacob Pedersen Valkemester		1808 _____ Jens Hansen Huusmand
10	1812 _____ Math Lumholtz Rønne Regiments Chirurg		1811 _____ Lars Pedersen d. 1819 Smed i Brede
20	1820 _____ Pastor Rønne	1826 _____ Christen Nielsen	1820 _____ Enken Ane M. Chr. Rolls gm Niels Nielsen Lund- strøm, Smed
30	1832 _____ Jens Andersen Wammen Postskriver gm Birgitte Dominique	1830 _____ Hans Jensen Birch Kattuntrykker	1835 _____ Niels Nielsens Enke Bendte Pedersdatter
40			1843 _____ Søren Pedersen Sognefoged
1850			
60	1859 _____ J. A. Wammens Enke Kirstine Birgitte Baltzer	1859 _____ Hans Jensen Birch nu Vognmand (?)	1860 _____ Lars Jensen, Kudsk
70	1869? _____ C. F. Nielsen Fuldmægtig	1872 _____ Hans Jensen Birchs Enke Karen Nielsdatter	1866 _____ Hans Jensen Birch
80	1880 _____ C. F. Nielsens Enke Anette f. Dominique		
90	1889 _____ Døtrene Ida og Mathilde arver og sælger til Rasmus Birch Vognmand	1886 _____ Rasmus Alfred Birch Vognmand	
1900			
10	1914 _____ Rasmus Birchs Enke Theodora Vilhelmine Juliette f. Pedersen		
20			
30			
40	1939 _____ Tømrer Vilhelm Birch		
1940	1943 _____ Vilhelm Birchs Enke		
1950	1950 _____ Snedker Alfred Birch Rådhusbetjent H. Birch Maler Carlo Birch Fru Inger Kierulff Fru Lily Jensen Frk. Grethe Birch (hver 1/6)		
60			
70			
80	1980 _____ Lyngby-Taarbæk Kommune		

Fig. 25. Birchs Gaard. Oversigt over ejere.

Birchs Gaard i Bondebyen

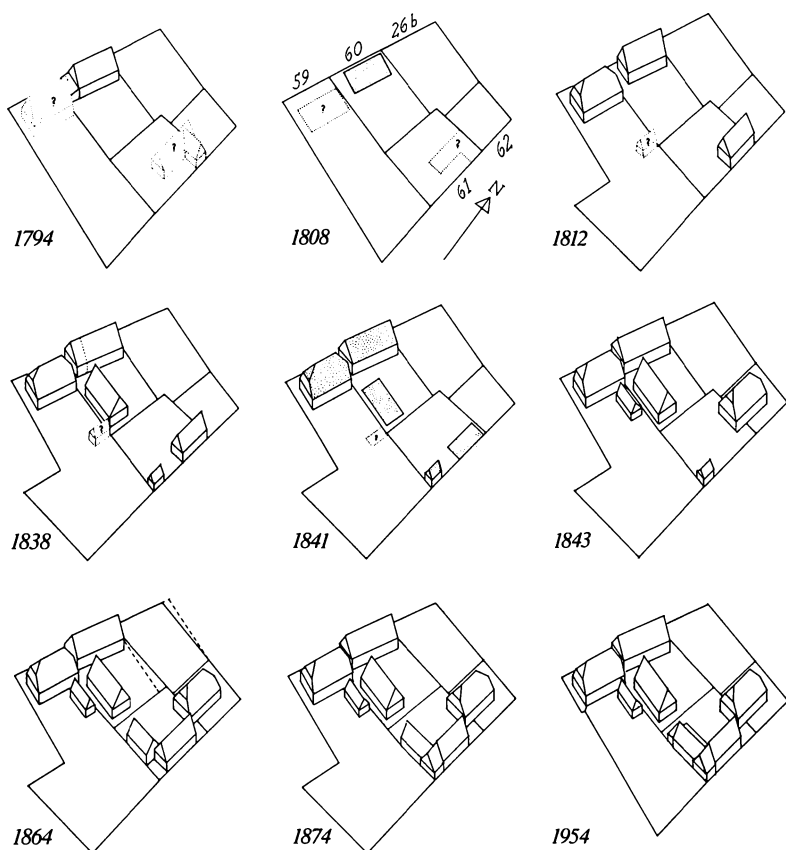

Fig. 26. Birchs Gaard. Oversigt over bebyggelsens udvikling. Skråprojektioner, mål 1:2000. I 1785 omtales et hus med udbygning mod øst på den østre del af grunden, i 1794 et hus på nr. 60, og muligvis har også nr. 59 været bebygget. Den 8. april 1808 omfattende brand i byens nordøstlige del. Genopbygning samme år af nr. 59 og 60 (de nuværende huse) og af nr. 61, hvis beliggenhed fremgår af opmålingen i 1811. Her opføres senere en smedje i sydøsthjørnet af grunden (omtalt 1835). I 1812 er der tilkommet et udhus på nr. 59. I 1830 kommer nr. 60 i familien Birchs eje, og nogle år senere forlænges huset med en udbygning mod syd. I gården findes nu også et udhus. Den 13. juni 1841 atter ildebrand, hvorved stuehuset på nr. 61 og de to udhuse på nr. 59 og 60 nedbrænder. Stuehuset på nr. 61 genopføres samme år (det nuværende), men således at det nu ligger tværs over skellet mellem nr. 61 og 62, og den brandlidte smedje istandsættes et par år senere. Udhuset på nr. 60 genopføres også, først som hestestald

forholdene i det grundmurede hus på matr.nr. 60, hvor de store køkken-skorstene og forstuen mod gaden står praktisk taget urørte. Med hensyn til den ydre fremtræden virker huset på matr.nr. 59 mest helstøbt med sit velbevarede bindingsværk af egetømmer, den symmetriske placering af vinduer og døre og de afvalmede gavle. Den betydeligt senere bygning på matr.nr. 62 er en tilsvarende velbevaret helhed, omend i en noget mere beskedne udførelse, af temmelig klejnt fyrretømmer. Både nr. 59 og nr. 60 har fået deres særlige karakter ved det stærke fald i terrænet mod Lundtoftevej, der har betinget den høje sokkel og stentrappen foran hovedindgangen.

I sin symmetriske opbygning og bevidste placering af vinduerne er hustypen et umiskendeligt barn af klassicismen. Samme præg har detaljerne i nr. 59's brede gadedør, hvor de kannelerede postamenter på dørføjene og pilasterindramningen er en landlig udgave af byens mere dekorative former. En tilsvarende dør har antagelig siddet i den tidligere bygning på nr. 61, der ligesom nr. 59 var bygget i 1808. Vinduernes firkantede poste med trekvartstafprofiler hører også klassicismen til. I den senere bygning på nr. 61-62 findes det sammen med C. F. Hansentidens kraftigere profilering af vinduesindfatningerne. Også bindingsværket er tydeligt påvirket af byernes byggeskik, idet alle husene har fodtømmer. Men frem for alt er den mere fri placering af stolperne, der helt underordner sig vinduernes og dørenes anbringelse, et udtryk for en mere bevidst arkitektur, der har brudt med den landlige traditions faste stolpetakt. Dette gælder også den ellers regelmæssige inddeling af gavlene på nr. 59 og nr. 62, hvor den skæve placering af hovedskillerummet medfører en uregelmæssighed i stolpetakten. Sådanne huse må være opført af håndværkere, der har kunnet tegne. En anden bygningstype, der bryder med de traditionelle konstruktioner er den 1864 opførte lade

og lade; men kort efter indrettes der en bolig. I 1860 opfører vognmand Birch en kostald på nr. 61 i stedet for den gamle smedje. I 1864 kommer en ny lade til, og i 1869 sammenbygges de to huse. Endelig indrettes laden til to boliger i 1874. I 1889 overtager Birch den sidste af ejendommene, nr. 59. Her er udhuset allerede i 1869 blevet indrettet til beboelse. I 1954 foretages en ombygning af værkstedsbygningen på nr. 61. Taget hæves i nordsiden, og der indrettes WC'er i vestenden.

Birchs Gaard i Bondebyen

på matr.nr. 61 med lange skråstivere, der støtter spærene på midten i hvertandet fag. En sådan konstruktion findes også i den store lade i Lindegården bygget et par år tidligere og må sikkert ses som et udtryk for den voksende interesse for landbrugets bygninger efter det store opsving i midten af 1800-tallet.

Planløsningen i de små dobbelthuse med den fælles entré, hvori der ofte er trappe til et par rum på loftet, med stuen hvis vinduer vender ud mod gaden, med kammeret derbag og det lille køkken med udgang til gården og haven, er hensigtsmæssig og økonomisk, gennemprøvet gennem århundreder. Den lille forhav med den pyntelige indgang repræsenterer boligerne udadtil, mens baghaven med det lille udhus danner en ramme om beboernes udendørs sysler. I al deres menneskelighed og beskedenhed repræsenterer disse huse med deres afvejede proportioner noget af det smukkeste i dansk boligtradition. Dette kunne ikke være ved. De sociale omvæltninger i slutningen af forrige århundrede skabte en befolkningsgruppe, der ikke stillede krav, der ikke havde håb om en bolig og et lille stykke jord, de kunne kalde deres. Omend i frie omgivelser måtte de tage til takke med boliger indrettet i stalde, lader og udhuse. Og ejerne boede ikke længere side om side med deres lejere.

Benyttede arkivalier

Brandtaksationer: Matr.nr. 59: 31/8 1808, 25/9 1812, 14/6 og 20/8 1841, 21/12 1869. Matr.nr. 60: 22/3 1794, 16/4 og 31/8 1808, 17/5 1838, 4/2 og 14/6 1841, 6/5 1842, 27/7 1843, 23/7 1860, 29/4 1873. Matr.nr. 61-62: 14/10 1785, 16/4 og 6/12 1808, 7/1 1812, 11/12 1835, 14/6 og 20/8 1841, 29/11 1843, 1/8 1864, 20/7 1869.

Alfabetiske skøderegistre for Lyngby Sogn. Realregistre til skøde- og panteprotokollen. Skifteprotokol 20/5 1823. Matrikelkort 1811, 1854 og 1885-86. Folketællinger.

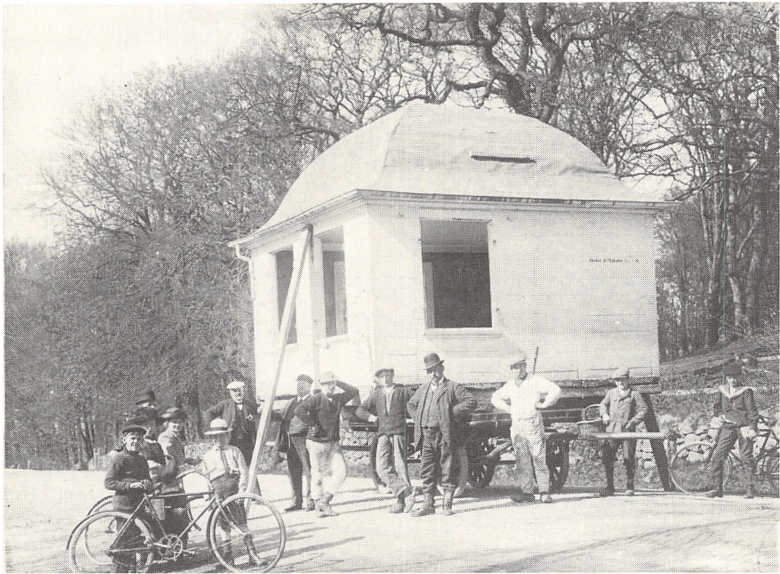
H. J. Lemche

OMKRING DEN TUTEINSKE PAVILLON

Forord

Efter min mor Gyrithe Lemche's død (1945) købte jeg i 1947 af min far, kredslæge Johan Heinrich Lemche, en del af min barndoms have på Rustenborgvej nr. 7 i Kgs. Lyngby. På denne parcel lå et gammelt havehus, pavillonens som vi kaldte den. Den er kvadratisk bygget, 4 meter på hver led, med bjælkeopbygning og pommerske plankebrædder imellem. Loftet er hvælvet og med stukpynt, udvendig beklædt med grøn Icopal. Oprindeligt har beklædningen været grønmalet jernblik, hvilket kuglen på dens top endnu bærer spor af. Mange gamle Lyngbyere vil med mig huske den, når vi om sommeren var på vej til Prinsessestien eller om vinteren til skøjtebanen på »Lille Lyngby sø« i Norske skov. Lyngby var jo, siden jernbanen blev anlagt i 1864 tværs over et stykke af Lyngby sø, blevet afskåret fra denne, og så måtte man nøjes med det lille stykke afskårne sø til skøjtebane. Det var først i 1920 i forbindelse med anlægget af viadukten under jernbanen, at promenaden langs jernanelinien ud mod Lyngby sø blev anlagt og lyngbyerne igen fik direkte kontakt med søen. Men som sagt på vej til disse herligheder passerede man pavillonens, der lå i fabrikant Georg Binders have ud til Kongevejen og op til hegnet mod Frieboeshviles park. Så vidt jeg husker, var den altid tilskoddet og bar ud mod vejen en påmindelse om, at opklæbning var forbudt. Jeg tror ikke, at den på den tid blev benyttet, men at den fik lov til at stå og forfalde. Nu var min far en meget nær ven af fabrikant Georg Binder, hos hvem han kom meget, og det er vel sandsynligt, at far ved en sådan lejlighed har beklaget pavillonens forfald og i samme forbindelse fortalt, at mor var en dattersøns sønnedatter af

H. J. Lemche, f. 1902, direktør.

Pavillonen under flytning 1914 fra Lyngby Hovedgade 4 til Rustenborgvej 7.

Byhistorisk Samling

den Peter Tutein, som havde ladet pavillonen opføre på sin lystejendom i 1792. Resultatet blev i al fald, at fabrikant Binder forærede pavillonen til mine forældre på betingelse af, at de overtog den, som den var, og selv sørgede for at transportere den væk.

I maj måned 1914 kom så pavillonen kørende på en fladvogn ned gennem haven på Rustenborgvej, hvor mine forældre havde deres hjem. Pavillonen var med donkrafte blevet hævet i vejret, så en fladvogn kunne køre ind under den, og den blev igen med donkrafte løftet af vognen og placeret på det fundament, der var støbt til den nede ved fæstningskanalen. 122 år var gået, siden Peter Tutein lod den opføre, og nu står den i min have på samme sted, hvor den blev placeret for snart 70 år siden. Der er ikke så lang tid til, at den kan fejre sin 200-årsdag, og jeg har så tit tænkt på, at om den kunne tale, måtte den kunne fortælle os

Omkring den Tuteinske pavillon

Pavillonen i haven Rustenborgvej 7B 1982.

Byhistorisk Samling

meget om de mennesker, der i tidens løb har haft deres gang i og omkring den.

Jeg vil nu prøve at sætte mig i pavillonens sted og fortælle, hvad jeg har hørt og læst om disse mennesker. Og lad mig begynde med den familie, der først ejede pavillonen.

Storkøbmanden Peter Tutein

»Den 17. ten Maj kamen die Zimmerleute, um das Lusthaus aufzusetzen. Der Blechenschlager hat 14 Tagen am Dach zugebracht«.

Således skriver den gamle Peter Tutein i en dagbog fra Lyngby. Notatet er fra juni 1792, og stedet er Tuteins landejendom i Lyngby.

Men hvem var denne Peter Tutein, der som ung mand kom til Danmark og i løbet af en årrække svang sig op inden for dansk erhvervsliv?

Peter Tutein var født i Mannheim den 11. oktober 1726. Familien var efterkommere af franske reformerte, der under religionsstridighederne var flygtet til Holland, hvorfra igen en gren havde slået sig ned i Mannheim. Peter Tutein var kun 10 år, da hans far døde, og det var hans farmor, der tog sig af hans opdragelse. Han blev sat i fransk skole, og hun skaffede ham de bedste skolebøger, hun kunne få fat i. Efter endt skolegang kom han i handelslære hos Johan Hestermann i Landau nær Karlsruhe. Da han i 1747 havde udstået sin læretid, ville han nedsætte sig som selvstændig i Mannheim; men magistraten syntes, han var for ung, og nægtede ham borgerskab. Man tilrådede ham at søge yderligere uddannelse i udlandet først.

På den tid var Danmark inde i en rivende udvikling. Frederik den 5. indkaldte dygtige mænd fra udlandet for at fremme kulturlivet samt handel og industri. Blandt disse mænd fik navnlig Johan Hartvig Ernst Bernstorff stor betydning. Han havde i en årrække gjort tjeneste for Danmark i udlandet under Christian den 6.; men efter dennes død blev han kaldt hjem og optaget i Frederik den 5.s konseil, og han fik stor betydning for den kreds af tyske digtere, komponister, billedkunstnere og præster samt fabrikanter og købmænd, der strømmede her til landet. Det var derfor ikke uforståeligt, at Peter Tutein netop valgte København, da han søgte til udlandet.

Den 27. maj 1748 tiltrådte han da rejsen til København, hvor han først fik ansættelse hos grosserer Hieronimus Gustmeier, firmaet Gustmeier og Borgums Sukkerraffinaderi og Slavehandels Societet. Dette firma drev tillige skibstømmerhandel med Søetaten. Siden fik Peter Tutein ansættelse hos Peter de Windt, der havde tjent sig en stor formue i

Dansk Vestindien og på dette tidspunkt var ejer af »Marienborg« ved Frederiksdal. Efter Peter de Windts død i 1753 bestyrede Tutein en tid forretningen for dennes unge enke; men han ønskede at gøre sig selvstændig, hvorfor han gik i kompagniskab med en tysker ved navn Jakob Ernst Bruckner om en strømpefabrik. Bruckner døde 1755 og året efter giftede Tutein sig med salig Bruckners enke, Pauline Marie Rath, født 24. december 1725 i Stolzenau.

Allerede i 1754 havde Peter Tutein sammen med den schweiziske købmand Reinhard Iselin oprettet et kattuntrykkeri på stranden i nærheden af Bellevue, og i 1763 købte de sammen ejendommen »Rosendal« uden for Østerport, hvortil de flyttede deres kattuntrykkeri. I 1756 etablerede Peter Tutein en selvstændig handel med kinesiske og ostindiske varer. Særlig i sukkerbranchen udviklede han en betydelig spekulations- og kommissionshandel.

Peter Tutein havde efterhånden også mange skibe i søen og regnedes i 1777 blandt de 9 største redere i København. Man kan i det hele taget se, at han var en meget driftig forretningsmand, hvilket også var nødvendigt i de tider, om man skulle klare sig helskindet igennem de meget omskiftelige politiske og økonomiske forhold.

Man kalder den tid Danmarks florissante handelsperiode, og handelen blomstrede også op i den sidste halvdel af 1700-tallet, i særdeleshed så længe landet holdt sig uden for de forskellige krige og som neutral magt kunne føre fragter fra oversøiske lande til de europæiske markeder. Ufarlig var denne handel ikke, mange laster gik tabt ved kaping og på anden måde, så det krævede mere end een mands overvågen, om man skulle klare sig igennem. Peter Tutein kaldte derfor 3 af sine yngre fætre fra Mannheim hertil. Thierry Diederich Tutein var født den 29. september 1751. Peter Tutein, som man i familien valgte at kalde Peter den 2. i modsætning til den ældre fætter, som man så kaldte Peter den 1., var født den 22. november 1752, og Jean Friederich, senere kaldet John Tutein, født i 1764. Diederich og John blev sendt videre til de dansk-vestindiske øer for at styre sukkerforretningerne der, medens Peter den 2. forblev her i landet. Han indtrådte i Peter den 1.s firma og blev den 5. september 1779 gift med hans ældste datter Pauline Lucia, født den 7. marts 1761.

En anden datter, Dorothea, født den 29. marts 1764, blev den 12. januar 1783 gift med Hartvig Marcus Frisch, født den 7. september 1754 i Helsingør, hvor hans fader, der også hed Hartvig Marcus og var kommet fra Altona, var ansat som inspektør ved Øresundstoldkammeret.

Hartvig Marcus Frisch var i 1776 blevet ansat ved Øresundstoldkammeret som afløser af sin fader; han blev senere justitsråd og etatsråd. 1781 blev han overtilsynsførende ved den islandske og finmarkske handel og samme år eneadministrerende direktør for den grønlandske handel. 1792 blev han direktør for »Realisations-kommissionen for det danske, norske, slesvigske og holstenske forenede handels- og kanal-kompagni«. Frisch havde tidligere ejet en gård i Herlev, som han solgte i 1787. Derefter købte han Ørholm Vandmølle, hvor han efter sigende skal have opført den smukke direktørbolig, der i vor tid ejedes af fhv. borgmester Paul Fenneberg. Allerede 1793 solgte Frisch Ørholm til 2 englændere og købte Vodroffsgård, hvor han drev landbrug og fabriksvirksomhed. Den 25. november 1802 døde imidlertid hans elskede 16-årige datter Henriette af galopperende svindsot, som hun skulle have pådraget sig ved en balnat på Vodroffsgård at have sværmet i haven med en ung løjtnant. Efter datterens død solgte Frisch Vodroffsgård til grosserer Carl Ludvig Zinn, en dattersøn af kobberstikker, professor Johan Martin Preisler. Frisch flyttede så ind i sin ejendom på Nytorv 133 (nu nr. 3 eller 5). Denne ejendom skulle være tegnet af Harsdorff, men i Frischernes stamtavle står anført, at den er bygget af N. A. Abildgaard. I 1806 købte Frisch til sommerbolig en villaejendom i Lyngby beliggende mellem »Store Kro« og Sorgenfri Slotspark; den havde tidligere tilhørt vinhandler Hans Bruun Eller. I 1807 skøder David Moyël til Hartvig Marcus Frisch en gård beliggende mellem »Store Kro« og Frischs ejendom. Frisch havde ejendommen i Lyngby til sin død 1816. Den brændte tillige med »Store Kro« i 1874.

Peter og Pauline Tuteins første barn var en søn, Johan Friederich, født den 9. september 1757. Efter en grundig uddannelse blev denne optaget i faderens firma og den 10. december 1785 gift med Regine Sophie Wraats, født den 7. oktober 1766. Hendes far var købmand, hofleverandør Martin Wraats, inspektør hos H. M. Dronning Sofie Magdalene.

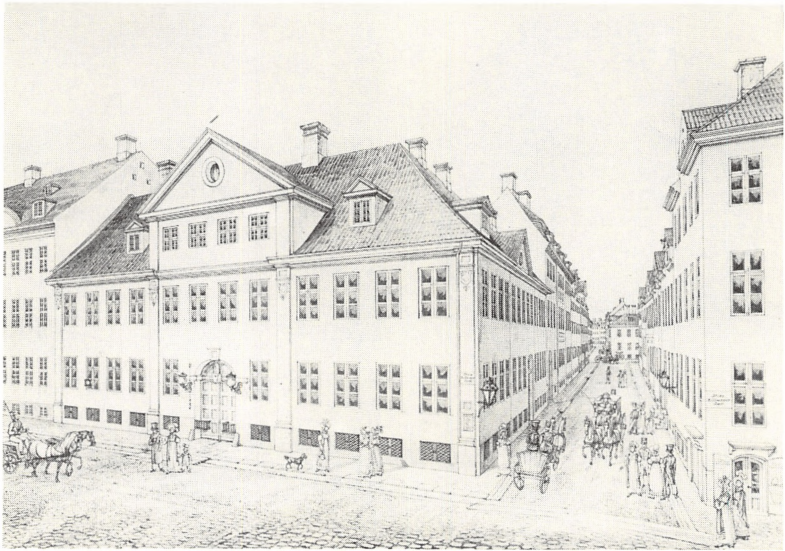
Peter (den 1.) og Pauline Marie Tutein
Frederiksborg Museet/Byhistorisk Samling

Han skal have haft en dejlig ejendom på hjørnet af Kultorvet og Pustervig, hvor nu Københavns Hovedbibliotek ligger. Friederike Brun var barndomsveninde med Regine Wraats, og i sin erindringsbog nævner hun blandt andet det københavnske selskabslivs »opadgaaende, straalende stjerner« de tre søstre, demoisellerne Tutein, ved siden af hvilke hun forekommer sig selv at være et »lille strittende pindsvin«. Også deres broder Johan Friederich Tutein omgikkes hun i selskabslivet, og han nævnes som een af hendes mange bejlere.

I Københavns Stadsarkiv findes Tutein i 1757 som ejer af Store Købmagergade 90 og i 1760 som ejer af Store Købmagergade 98. I 1772 køber han den smukke patricierejendom på hjørnet af Store Købmagergade og Klareboderne, der tidligere havde tilhørt Peter v. Hemert.

I 1777 havde Peter Tutein købt ejendommen Blaagaard ved Sortedamssøen for der at anlægge en silkebåndsfabrik; men da han kom i strid med Vandvæsenskommissionen om Dosseringen, solgte han Blaagaard i 1780 med en god fortjeneste.

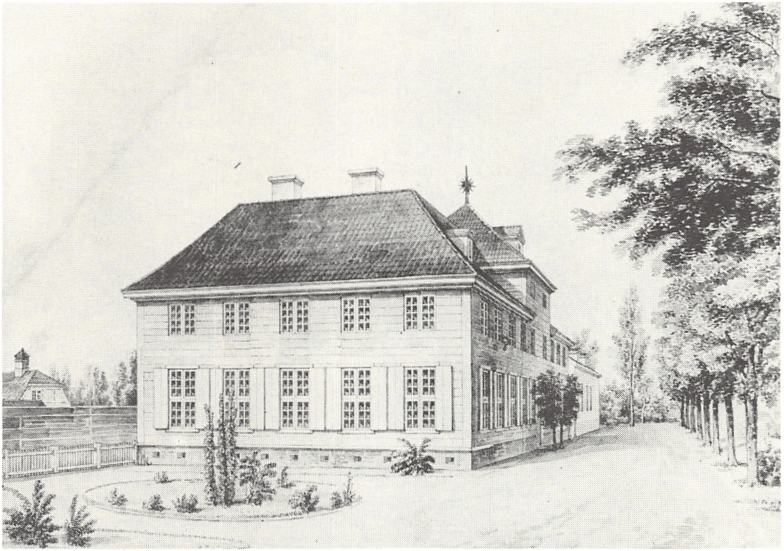
Efterhånden som familien forøgedes følte Peter og Pauline Tutein, at

Tuteins ejendom på hjørnet af Købmagergade og Klareboderne i København. Tegning af H. G. F. Holm. København's Bymuseum

de måtte have en landejendom uden for byen, hvor de om sommeren kunne samles med børn og børnebørn, og de fandt da ud til Lyngby, hvor i forvejen flere af de i Bernstorffsperioden indvandrede tyskere havde fundet deres sommerpauluner. Således havde kobberstikkeren, professor ved akademiet på Charlottenborg, Johan Martin Preisler sin lystgård lige over for Lyngby Kirke mellem Rustenborg og Møllergaarden.

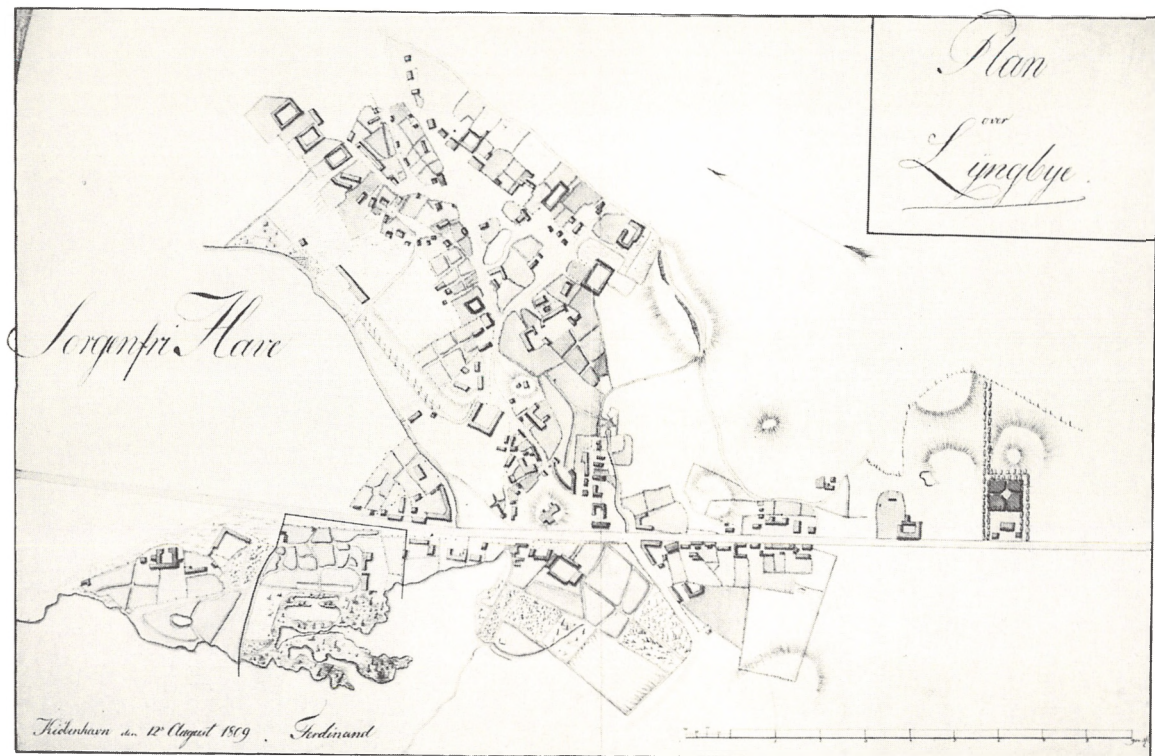
Den 22. december 1784 gav kaptajn Friederich Bentzen og amtskirurg Meschowitz grosserer Peter Tutein skøde på en dem tilhørende grund med lystgård og tilhørende hauge og enge beliggende i Kongens Lyngby mellem agent Henriques' sted og agent Bodenhoffs ejendom. En del af tilliggendet er jordfri grund og ejendom. Denne lystgård var solgt til sælgerne ved auktion den 5. april 1782 og bestod med rettigheder, herligheder og ejendomme aldeles som den den 5. februar 1782 passe-

Tuteins gård i Lyngby, det senere »Hollandia«, set fra Lyngby Hovedgade mod vest langs bygningens nordside. Akvarel, kopi efter H. G. F. Holm. Københavns Bymuseum

rede vurderingsforretningen. Hele købesummen 5.400 rigsdaler var betalt med 400 rigsdaler ved underskriften og 5.000 ved overtagelsen.

Den ejendom, der her er tale om, er enken Thale Eisenbergs gamle »Sneglebakke«, senere kaldet i salgsdokumenterne: »den større af van Hurcks gårde«; men efter at den er kommet på Tuteins hænder slet og ret »Tuteins Gaard«. Opmærksomheden samler sig ikke om gårdens bygninger, der efter et kort fra 1810 bestod af en hovedbygning med to sidebygninger, som næsten alle lyststeder i hin tid, da så godt som alle velhavende landligere holdt eget køretøj for at være i forbindelse med hovedstaden. Det er haven, som fortjener at mindes på et særligt blad i Lyngbys historie fra det 18. århundrede. Og for at fremtrylle denne have behøver vi ikke at tage fantasien til hjælp, for Peter Tutein fortæller selv i sin dagbog fra det gamle Lyngby om denne have, lige fra den første dag han satte spaden i sin ejendoms grund i Lyngby og til den oktoberdag i

Prins Ferdinands kort over Lyngby 1809. Nord er til venstre, og Tuteins grund (nederst t.v.) er indstreget. Trykt kopi i Byhistorisk Samling

Lyngby Hovedgade 4 i begyndelsen af 1890'erne. Helt til venstre gavlen af Lyngby Hovedgade 6. Til højre »Aalykke« med skorstenen på J. L. Binders fabrik i baggrunden. Helt til højre pavillonen i skellet ud til vejen.

Byhistorisk Samling

1799, da han for sidste gang fra sin kalechevogn så tilbage på 15 somres dagværk i den lille kongeby – måske med en dunkel anelse om, at han ikke mere ville få sin have at se.

Tuteins dagbog er skrevet på tysk, men en dansk oversættelse er trykt i Lyngby-Bogen 1937. I denne dagbog er det, at Peter Tutein skriver: »Den 17de May kom Tømmerfolkene for at opføre Lysthuset. Blikkenslageren har tilbragt 14 Dage med at lægge Taget«. Lysthuset er den pavillon, hvorom denne artikels personer og handlinger beretter. Her samledes familien og gæster efter middagen for at nyde den pragtfulde udsigt over søen eller amuse sig med at følge de kongelige herskabers kørsel til eller fra Sorgenfri. For at de imidlertid ikke skulle amuse sig for meget til gene for de høje herskaber, fortælles det, at Peter Tutein kun lod ét vinduesfag indsætte i den side af pavillonen, der vendte mod Kongevejen.

Den Tuteinske Gaard var beliggende, hvor i dag Lyngby Hovedgade nr. 10 og 12 ligger, medens pavillonens første beliggenhed har været ved nr. 8, hvor nu Knud Graulunds ejendom ligger. Da denne ejendom blev bygget i 1858-59, flyttedes pavillonen til blegmanden Morten Johansens ejendom kaldet »Aalykke« på Lyngby Hovedgade nr. 4, hvor den anbragtes nede i haven midtvejs mellem Hovedgaden og søen.

I 1891 skulle fabrikant J. L. Binder, der havde købt »Aalykke«, anlægge en vej fra Lyngby Hovedgade ned til sin fabrik, som han havde bygget nede ved kanalen til »Lille Lyngby Sø«, og da pavillonen lå lige, hvor vejen skulle gå, lod han den flytte ud til Hovedgaden og op til skellet mod naboejendommen »Frieboeshvile«. Dette meddelte han i et brev af 10. december 1891 til Bygningsinspektoratet for Lyngby Kommune. Samtidigt medsendte han et andragende til Stiftsamlet om dispensation fra bygningsreglementets paragraf 16 bilagt en godkendelse fra ejeren af naboejendommen.

Et billede af »Aalykke« fra den tid viser pavillonens sidste anbringelse i den tidligere Tuteinske have.

Når man i tanken fjerner jernbanen og omfartsvejen og ser for sig denne ejendoms beliggenhed mellem Kongevejen og Lyngby sø, forstår man, hvilken lyksalighed den har været for de gamle Tuteins og deres familie. Tuteins have var ligesom Bernstorffs en naturhave efter engelsk mønster med krumme linier, træer af alle mulige sorter, bække og damme, lutter levende prydelser. Den er på een gang en blomsterhave, en prydhave og en køkkenhave. Lad os med den gamle dagbogs hjælp følge den gamle købmands virksomme og temperamentsfulde færd i hans 15 års sommerotium i Lyngby.

Af hans optegnelser fremgår det, at hans gartnere ikke har gjort ham arbejdet let. Mindst hvert år smider han en gartner på porten og karakteriserer ham med udtryk som »doven slubbet, tyvepak, lumpen knægt« og – i mildeste fald – »torskepande«. Men vi må huske, at der dengang ikke fandtes uddannelsesskoler for gartnere. Man tog dem fra de store godser eller fra slotsparkerne, med den anbefaling de kunne præstere, eller man gav sig tilfældet i vold og stolede på sit eget skøn. Den, der ville have noget ud af sin have, måtte selv være på færde tidlig

og silde. Således på Bernstorff og således i Tuteins have i Lyngby. Dagbogen begynder med en meddelelse i 1784 om, at Tutein sammen med sin gartner, der mærkeligt nok hed Gullerod, har anlagt 12 aspargesbede, som året efter suppleres med endnu 3, og samtidig plantede han 17 lindetræer i engen. Denne eng og have, som blandt andet også udgjordes af en tidligere nedlagt sandbanke samt den del af den gamle landevej, der var blevet lagt til ejendommen, frembød tilsammen ikke ringe vanskeligheder for en så omfattende havekultur, som den Peter Tutein havde foresat sig. Men man forstår, at den samme ukuelige energi, der havde gjort ham til forretningsmand og foregangsmand inden for dansk industri, også kom hans haveanlæg til gode. Han byggede drivhuse og anlagde mistbænke, han satte stiklinger under urtepotter for at bevare dem mod frosten, lagde kirsebær- og blommesten i jorden – kirsebærrene skal beholde kødet på, fortæller han os, og forøgede ad denne besværlige vej sin frugthave. Adgangen til at skaffe sig unge frugttræer var jo dengang ikke så nem som nu; de træer, han købte, kom allesammen fra udlandet. Han fortæller, at en af hans gæster opfordrede ham til at oprette en planteskole for unge frugttræer. En opgørelse af hans frugthøst efter 10 års forløb viser, at han ikke har arbejdet forgæves. Den fortæller om 520 stk. ferskner og 320 klaser vindruer fra drivhus. Samme år har han høstet 7 læs hø i engen til sin ko og sine heste. Hans metoder får undertiden een til at smile, som når han fortæller, at han har sået hornspåner i jorden for at forbedre sin kløver og sine kartofler; men når han fortæller, at han har erfaret, at det hjælper, bøjer man sig derfor og accepterer hornspåner som den tids kunstgødning. Også tidens trang til at indføre fremmede verdensdeles trævækster til landet finder vi hos ham. Han planter den kanadiske kæmpepoppe, ligesom geheimeråd Desmercières plantede i sin have ved Gammel Rustenborg; men hvis det er lykkedes for Tutein at få dem til at slå rod, findes der i hvert fald ikke spor af dem. Tuteins have lå ikke ustraffet ved alfarvej, den måtte falde for øksen, da tiden var inde. Et eneste af hans undere er imidlertid blevet skånet for tidens tand, men kun ved at give den et fristed i en anden have, og det er den smukke pavillon med det løgkuplede tag af grønt zink, med de mange vinduesfag

med små grønne ruder og med hvide skodder, som han altså lod lyngbyhåndværkere opføre i 1792.

Til Tuteins have hørte – som til alle den tids mere anselige haver – fiskepark; men den synes han ikke at have haft megen glæde af. Han arbejdede i begyndelsen utrætteligt med at udsætte brasen-ungel, som vandrotterne næsten udryddede, og Tutein skriver mismodigt i sin dagbog, at det lønner sig ikke at drive fiskeavl. Den livsvisdom, han høstede selv og indprentede sine efterkommere, er nøjsomhed, flid og vindskibelig nedlagt i et arbejde på grundlag af de givne naturlige forhold.

I tidens løb var en stor flok børnebørn opvokset til megen glæde for de to gamle, Peter og Pauline Tutein. Tre var allerede født, før landstedet herude blev købt. Det var den ældste datter Pauline Lucias tre ældste børn med Peter (den 2.) Tutein: Pauline Dorothea født den 10. juli 1780. Emilie født den 19. oktober 1781 og Julie født den 19. marts 1783. Men inden pavillonens i 1792 blev bygget, var børnebørnenes flok vokset til 12. Hele denne børneflokk kom jævnlige herud i somrenes løb, og der var et godt sammenhold mellem disse fætre og kusiner, i hvert fald så længe bedsteforældrene levede. Hvordan det siden gik, skal vi senere høre om.

I 1790 kom Thierry Diederich Tutein, som vi i det efterfølgende kun vil kalde Diederich, tilbage fra Vestindien og besøgte i sommerens løb fætter Peter og Pauline Tutein i Lyngby. Han blev den 18. november samme år gift med deres yngste datter Friederica.

Diederich Tutein blev sammen med sin broder Peter og svoger Johan Friederich Tutein optaget i svigerfaderens forretning og rederi, der herefter kom til at hedde »Tutein & Tutein«. Deres skibe, blandt andre »Dorothea«, »Telemaque« og »Trojanerne«, sejlede på Kina, Vestindien (St. Croix), Mauritius, Italien, England, Norge, Sverige, Østersølandene og Rusland.

Det blev navnlig svigersønnerne Diederich og Peter (den 2.), der kom til at rejse for firmaet til forbindelserne rundt om i verden. Således gjorde Peter (den 2.) i 1791 en rejse til Tyskland, det østlige Frankrig og Schweiz, hvor han havde sin kone Pauline Lucia og deres 6-årige søn Carl med. De skulle besøge familien i Mannheim og aflevere sønnen på

en skole. Rejsen foregik i deres egen karosse, som dengang var indbegrebet af en let og bekvem rejsevogn. Rejsen varede fra begyndelsen af maj til slutningen af oktober, og de oplevede under denne at møde døningerne af den franske revolution. Fra denne rejse eksisterer en samling breve, som de har sendt hjem til forældrene i Lyngby. Af disse breve fremgår det tydeligt, at deres sympatier var meget på revolutionens side; men det var jo heller ikke dem, der skulle lægge hovedet til »madame Guillotine«.

I 1792 købte Peter (den 2.) Tutein Chateau Bon ved Montpellier på den franske middelhavskyst, han skænkede det senere til sin datter Emilie, der var blevet gift med en franskmand, Jacques Cazalis.

På grund af den engelske blokade opbyggede Tutein hernede en handelsflåde, og det siges, at han en overgang havde 11 skibe liggende i Sêtes havn ved middelhavskysten.

Men den gamle Peter Tutein lå heller ikke på den lade side, og han nød stor anseelse i regeringskredse. I 1788 afgav han på opfordring af rente- og generaltoldkammeret en betænkning vedrørende regeringens understøttelse af dansk fabriksindustri sålydende:

»Vore fabrikker havde ikke opnået og kunne aldrig opnå de udenlandskes fordele og fuldkommenhed. Staten har for at standse kontrabandehandelen forgæves opofret en ikke ubetydelig del af sin formue på forskud til fabrikker, der ligesom kunstige vækster i en drivkasse ved lånt varme bragtes til at eksistere. For at contrabalancere landets fornødenheder med udenlandske fabrikata fandt man på de mange tvungne anlæg ved forskud af offentlige penge. Den agtværdigste hensigt kan få de afskyeligste følger. Forskud gaves en ny projektør, som lovede store ting, eller en ældre entreprenør, der ikke kunne bestå. Den første krævede forskud til anlæg, den anden til anlægs vedligeholdelse, men dette havde de til fælles, ikke at kunne tilbagebetale ...

Det hele lands underbalance, defecterne i kassen, hidrører unægtelig for en stor del fra disse privathandels, kompagniers, fabrikkers og monopolers anlæg på kredit eller forskud«. Denne kritik rammer i hovedsagen det merkantile system, som var den hele tidsalders fejlsyn. Tutein havde eksempelvis under sit sommerophold haft lejlighed til på

*Pauline Tuteins portræt,
som det fremtræder
på 20 kroner-pengesedle.*

nært hold at følge en sådan kunstig opretholdt fabriksvirksomhed, nemlig den Rahn-Klopstockske silkefabrik i Lyngby, der nåede at koste staten 100.000 rigsdaler, et meget stort beløb for den tid.

Men medens tiden gik, skete der store begivenheder inde i København. I 1794 brændte Christian den 6.s storslåede og smukke slot, Christiansborg; det brændte i flere dage og nætter, og flere mennesker skal være omkommet ved den ulykke. Men det skulle blive meget værre, for året efter udbrød der brand på Gammelholmen, og ilden bredte sig med forrygende hast, så i løbet af nogle dage lå en meget stor del af den gamle bydel i ruiner. Mange familier blev husvilde, og fra offentlig såvel som fra privat side blev der gjort store anstrengelser for at afhjælpe nøden. De to gamle Tuteiner, Peter (den 1.) og Pauline Marie skænkede i 1795 fire gratisboliger til Petri Menighed. Ved samme lejlighed lod Pauline Tutein indføre i sit testamente, at der efter hendes død af hendes sammensparede påklædningspenge skulle ydes 4.000 rigsdaler til oprettelse af en pigeskole ved Petri Menighed, for at de unge tjenestekvinder

kunne få en virkelig opdragelse til deres fag. Hun skal ved den lejlighed have sagt: »Mine børn ville ikke have noget imod anvendelsen af denne sum, jeg har sammensparet ved ikke i alle øjeblikke at anskaffe de evige afvexlinger og den kostbare glimmer, som den foranderlige og ustadige modes luner ellers udkræver til en dames prydelse«. Det er dog ikke denne hendes tidligere viste sociale interesse, der er skyld i, at hendes portræt i vore dage er kommet til at pryde den nye 20 kr.-pengeseddel; den hæder kan hun takke maleren Jens Juel for, der havde malet det. Men hun kunne godt være anbragt der som symbolet på den fornuftige og sparsommelige kvinde af det velhavende borgerskab for snart 200 år siden, der i gerning havde vist et socialt samfundssind.

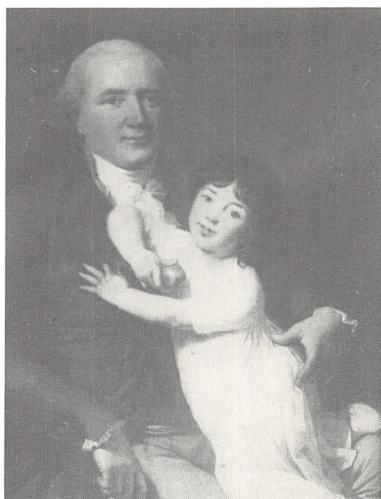
Kattunfabrikken på Rosendal var efter Reinhard Iselins død gået over til firmaet Iselin, Tutein & Co., og i 1797 købte Tutein Iselins arvinger ud og styrede med sin søns hjælp fabrikken alene. Ved hans død overtog sønnen Friederich Tutein helt for egen regning den Iselin-Tuteinske fabrik og købte 1802 Iselins arvingers part i Rosendal og Rosenvænge.

Peter (den 1.) og Pauline Tutein døde i december 1799 i deres ejendom på Købmagergade med kun 3 ugers mellemrum, han i månedens begyndelse og hun den 28. december. De blev bisat på Assistens Kirkegård i København, hvor familiegravstedet var smykket med Abildgaards smukke omend noget ejendommelige monument forestillende en torpedolignende støtte med inskriptionen »Meta« (målet).

Landstedet i Lyngby forblev i familiens eje til 1830, hvor det blev købt af kammerherre Georg Alexander Berner, der videresolgte den Tuteinske Gaard til H. M. Kong Christian den 8. til brug for indkvartering af vagtholdet til Sorgenfri.

Friederica Tutein fik dog lov til at bebo nogle værelser om sommeren lige til sin død i 1844.

Ved bodelingen efter Peter og Pauline Tutein tilfaldt Rosendal sønnen Johan Friederich til stor ærgrelse for dennes søster Pauline Lucia, der havde ment, at hun og hendes mand skulle have haft lov til at beholde den bygning, der var opført til dem på Rosendals grund. De arvede imidlertid ejendommen på hjørnet af Købmagergade og Klareboderne,

Peter (den 2.) og Pauline Lucie Tutein.

Byhistorisk Samling

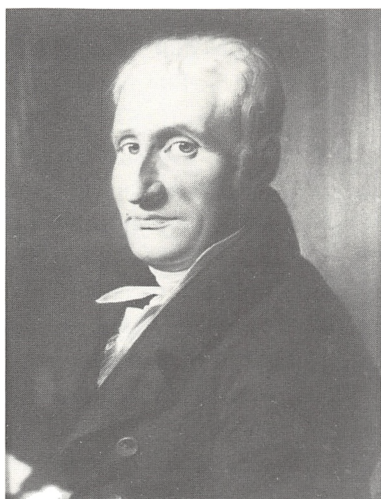
der blev nedrevet i slutningen af forrige århundrede for at give plads for magasinet »Messen«.

Tuteins Gaard i Lyngby gik i arv til Friederica og Diedrich Tutein; men da de senere købte ejendommen »Søgaard« i Gentofte, og samtidig havde købt en ejendom på Vimmelskaftet nr. 39 i København, hvor i vore dage »Silkehuset« har haft til huse, afstod de gården i Lyngby til Peter (den 2.) og Pauline Lucia Tutein. Med dem opstod en ny periode for den Tuteinske Gaard, hvorom vi skal høre nærmere.

Johan Friederich Tutein har nok ikke været nem at omgås for svogrene, da han var meget selvrådende, men en dygtig forretningsmand, der drev det meget vidt og i folkemunde blev kaldt »den lille Marquis«. I 1802 flyttede han ind i sin nyopførte ejendom, Vimmelskaftet 47 på hjørnet af Badstuestræde (ejendommen ligger der endnu). I 1803 erhvervede han ejendommen Rolighedsdal, der lå lige op til Rosendal, og senere på året købte han i tilknytning til sin Kattunfabrik ved Rosendal den nye Blegegaard i Lyngby. Han solgte dog både Blegegaarden i Lyngby og Kattunfabriken ved Rosendal i 1807, fordi de ikke mere var lønnende. På samme

Friederica og Thierry Diederich Tutein.

Byhistorisk Samling

tid havde han købt godset »Edelgave« ved Smørum, der forblev i familiens eje til 1919. Om ejendommen på Vimmelskaftet fortælles der, at Johan Friederich Tutein under Københavns bombardement i 1807 personlig tog del i slukningen af de brandbomber, der faldt ned der.

Under en rejse, som Johan Friederich Tutein gjorde lige før englændernes besættelse, havde hans svogre Diederich og Peter sammen med Peters søn Carl og hans svigersønner Alexander Mäder og H. C. Müffelmann dannet et nyt firma under navnet »Brødrene Tutein«. At dette var sket under hans fravær og med så mange familiemedlemmer i firmaet, kunne Johan Friederich ikke tilgive, og det blev til et totalt brud og varigt fjendskab i familien. Han lod forældrenes kister grave op af gravstedet på Assistens Kirkegård og flytte til et gravkapel i Hvedstrup Kirke, der dengang hørte under godset Edelgave. Da dette kapel i 1901 blev indrettet til sakristi, blev kisterne gravet ned under gulvet og pladerne opsat på væggen.

Hermed udgår Johan Friederich Tuteins linie af denne artikel, der jo hovedsagelig skal dreje sig om den Tuteinske pavillon, og en anden

generation af familien Tutein træder i forgrunden, søsteren Pauline Lucia og hendes mand Peter (den 2.) Tutein. De havde 7 børn: Pauline Dorothea, der i 1802 var blevet gift med grosserer Alexander Mäder, Emilie gift 1801 med Jacques Cazalis, Julie gift 1804 med Willum Henrik Noltenius, Carl Diederich gift 1815 med sin dobbelt kusine Elisa Friederica datter af Diederich og Friederica Tutein, Augusta gift 1806 med grosserer Hermann Christian Müffelmann, Eduard, der var ugift, og Ludvig Alexander, ligeledes ugift.

Allerede medens de gamle Tuteiner endnu levede, ansatte Peter (den 2.) Tutein i 1799 en ung og lovende musiker til at undervise sine døtre i sang og klaverspil; hans navn var Christoph Ernst Friedric Weyse.

Weyse, der var født i Altona den 5. marts 1774, var i familie med Peter (den 1.) Tuteins svigersøn Hartvig Marcus Frisch, idet hans fader, urtekræmmer og tidligere borgerkaptajn Werner Ernst Weyse, først havde været gift med en søster til Frischs fader. Hendes navn var Christiane Amalie Frisch; men hun døde ung, og ægteskabet var barnløst. Derpå giftede Weyses fader sig med en søsterdatter til sin første kone, Margrethe Elisabeth Weyse f. Heuser. Hendes mor var Elisabeth Cathrine Frisch, gift med Bernhard Christoph Heuser, kantor ved Slots-Garnisonsmenigheden i Glückstadt, senere kantor ved den lutherske menighed i Altona og lærer ved gymnasiet der.

Weyse var godt 15 år gammel, da han i 1789 kom til København for at få udvidet sine musikalske kundskaber. Han var blevet anbefalet til komponisten, kapelmester ved Det kongelige Teater J. A. P. Schulz, der tog sig faderligt af ham og lod ham få frit ophold hos sig i over 3 år. Om sommeren tog Schulz Weyse med ud til sit landsted ved Bagsværd sø mellem den gamle kro og Sophienholm, som dette år netop var blevet købt af agent Constantin Brun, og i dette hjem kom Weyse som en god ven i årene fremover. Schulz udvirkede, at Weyse fik tilladelse til at lade sig høre ved hoffet, hvor han indhøstede megen ros og fik udbetalt 100 rigsdaler af kongen. Han fik efterhånden gode informationer bl.a. i grev Bernstorffs hus (1791). Hans ry som musiker var efterhånden meget udbredt, og han var velset i mange af de førende selskabskredse, hvor han også fik indpas i mange familier som informator i sang og klaverspil.

Hjemmefra havde han fået anvisning til fætter Frisch, Hartvig Marcus Frisch, og derigennem fik han også adgang til familien Peter (den 2.) Tutein, til hvem han fik et nært forhold. Det var navnlig den 16-årige Julie, Weyse følte sig tiltrukket af; hun var begavet med en dejlig stemme, var skøn, åndrig, vittig og overgiven. Da hun samtidig var meget musikalsk, blev hun på sin side betaget af sin 25-årige informators musikalske begavelse. Lidt efter lidt udviklede det sig til et kærlighedsforhold imellem dem. Julies kusine, Henriette Frisch, var dengang 13-14 år og var meget optaget af Julies sværmeri for Weyse, og gennem Weyses ven Kramer pustede hun til ilden ved at fortælle om, hvor meget Julie savnede Weyse, når han ikke var til stede ved de forskellige assembléer. Disse notater er delvis hentet fra A.P. Berggreens C.E.F. Weyses biografi; men heri står anført, at vennen Kramer kom i hjemmet hos generalkrigscommissair Frederik Emil Frisch, hvis datter Henriette, en veninde af Julie Tutein, han elskede. Dette må bero på en misforståelse, da bemeldte generalkrigscommissair Frisch var en yngre broder til Henriette; deres fader var Hartvig Marcus Frisch gift med Dorothea Tutein, en søster til Julies moder Pauline Lucia Tutein, og således var Henriette, der er født 1886, en yngre kusine til Julie, der var født 1883. C.E.F. Weyses moder var en kødelig kusine til Henriettes fader, og således var de to, Weyse og Henriette, næstsøskendebørn. Berggreens misforståelse har sikkert ledet forfatteren til Weysefilmen »Jeg har jo alt elsket og levet« på vildspor, idet denne lader Henriette Frisch i Ellen Gottschalcks skikkelse optræde som en ældre kusine til Weyse. Henriette Frisch var, som her tidligere omtalt, kun 16 år, da hun døde.

Det var imidlertid lykkelige år for Weyse, der forelskede sig mere og mere i sin lærenemme elev, og da hun også på mange måder lod sin hengivenhed for ham give sig stærkt tilkende, blev han med sig selv mere og mere overbevist om, at hun også elskede ham, hvilket fik ham til letsindigt at tilstå hende sin kærlighed. Hun afviste ham køligt med, at »hun ville være hans veninde i højeste mål, men aldrig mere«, og hun kom med bemærkningen: »Vel er jeg ikke nogen prinsesse, men –«, hvilket sårede Weyse hårdt. Da han kom hjem til sig selv, skrev han et langt brev til hende, hvori han bebrejdede hende, at hun havde leget

Weyse i det Tuteinske Hus.
Weyse spiller for Julie Tutein i hendes forældres hjem. Efter maleri af Carl Thomsen 1892. Det kongelige Bibliotek

med hans følelser, vel vidende at hun aldrig kunne gengælde dem. Dette brev kom af vanvare i hænderne på Julies fader, og dagen efter modtog Weyse et brev fra ham med følgende indhold: »Informationen, De gav mine børn, holder nu op, og jeg håber ej at se Dem tiere i mit hus.«

Der er ikke tvivl om, at Julie har været forelsket i Weyse, og hun

lader ham da også senere tilgå flere små billetter gennem Carl Brun (søn af Constantin Brun).

Således mandag den 11. april 1803: »Seelen werden durch keine Meile, durch kein Geboth getrennet – und sollte sich auch die Zahl meiner Freunde vergrössern – so werde ich dich doch nicht weniger lieb haben. Gott segne dich, du Guter.« (Sjæle skilles hverken af mile eller forbud – og selv om mine venners tal skulle blive forøget – så ville jeg dog ikke holde mindre af dig. Gud velsigne dig, du gode.) – Torsdag den 14. april 1803: »Nie verhallet der Ton, wo das unnenbare Gefühl in die Saiten gegriffen.« (Aldrig forstummer tonen, hvor den usigelige følelse griber i strengene.)

Julie var imidlertid så meget sin faders datter, at hun kunne indse det umulige for hende i dette parti. Weyse ville aldrig kunne byde hende levevilkår, der blot i ringeste måde kunne være, hvad hun var opvokset med og vant til.

For Weyse var bruddet hårdt, og det varede længe, før han overvandt det; dog skal han senere have indrømmet, at hvis han skulle have haft nogen som helst chance for at få hende, havde han måttet gå ind i handelen, og dermed opgive sin kunstneriske løbebane.

I et syngespil: »Ved Bagsværd Sø«, hvor den unge digter Johan Ludvig Heiberg på lignende vis svigtes af sin tilbedte Ida Brun, datter af konferensråd Constantin Brun og hans hustru Friederike, lader Gyrithe Lemche den ældre Weyse sige til sin unge ven: »Der er ting, folk som du og jeg ikke må glemme, og som vi er så tilbøjelige til at glemme, og det er, at vi er gøglere i den fine verden, hvor man bogstaveligt frådser i os til morgen, middag og aften. Taler som vi vil, synger som vi vil, klæder sig som vi vil – ja rent ud sagt – skaber sig som vi vil. Man sværmer for os, man hylder os, – ja det kan gå så galt, at en lille skønjomfru kaster sine øjne på os og aflokker os en kærlighedserklæring. Men den dag, hvor en usalig iblandt os lader sig lokke til at overskride grænsen mellem de to verdener, da vil han se en afgrund åbne sig mellem dem, som han aldrig slipper over, – da vil han forstå, at selv i sine gudsbenådede øjeblikke var han for disse mennesker kun gøgleren ved herskabets bord.«

Bruddet mellem Weyse og Julie skete i marts 1801, og den 5. septem-

ber 1804 blev hun gift med en hollandsk købmand Willem Henrik Nolthenius, med hvem hun levede i et lykkeligt ægteskab, fik 11 børn og blev stammoder til slægten Tutein-Nolthenius i Holland.

I familien Tuteins hjem blev Weyse senere igen en velkommen gæst, og han, der var en elsker af god mad og gode vine, tog gerne imod denne gæstfrihed; men han forblev ugift hele sit liv. Diedrich og Peter Tuteins broder John forblev på St. Croix, hvor han samlevede med Marie Susanna van Beverhoudt, med hvem han fik 5-6 børn. Hvorvidt de var ægteskabeligt viede fremgår ikke af familiearkiverne; men hun var af en opblandet afstamning – det siges, at hun på mødrene side nedstammede fra en indianerhøvdinges datter – og den slags ægteskabelige forhold var ikke ualmindelig blandt de indvandrede hvide. For børnenes vedkommende kunne det imidlertid med en sådan blandet afstamning være vanskeligt at blive optaget i de bedre kredse derude. Måske kan det have været årsag til, at John Tutein sendte sin datter, Maria Catharina Tutein født den 8. april 1800, til Danmark fire år gammel, for at hun dér kunne blive opdraget hos hans broder Diederich og Friederica Tutein. Hun forblev i hvert fald i Danmark og blev den 15. april 1822 gift med Constantin Frisch født 4. april 1793, søn af Hartvig Marcus Frisch og Dorothea f. Tutein. Constantin Frisch var købmand og grosserer i København, men købte 1821 gården Charlottendal ved Slagelse, som han drev ved bestyrer og ejede til 1848.

Julie Tuteins yngre søster Augusta født den 28. februar 1787 blev gift den 30. juli 1806 med grosserer, bogholder i Københavns Brandforsikrings Societet, medlem af Københavns 32 mænd og meddirektør ved Asiatick Kompagni Herman Christian Müffelmann født den 19. december 1775. De boede i Norgesgade 175, det nuværende Bredgade 38, og købte 1809 landstedet ved Prinsessestien i Lyngby, som han kaldte »Fuglsang«.

I maj 1825 ansatte de som huslærer for deres 6 børn, 2 døtre Thora og Alvide og 4 sønner Hother, Peter, Harald og Emil, en ung theologisk kandidat ved navn Christian Winther. Hans løn som huslærer var efter datidens omstændigheder ret god, kost og logi samt 600 kr. om året plus 100 kr. i vaskepenge.

Christian Winther havde ikke været ret længe i det Müffelmanske hjem, før han følte sig godt tilpas. Det var en dannet og elskværdig kreds, han her var blevet medlem af, skal han selv have udtalt. Efter datidens skik bankede han drengene, når de ikke kunne deres lektier; det var især Peter, det gik ud over. Hother Müffelmann har senere fortalt, at hans broder Peter fik en uslukkelig hoben bank for sin dovenskab, så når de badede i Lyngby sø, så hans krop ud som et malet landskab, strålende i alle regnbuens farver. Hother blev sendt op i Sorgenfri skov for at skære hasselkæppe til sådanne afstraffelser, hvortil han naturligvis valgte de tyndeste, han kunne finde.

Christian Winther faldt godt til hos Müffelmanns, hvor han efter dagens dont ofte opholdt sig og underholdt med højtlesning. Han var også musikalsk anlagt og dannede blandt andet en kvartet, hvori deltog hans studenterkammerat Louis Tutein, der var en broder til fru Müffelmann, Thora og Alvilde foruden han selv, der sang bas. Når denne kvartet sejlede på Lyngby sø, var den ofte til stor glæde for andre beboere og vandrende langs søen. Ikke sjældent lagde de syngende sig uden for Sophienholm, til glæde for de mange gæster hos Constantin og Friederike Brun; hun selv havde dog ikke megen glæde deraf, da hun på det tidspunkt var stokdøv. Prins Christian (den senere Christian den 8.) havde også megen glæde af denne kvartet. Under sine sommerophold på Sorgenfri kom han ikke sjældent ned til Müffelmanns og optrådte dér ganske som privatmand, og på prinsens opfordring måtte Christian Winther oplæse af sine digte.

Christian Winther holdt meget af at gå ture i den smukke omegn, undertiden alene, men ofte i selskab med Alvilde. Der udviklede sig imellem dem et venskab og en fortrolighed, som de begge satte pris på. »Hun var kvik, klog og skarp, skjælmisk og dog naturlig, djærv og ærlig til det yderste, ofte i poetisk stemning, dog aldrig sentimental, meget musikalsk og med en lys sopran, altid varmt begejstret for skønlitteratur og en glødende patriot«. Intet under, at hans følelser for hende efterhånden blev af en stærkere karakter. På en af deres vandringer sad han på Hjortholms ruiner og skrev sin berømte sang om fuglen, der flyver over Furesøens vover. I et af versene beskriver han for fuglen sin elskede Alvilde:

»Flyv fugl, flyv over Furesøens vande
langt langt bort i det blå.
Ensom i skoven bag fjerneste strande
ser du min elskede gå.
Gulbrune lokker de flagrer i vinden,
let er hun, rank som et aks,
øjne som perler, og roser har kinden,
ak, du kan kende hende straks.«

Dette første digt til hende offentliggjorde han den 18. november 1826, da hun var 16 år gammel. Men hun kunne ikke gengælde hans kærlighed, ikke fordi der var en anden, for ganske vist sværmede på samme tid hendes fætter Guiliam Nolthenius, søn af Julie Tutein Nolthenius i Amsterdam, for hende, og hun holdt meget af dem begge, men kun som gode venner.

Som den kærlighedssanger Christian Winther var, havde han naturligvis også mange andre sværmerier rundt om i de kredse, hvor han færdedes, og han skrev ømme digte til dem alle. Der var da også mange, der faldt for hans charme; men så var han som regel da også færdig med dem. Det var musen, han søgte i dem; men det kunne de jo kun være, så længe de var uopnåelige, og det var netop det, Alvilde var, og derfor vedblev han med at gøre stormkur til hende, trods det at hun altid viste ham tilbage.

Fra samme år, hvor »Flyv fugl, flyv ...« blev skrevet, stammer digtet »Flugten til Amerika«. Fru Müffelmann modtog en morgen brev fra sin søster Julie Tutein Nolthenius, hvori denne skrev om to af sine drenge, Emil og Peter, der var gået hjemmefra for at bliver et par nye Robinsoner. Christian Winther var til stede, da brevet blev læst op, hvorefter han gik over på sit værelse og skrev det berømte digt, idet han dog blandede andre familiemedlemmer med ind i digtet. Således er »tante Lise på landet« Elise Beate Hvidt gift med godsejer Friederich Wilhelm Tutein, der dog på det tidspunkt kun bestyrede godset »Edelgave« for sin fader.

I det Müffelmannske hjem traf Christian Winther også sammen med

Weyse, og da komponisten Fr. Kuhlau i 1826 flyttede til Lyngby med sine forældre, besøgte Christian Winther ham næsten hveranden dag, og der opstod et oprigtigt venskab imellem dem.

For Alvilde Müffelmann var Christian Winther en storartet lærer, og hun har siden overfor Nicolaj Bøgh erklæret: »Alt, hvad jeg har lært grundigt, og overhovedet den kunst at lære, skylder jeg udelukkende Christian Winther fra de tre år, i hvilke han underviste mig. Sprog, navnlig tysk, lærte han udmærket fra sig«.

I efteråret 1830 forlod Christian Winther sin informatorstilling i det Müffelmannske hus og rejste over Tyskland til Italien, hvor han opholdt sig et helt år. Han havde arvet en del penge og udfoldede stor luksus under hele sin rejse. Han nød tilværelsen og havde adskillige erotiske forbindelser, hvorom velvillige sjæle lod meddelelser gå til den Müffelmannske familie, hvilket ikke just gavnede hans forhåbninger hos Alvilde. Da han kom hjem til København fra sin udenlandsrejse, savnede han det hyggelige hjem og familieliv, han havde haft i Müffelmanns hus. Han søgte erstatning derfor i studenterforeningen, hvor han i den kommende tid slog sig ned. Han var dog stadig en velkommen gæst hos Müffelmanns, og hans forelskelse i Alvilde var ikke udslukket, selv om hun stadig viste ham tilbage. Til sidst indså han det uopnåelige ved en sådan forbindelse, som han havde tænkt sig, og han gav forklaringen derpå i digtet »Alfens Brud«, som han sendte hende i efteråret 1834. Deri forklarer han, hvorfor hun ikke kan elske ham; hun er som barn blevet formælet med alfekongen. Scenen for dette digt henlægger han til den Tuteinske pavillon på landstedet i Lyngby, hvor søndagsgæsterne er samlede efter middagen:

»Glimrende Hækken bæved
i varme Sommerluft,
om Pavillonen svæved
den brune Mokkas Duft.

Herrer og Damer kransed
den zirlige Altan.
Smaapigerne de dansed
nede på grønne Plan.

Der dansed Alfhild liden
med gyldenblanke Haar,
Vinger gav hende Tiden,
hun var kun fire Aar«.

Men den lille fireårige Alfhild forsvinder ud af flokken og søger over i skoven, hvor hun sætter sig ved åens bred. »Så kommer der en svane sejlene, og hun sætter sig op på den, og den glider med hende opad åen til alfelandet«, hvor svanen forvandler sig til den dejligste dreng, det er alfernes konge. Han tager hende til sin dronning og viser hende rundt i sit rige; men inden han tager afsked med hende, for at hun kan vende tilbage, hvor hun kom fra, lægger han i hendes hjerte et frø, som skal gemmes derinde og aldrig dø. Ved det skal hun udvikle sig til den skønneste kvinde, der med sine smil formår at vække sangeren til at yde sit ypperste i digtningen. Dog én ting må hun huske, hun er alfens brud og kan aldrig tilhøre noget menneskeligt væsen; hun må aldrig elske, kun være digterens muse. Til afsked skænker han for hende den søde drik, glemselens honning. Hun vender tilbage til familien, vokser op rig på skønhed og ynde, åndrig, kløgtig og from, men uimodtagelig for de mange bejleres elskovsbønner bevarer hun med frejdigt mod hjertet koldt. Kun de, der lå for hendes fod, følte smerten.

I sin fortvivlelse kastede Christian Winther sig i armene på en ung sværmerisk pige, Sophie Hansen, og før han selv vidste af det, var han blevet forlovet med hende. Måske havde han tænkt sig, at Alvildes følelser for ham derved skulle ændres, men Alvilde tog godt imod Sophie og blev veninde med hende. Christian Winthers forlovelse varede i flere år, og først i 1835 bad han gennem et digt »Ravnens Kvide«, om hun ville løse hans lænke og bryde hans ring, hvilket dog ikke gav ham Alvilde tilbage. I 1843 giftede han sig så med

Julie Werlin f. Lütthans, med hvem han i en årrække havde levet sammen.

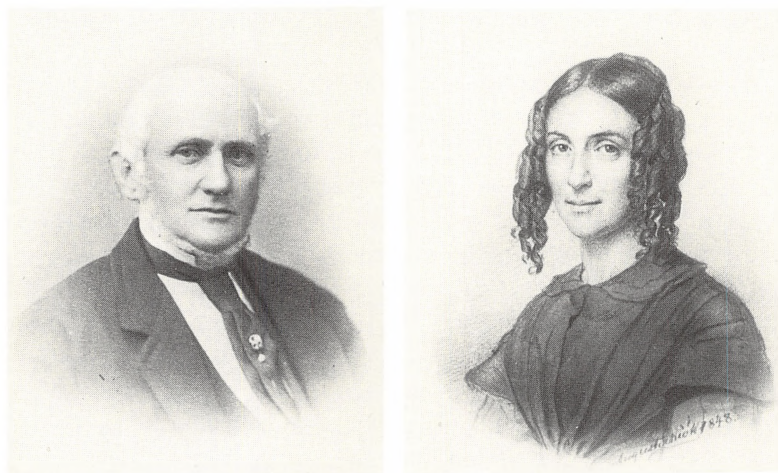
Alvilde Müffelmanns bedsteforældre, Peter (den 2.) Tutein og hans hustru Pauline Lucia var døde med godt en måneds mellemrum, hun den 4. december 1827 og han den 11. januar 1828. De havde i flere år hverken kunnet se eller tale sammen, da hun var blind, og han var stokdøv; men deres gensidige kærlighed var rørende. Diederich Tutein var allerede død i september 1827, og hans enke Friederica overtog derfor igen landstedet i Lyngby, som hun så solgte i 1830. Hun forbeholdt sig dog ret til at bebo nogle af værelserne, og hun boede da også herude hver sommer og fortsatte med at skrive i den gamle dagbog lige til sin død i 1844, hvorefter hendes datter Elisa sluttede den. Hermed er historien ude for familien Tutein på deres dejlige landsted i Lyngby og dermed deres del af historien »Omkring den Tuteinske pavillon«.

Augusta Müffelmann døde den 22. februar 1844 og hendes mand Herman Christian Müffelmann fire år senere, den 27. maj 1848. Efter forældrenes død tog Alvilde Müffelmann over til Sønderjylland for at styre hus for sin yngre broder Hother, der også var ugift og havde forpagtningen af Gram Hovedgård i Slesvig, hvor de oplevede krigene 1848-50 og 1864 på nærmeste hold. Alvilde var en glødende patriot og hadede tyskerne af et godt hjerte. Det fortælles, at hun en dag på gården mødte to tyske soldater, der kom gående med nogle høns, som de antageligt havde stjålet. Hun rev hønsene fra dem, og idet hun basker dem om ørene på soldaterne, råbte hun til dem:

»Es gibt nur eine Kaiserstadt,
und sie heisest Wien.
Es gibt nur eine Räuberstadt,
sie heisest Berlin«.

Derpå smed hun hønsene i hovedet på soldaterne og gik videre.

Med tiden blev hendes demonstrationer dog de tyske myndigheder for meget, og man anmodede Hother Müffelmann om at sende hende

Hother og Alvide Müffelmann. Efter fotografiske kopier i den Tuteinske Pavillon.

tilbage til Danmark. Han opgav så forpagtningen, og de flyttede til København. I Lyngby købte de 1874 den gamle ejendom lige over for Lyngby Kirke, tidligere kaldet Preislers gård, efter kobberstikkeren Johan Martin Preisler, født i Nürnberg 1718, død i København 1794, professor ved »Det kongelige Kunstakademi« i København fra 1750 til sin død. Dette landsted kaldte Müffelmanns nu »Gramlille« til minde om deres mangeårige ophold i Gram, og dette navn bevarer stedet den dag i dag, hvor det har givet plads for Lyngby-Taarbæk Kommunes musikbibliotek. Müffelmanns boede her hver sommer, til de døde i 1895 med få måneders mellemrum og blev begravede på kirkegården lige overfor. Gravstedet er senere forfaldet til nedlæggelse; men Gyrithe Lemches ældste datter, Karen Schack, foranledigede i sin tid som formand for kirkeudvalget i Lyngby-Taarbæk Kommune, at der på stedet blev nedlagt en natursten af granit med indskriften »Alvide Müffelmann«.

Efterskrift

Der vandrer et ældre par op ad Lyngby Hovedgade i retning mod Sorgenfri, han et stykke foran hende, en statelig, hvidhåret mand, hun en spinkel kvinde med lette hurtige trin, de lange tindingekrøller er ikke mere de gulbrune lokker, men kinderne har bevaret noget af det rød-mossede, der fik Christian Winther til at beskrive dem i sin udødelige sang »Flyv fugl, flyv« med betegnelsen »roser har kinden«. De kunne godt ligne et ældre ægtepar; men det er søskendeparret Hother og Alvide Müffelmann.

Da de på deres vej kommer ud for skellet til Frieboeshvile, hvor den gamle pavillon ligger, standser han og reciterer:

»Om pavillonen svæved den brune moccas duft«.

»Skal du nu igen komme ind på det«, siger hun, »du ved nok, at jeg ikke bryder mig om, at man forbinder noget forhold mellem Christian Winther og mig; vi var kun meget gode venner, det var alt«.

»Hvorfor har man forresten flyttet pavillonen til denne afkrog af haven«, siger hun, »den lå meget smukkere, da den lå længere nede i haven med udsigten både over søen og til landevejen«.

»De har vel været nødsaget til at flytte den, da de udstykkede og bebyggede grunden«, svarer han, »og forøvrigt kan det med udsigten da nu være lige meget, siden man lagde jernbanen tværs over søen og afskar den helt fra byen«.

»Jeg er nu ked af, Hother, at vi har nævnet overfor Nicolaj Bøgh, at jeg har de breve liggende fra Christian Winther, for når jeg engang er borte, skal han nok snage i det og få et forhold ud af det. Jeg skal ved lejlighed have sagt til Gyrithe, at hvis det spørgsmål dukker op, skal hun

benægte, at der nogen sinde har været mere mellem Christian Winther og mig, end der kan ligge bag på min hånd«.

Dermed fortsatte det gamle søskendepar deres daglige spadseretur, der altid gik omkring Prinsessestien forbi deres gamle barndomshjem »Fuglsang«.

Kilder

Efterladt manuskript til artikel af J. H. Lemche »Storkøbmanden Peter Tutein og hans ejendom i Lyngby«.

Lise Julie Tutein: Slægten Tutein. Birkerød, 1975.

Henning F. Kiær: Stamtavle over slægten Frisch. 1959.

Manuskript »Pavillonens Historie« indmuret i pavillonens tag ved restaureringen i august 1927 (ved arkitekt Søren Lemche).

Rejsebrev fra Peter og Pauline Tuteins rejse i 1791 (afskrift hos forfatteren).

Julius Schovelin: Fra den danske Handels Empire. 1899-1900.

Julius Schovelin: Fra Kongegunst til Selvstyre. 1917.

A. P. Berggreen: C. E. F. Weyse's Biographie. 1876.

Nicolaj Bøgh: Christian Winther. 1893-1901.

Jeppe Tønsberg

PRITZEL OG BINDER

Denne artikel er en topografisk og historisk redegørelse for det område, der ligger på vestsiden af Lyngby Hovedgade mellem Lyngby Mølle og Frieboeshvile, altså adresserne Lyngby Hovedgade 4-22. Dette areal fremtræder i dag for størstedelens vedkommende som et grønt område; men ikke desto mindre er det Lyngbys ældste industriområde, hvor flere af byens kendte virksomheder er begyndt. Det gælder bl.a. Sophus Pritzels maskinfabrik og J.L. Binders klædefabrik – de navne, der danner overskriften til denne artikel. Disse to virksomheders historie gennemgås som eksempler på Lyngbys industrielle udvikling hhv. i 1870'erne og efter århundredskiftet; men desuden gives der en kortfattet oversigt over områdets øvrige bebyggelse.

Hvis man tager udgangspunkt omkring år 1800, hvor området endnu var næsten uden bebyggelse, var arealet delt i to dele. Den nordlige del udgjordes af det såkaldte »Tuteins Landsted«, hvis ejendomsforhold er omtalt i forrige artikel. Hertil hørte det senere »Aalykke«, der allerede ved matrikuleringen omkr. 1800 var et selvstændigt matrikelnummer (matr.nr. 1 i).¹⁾ Den sydlige del af arealet, der i nutiden svarer til den store græsplæne syd for ejendommen Lyngby Hovedgade 12, optoges af »Prinsens Vaskergaard«. Denne ejendom, der oprindeligt havde hørt til Lyngby Mølle, havde bl.a. huset en af Lyngbys mange tekstilvirksomheder i 1700-tallet, det såkaldte »Holmsteds Farveri«. Siden havde den været lyststed, til arveprins Frederik på Sorgenfri Slot købte den 1794 for at bruge den til vaskeri. Skønt ejendommen efter arveprinsens død 1805 igen frasolgtes fra Sorgenfri, blev den ved matrikuleringen regnet med til

Jeppe Tønsberg, f. 1950, arkivar, cand.mag.

Matrikelkort over området Lyngby Hovedgade 4-22 (ca. 1885-1900) med de omtalte bygninger skravet. Nord er til venstre. Nederst til venstre ses J. L. Binders fabrik ved kanalen. Ved Pritzels fabrik (Lyngby Hovedgade 10) er A = maskinhuset, B = fabriksbygningen, C = farveriet, D = tørrestuebygningen og E = vaskeribygningen. Øverst til højre ses Mølleåens gennemløb ved Lyngby Nordre Mølle.
Lyngby-Taarbæk Kommune

Sorgenfris matrikelområde (matr.nr. 1 af Lyngby By og Sogn) og ikke til Lyngby Møllens (matr.nr. 18)²) Denne oprindelige bebyggelse – to landsteder – blev efterhånden ved udstykninger suppleret med adskillige nye bygninger, således at der opstod en næsten ubrudt husrække langs med

Lyngby Hovedgade fra Lyngby Mølle til Frieboeshvile. Hele denne husrækkes sydlige del blev nedrevet 1964, hvorved den omtalte græsplæne over for Hotel Lyngby (nu plejehjemmet »Møllebo«) fremkom.

Udstykningerne

1841 købtes »Tuteins Landsted« (og hermed også »Aalykke«) af kong Christian VIII, der anvendte det til kaserne for vagten på Sorgenfri Slot. Efter kongens død solgtes det 1848 til den brasilianske diplomat J. S. Alfonso di Cavalho, der gav det navnet »Hollandia« og 1852 videregav det til blegmand Morten Johansen, som lod grunden udstykke. 1855 og 1856 frasolgtes hhv. matr.nr. 1 dc og 1 db til maskinbygger C. C. Beck. Med udstykningen af matr.nr. 1 dc fulgte landstedet »Hollandia«, som C. C. Beck altså overtog, medens Morten Johansen beholdt hovedparcellen matr.nr. 1 da og »Aalykke« på matr.nr. 1 i. 1858 og 1860 frasolgtes matr.nr. 1 dd og 1 de (Lyngby Hovedgade 8 og 6). Den pavillon, som Peter Tutein havde bygget 1792 i sin have ud imod Kongevejen, kom ved udstykningen til at stå midt på parcellen matr.nr. 1 dd,³⁾ og Morten Johansen lod den derfor flytte hen i »Aalykke«s have. Herfra flyttede fabrikant J. L. Binder den igen 1891, så den kom til at stå lige ud til Lyngby Hovedgade i skellet op imod Frieboeshvile.⁴⁾ Her stod den til 1914, da den blev flyttet til Rustenborgvej 7, hvor den stadig findes, jfr. forrige artikel.

1902 frasolgtes matr.nr. 1 ax fra matr.nr. 1 dc, hvorefter tømremester P. Jørgensen med Søren Lemche som arkitekt her opførte etageejendommen Lyngby Hovedgade 8A, »Sorgenfrihus«.⁵⁾

»Prinsens Vaskergaard« frasolgtes 1806 fra Sorgenfri Slot til Andreas Naur og tømremester Gottfried Walther, der 1808 blev eneejer. Gottfried Walther delte ejendommen i to, hvoraf han kaldte den nordlige »Christianslund«. Den sydlige ejendom fik tilsvarende navnet »Frederikslund«. Fra »Christianslund« (matr.nr. 1 k) udstykkedes senere grundene matr.nr. 1 x (med det gamle landsted) og matr.nr. 1 y, og fra »Frederikslund« (matr.nr. 1 l) frasolgtes grunden matr.nr. 1 s. Disse ejendomme, der stort set alle var beboelsesejendomme, gennemgås i korthed sidst i artiklen.⁶⁾

C. C. Becks maskinbyggeri

Hvis man ser bort fra den traditionelle, århundredgamle industri langs Mølleåen og nogle få andre steder i landet, var den første »moderne« danske industri i 1840'erne tæt knyttet til ekspansionen i landbruget («kornsalgperioden») og derfor domineret af teglværker, jernstøberier og maskinværksteder. Også Lyngby fik på denne tid et teglværk og et jernstøberi; men meget tyder på, at C. C. Becks maskinbyggeri ikke skyldte landbruget sin eksistens, men den nærliggende industri ved Mølleåen. Her må især nævnes J. C. Modewegs klædefabrik på Brede, der var flyttet ud fra København 1832 for at få adgang til mekanisk kraft fra åen. Allerede 1842 måtte Modeweg dog supplere vandkraften med en dampmaskine.

Carl Chr. Vilhelm Beck (1814-1857) oprettede sit maskinbyggeri ca. 1845 i den tidligere gartnerbolig til »Hollandia«, hvor stalden og vognremisserne blev indrettet til værksteder.⁷⁾ Man véd næsten intet om ham, og han synes at have drevet sin virksomhed uden privilegium. Så meget kan dog siges, at maskinbyggeriet, der bestod af et fileværksted og to smedeværksteder, omtales som væsentligt af fabriksdirektør J. O. Rawert 1850.⁸⁾ Af maskinbyggeriets ansatte boede 1850 hjemme hos Beck tre snedkersvende, en drejersvend, en smedesvend og en lærling.⁹⁾ Denne fagdeling skal ses i lyset af, at datidens tekstilmaskiner overvejende byggedes af træ. 1855, da C. C. Beck købte ejendommen af Morten Johansen efter at have haft brugsret til den ca. 10 år,¹⁰⁾ beskæftigede han 9 mand og producerede for 4000 rigsdaler om året. Han fremstillede hovedsagelig maskiner til tekstilfabrikation og leverede bl.a. til J. C. Modeweg på Brede, men kunne desuden 1854 eksportere 4 tekstilmaskiner til udlandet.¹¹⁾

C. C. Beck og hans hustru Juliane Sophie Frederikke f. Storck (f. ca. 1808) var barnløse og synes ikke at have efterladt sig spor i det offentlige liv i byen ud over, at C. C. Beck 1857 blev indvalgt i den første bestyrelse for Lyngby Sogns velgørende Forening.¹²⁾ Da C. C. Beck døde samme år, fortsatte enken maskinbyggeriet med bestyreren Hans Chr. Hansen (f. ca. 1821), som hun giftede sig med 1860. Han døde imidlertid allerede 1861, hvorefter Juliane Hansen igen var eneejer, til hun 1866 solgte

Mølleåen set fra jernbanedæmningen mod Lyngby. Forrest »Aalykke«s store engarealer, hvor der vaskedes og blegedes tøj (jfr. manden ved broen). I baggrunden til venstre ses landstedet »Hollandia« med maskinværkstedets karakteristiske terningformede bygning med det spidse tag. Træsnit af Carl Emil Baagøe 1869.

Byhistorisk Samling

»Hollandia« med værkstederne til et interessentskab bestående af kunstdrejer Peter Thulesen af Lyngby og litograf August Burchardi af København.¹³⁾

På dette tidspunkt havde maskinbyggeriet helt ændret udseende. 1858 nedbrændte den tidligere gartnerbolig, og 1859 opførtes en ny fabriksbygning (ca. 9 × 9 meter i grundplan, 3 etager høj med spidst tegltag og indrettet med 2 smedier i stueetagen, dreje- og fileværksted på 1. sal og snedkerværksted på 2. sal) samt en 2 etagers forbindelsesbygning mellem hovedbygningen og fabriksbygningen.¹⁴⁾

Interessentskabet mellem Thulesen og Burchardi, hvis betingelser (ud over lige deling af besiddelsen) ikke kendes, afløstes endnu samme år (1866) af et nyt interessentskab, idet løjtnant Sophus Pritzel købte August Burchardis andel. Det nye selskab havde som formål driften af

Sophus Pritzel som ung løjtnant ca. 1865 og som ældre fabrikant og medlem af sognerådet ca. 1890.

Familieje, kopi i Byhistorisk Samling

en maskinfabrik og førte navnet »P. Thulesen og Pritzel«. Også i dette tilfælde ejede interessenterne hver halvdelen af »Hollandia«; men Pritzel havde desuden indskudt 3000 rigsdaler og stod som den ledende i fabrikkens drift. 1869 ophævedes interessentskabet, og Pritzel var derefter enejer af fabrikken til sin død 1909, hvor hans 3 børn overtog den. Sønnen A. C. M. Pritzel blev efterhånden enejer og havde fabrikken til 1934.¹⁵⁾

Sophus Martin Stæger Pritzel (født 15.10.1840 i København, død 2.7.1909 i Lyngby) studerede på Polyteknisk Lærestalt til 1863 og indtrådte derefter i hæren som officersaspirant. Under krigen 1864 deltog han i Dybbøls forsvar og blev her udnævnt til reserveløjtnant ved artilleriet. Det siges, at det var ham, der åbnede slaget om Dybbøl ved fra Skanse 4 at afgive det første skud. Sophus Pritzel var efter rømningen af Dybbøl og tyskernes overgang til Als den 29. juni 1864 den sidste danske soldat, der forlod Als, idet han svømmende blev taget op af en kanonbåd.¹⁶⁾

Efter krigen kom Sophus Pritzel som nævnt til Lyngby og blev fabrikant. Han deltog i det offentlige liv og sad i årene 1885-94 i sognerådet, lige som han i lang tid var medlem af sundhedskommissionen og bl.a. deltog i en større polemik mod A. D. Thyssens private skole 1877.¹⁷⁾ Han var i en periode formand for Højres Arbejder- og Vælgerforening i Lyngby samt medlem af flere skytte- og skakforeninger, idet han var en af Danmarks bedste skakspillere og ofte deltog i internationale turneringer. Desuden interesserede han sig for spørgsmålet om bimetallisme, hvor han vendte sig imod overgangen til guldmøntfoden og udgav nogle pjecer herom.¹⁸⁾ Sophus Pritzel har ingen direkte efterkommere, idet hans 3 børn døde barnløse, og de her meddelte oplysninger er næppe tilstrækkelige til at tegne hans personlighed. Der er dog ingen tvivl om, at Sophus Pritzel har været velkendt (og vellidt) i sin samtid, og at han har hørt til Lyngbys »spidser«.

Produktionens art og omfang i Sophus Pritzels tid kendes kun fra spredte oplysninger. Det fremgår af disse, at »Pritzels Etablissement«, som samtiden kaldte fabrikken, nærmest må betragtes som den bygningsmæssige ramme om en række forskellige produktioner. Sophus Pritzel og senere hans børn ejede bygningerne, men lejede store dele af dem ud til håndværkere og småfabrikanter. Egentlig fabriksmæssig produktion synes at være ophørt på stedet omkr. 1920.

Fra begyndelsen af 1870'erne, hvor der i hele landet fandt en opblomstring sted i industrien, skete der også udvidelser i den gamle fabrik, som Sophus Pritzel havde overtaget. Produktionen foregik stadig i den karakteristiske terningformede fabriksbygning med det spidse tag, som maskinbygger Becks enke havde opført 1859 umiddelbart vest for det gamle landsted »Hollandia«; men 1871 blev der tilbygget et vinkelformet maskinhus rundt om et af bygningens hjørner med en opretstående dampkedel og 4 hestekræfters dampmaskine.¹⁹⁾ På denne tid (i begyndelsen af 1870'erne) fremstillede Pritzels maskinfabrik stadig især maskiner til klædefabrikation og beskæftigede 15 arbejdere.²⁰⁾ Maskinfabrikken vedblev i resten af Sophus Pritzels tid med at være grundstammen i fabrikken, selv om Pritzel selv afhændede den 1897 til Magnus Hertz, der 1898 lod den gå videre til Valdemar Juncker (født 1858).²¹⁾

Pritzel deltog med eksempler fra sin produktion på industriudstillingerne 1872 og 1888. 1872 udstillede han »Cylinder-Vulfe, Kartemaskine, Kontinue-Maskine, Spindemaskine, Tvindemaskine, Haspe og Valkemaskine«²²⁾ og vandt bronzemedaille »for Forfærdigelse af Maskiner til Uldkartning«.²³⁾ 1888 udstillede Sophus Pritzel dels en kartemaskine fra sin maskinfabrik (en såkaldt flordeler, d.v.s. en maskine til den fineste kartning) og dels skruer og façondrejerarbejde fra den nedenfor nævnte skruefabrik.²⁴⁾

Sophus Pritzels øvrige virksomhed kendes fra en lang række annoncer i Københavns Amts Avis. Det fremgår heraf, at han bl.a. forhandlede kakkellovne og vandfiltre, savede brænde for folk og skoede heste.²⁵⁾ Den udlejning af fabrikslokaler, som senere blev så karakteristisk for Pritzels Etablissement, var allerede begyndt i 1860'erne, hvor et fotografisk atelier i »Hollandia«s have beboedes af fotograf E. T. Petersen.²⁶⁾ Siden fulgte en række praktiserende fotografer som lejere hos Pritzel.²⁷⁾

Der er kun få kilder til, hvordan livet formede sig i Pritzels Etablissement før århundredskiftet. Det gamle landsted brændte sammen med fabriksbygningen fra 1859 lillejuleaften 1875, da en snedker i drejerværkstedet kastede en tændstik fra sig efter at have tændt sin pibe.²⁸⁾ I en kommende artikel »Lyngby i gamle Dage« findes en beskrivelse af branden, og i Københavns Amts Avis den 18. maj 1876 skildres indvielsen af den nye fabriksbygning, som blev opført i stedet for den brændte: »I Gaar Eftermiddags hejsedes Kransen paa Maskinfabrikant Løjtenant Pritzels nye Fabriksbygning her i Byen. Det er en stor, langagtig 2-Etages Bygning med Jernvinduer helt rundt, der tager sig stolt ud i modsætning til den nedbrændte. Arbejdet, der er udført af d'Hrr. Muremester Schumacher og Tømrermester Rudolf Hansen her af Byen, ligesom ogsaa de anvendte Materialier (Stenene fra Friis' Teglværk og Jernstøberarbejdet fra Carl Bentzen) skulle tilfredsstille alle Fordringer«. Denne bygning, der var hovedelementet i Pritzels Etablissement frem til bygningens brand 27.12.1907, målte ca. 23 × 10 meter i grundplan og indeholdt stue, 1. sal, tagetage og loft. I umiddelbar forbindelse med bygningen fandtes kedelhuset med den nye 14 HK dampmaskine fra Burmeister & Wain,²⁹⁾ hvorfra spildampen an-

1.7.1876

Lyngby Skafforcing

bolter Kløbe i Preislers Lokale hver Forsdag Aften. Sommerboere kunne optages som Medlemmer for indværende Sommer for et Kontingent af 3 Kroner. Indmeldelse modtages af
 Goldsmidt, Horgaard, Pritzel,
 Løge, Løjtnant, Fabrikant.

28.4.1878

Brændestøring.

Brænde modtages til Støring paa Maskinfabrikken til nedenstaaende Priser:

	pr. Faan.	
	2 Enit.	3 Enit.
Almindeligt Kløvebrænde ..	2 Kr.	3 Kr.
Flagotter i runde Stykker ..	3 Kr.	4 1/2 Kr.
Rnudebrænde	3 a 4 Kr.	4 1/2 a 6 Kr.

S. Prisel.

17.11.1896

Uld og uldne

aflagte strikke og hælke renbudske Sager modtages til Fabrikation eller byttes med Kløbe, Cheviot, Schawler, Tæpper, Svanebøl, Hestebækkener og Kjøletøj.

H. Jørgensen's Fabrik,
 (i Løjtnant Pritzels Ejendom.)
Lyngby.

Transportable Kokesovne

3.1.1888

Varmeneecessairs.

I Betragtning af den store Bekvemmelighed og ikke ringe Bøsparelse, der ved den rette Betjening opnaas ved Brugen af Varmeneecessairs, har jeg sat mig i Forbindelse med en af de større Producenter, hvorved jeg er istand til at levere Ovnene frit i Lyngby til Kjøbenhavns Udsalgspris.

Prospektus og Brugsanvisning kan frit afhentes.

Ovnene haves i Reglen paa Lager og kunne daglig ses i Brug hos mig.

N. Pritzel.

Uldspinderiet i Kongens Lyngby

20.11.1882

modtager Uld til Kartning og Spinding. Uldgarn i forskellige Sorter haves paa Lager til Udsalg.

Cramer.

Dags Dato have vi begyndt vor Virksomhed som praktiserende Læger. Fødselshjælp udføres.

3.12.1889

Konsultationstid: Hverdage 8—9 Pm. og 3 1/2—4 1/2 Eftm.
 Søn- og Helligdage kun 8—9 Pm.

Lyngby, den 1ste December 1889.

V. Christophersen. Johan Lemche.

Bopæl: Fabrikant Pritzels Ejendom,
 skraas for Hotel Lyngby.

Hæstebellag.

1.5.1890

Fra Dato udføres alt Hæste- og Vognbeslag paa mit Lærsted. Arbejdet udføres til almindelige Priser af dygtige og vrede folk. Bestillingen af Hæste vil foregaa under stadig Tilsyn af **Dr. praktiserende Dyrlæge Behrens**, der særligt ved abnorme og tyngelige Tilfælde vil drage Omtørg for Bestallets hensigtsmæssige Anordning.

Almindeligt Smedearbejde, mekanisk Arbejde samt Reparationer af alle Slags **Hvælksredskaber** udføres.

Lyngby, den 1ste Maj 1890.

S. Prisel.

En række annoncer fra Københavns Amts Avis, som tilsammen viser alsidigheden i Sophus Pritzels virksomhed.

vendtes til opvarmning af fabrikken. Idet den nuværende fabriksbygning, der er opført 1909 og i dag rummer firmaet Knud Hansens autoværksted, har omtrent de samme dimensioner som den forrige, kan man altså regne med, at de bygningsmæssige rammer omkring Pritzels Etablissement ikke har ændret sig væsentligt fra 1876 og fremefter. Det er således heller ikke uden grund, at vejrhnen fra 1876 stadig kan ses på den nuværende bygning fra 1909.

Der kom dog efterhånden flere bygninger til, hvoraf nogle stadig findes, medens andre er forsvundet. Da det gamle landsted var brændt, og Sophus Pritzel således ikke længere havde noget sted at bo, opførte han 1876 et nyt beboelseshus ud mod Lyngby Hovedgade, det nuværende Lyngby Hovedgade 10. I forvejen havde han 1870 opført det nuværende Lyngby Hovedgade 12 til udlejning.³⁰⁾

Skruefabrikken og pibeslangefabrikken

I den nyopførte fabriksbygning, der var væsentligt større end den gamle, fortsatte Sophus Pritzel som nævnt sin maskinfabrik; men desuden drev han selv en skruefabrik i bygningen, lige som han udlejede en del af den til en pibeslangefabrik.

Om disse fabrikker haves kun få oplysninger. Skrufabrikken var grundlagt 1871 af H. K. Olsen, der drev den til 1873, hvor han p. gr. af sygdom solgte den til Sophus Pritzel. Fabrikken havde 1871/72 6 ansatte;³¹⁾ men det vides ikke, om den allerede fra starten blev drevet i Sophus Pritzels lokaler. Der var tale om en produktion af metalskruer, som tidligere havde måttet importeres, og samtiden så med velvilje på, at et dansk produkt nu kunne sættes i stedet for et importeret.³²⁾ Ved industriudstillingen 1872 fik H. K. Olsen bronzemedaille »for veludførte jern- og metalskruer til passende priser«. ³³⁾ Skrufabrikken fortsattes af Sophus Pritzel og hans børn til ca. 1917. Efter fabriksbygningens brand 1907 flyttedes produktionen fra denne bygning til den nedenfor nævnte tørrestuebygning.³⁴⁾

Pibeslangefabrikken blev grundlagt 1870 af kunstdrejer Peter Thulesen (1823-1885), der som nævnt tidligere havde været medejer af maskinfabrikken, men som var blevet købt ud af Pritzel 1869. Peter Thulesen

ejede siden 1867 naboejendommen »Christianslund« (Lyngby Hovedgade 16),³⁵⁾ og fabrikken synes at være grundlagt i denne bygning (et ældre landsted på ca. 17 × 8 meter i grundplan, jfr. nedenfor). Fabrikken fremstillede pibeslanger, d.v.s. tætte spiralrør af jern beklædt med flettede hestehår, beregnet til at forbinde mundstykke og rør på lange piber, og 1871/72 var der 12 ansatte i fabrikken.³⁶⁾ 1874 gik Thulesen i interessentskab med dyrlæge Vilhelm R. Cramer om at drive virksomheden. Interessentskabet kom til at hedde »P. Thulesen & Co.« og fik som formål »fabrikation og forhandling af kunstgenstande, navnlig pibeslanger«, og »Christianslund« overgik til interessentskabet.³⁷⁾ Fabrikken anvendte ikke mekanisk kraft, og arbejdet udførtes for størstedelen af børn. 1874 bestod arbejdsstyrken således af 4 mænd og 11 drenge under 14 år.³⁸⁾ Fra denne tid kendes en episode, hvor fabrikant Thulesen blev hængt ud i den lokale presse for at have straffet en af drengene med et spanskrør.³⁹⁾

Samarbejdet mellem Thulesen og Cramer varede officielt 3 år, hvorefter interessentskabet ophævedes 15. maj 1877. Thulesen beholdt ejendommen med »maskiner, råstoffer, vandbeholder, inventar og værktøj«, medens Cramer fik et pengebeløb udbetalt.⁴⁰⁾ I praksis synes de to interessenter dog at være gået hver til sit allerede tidligere, således at fabrikken blev drevet af Cramer alene fra januar 1875, medens Thulesen fra januar 1877 fortsatte en fabrikation af pibeslanger på Vodroffsvej.⁴¹⁾

Peter Thulesen beholdt »Christianslund« og blev boende i Lyngby til 1881. 1877 fik han patent på et brændselsbesparende komfur,⁴²⁾ og 1878 åbnedes en kunstdrejerbutik i ejendommen.⁴³⁾ 1881 solgte Thulesen »Christianslund« til Juliane Hansen f. Storck, der altså stadig var aktiv og interesseret i området. Thulesen beholdt dog maskiner m.m. fra »Christianslund«.⁴⁴⁾

Imidlertid fortsatte Vilhelm Cramer produktionen af pibeslanger i Lyngby, idet han fra 1876 lejede sig ind hos Pritzel i dennes nyopførte fabriksbygning og derved fik adgang til dampkraft. Arbejdsstyrken faldt i årene 1876-82 fra 14 til 5 arbejdere, hvoraf hovedparten til stadighed var børn.⁴⁵⁾ En af disse drenge – for øvrigt en lillebror til ham, der havde fået prygl af fabrikant Thulesen – mistede 1879 den ene arm, da han

skulle sætte remmen på et drivhjul og derved fik armen i klemme. Han kunne dog glæde sig over, at han ved dette hændelige uheld kun mistede den venstre arm og ikke den højre, samt over, at Lyngby iværksatte en indsamling til fordel for ham.⁴⁶⁾

Pibeslangefabrikken var 1887 reduceret til et enkelt lokale i fabriksbygningens tagetage, men stadig i gang. På industriudstillingen i København 1888 udstillede Cramer sin produktion af pibeslanger.⁴⁷⁾ Han beskæftigede på dette tidspunkt 8 arbejdere, og han bekostede en rejse til København for dem med bespisning og besøg på udstillingen.⁴⁸⁾

Vilhelm Cramer, der også boede til leje hos Pritzel i dennes udlejningsbygning (nuv. Lyngby Hovedgade 12), synes at have afhændet fabrikken 1889,⁴⁹⁾ hvorefter den fortsatte en kort tid. 1982 berettede den 100-årige Ernst Petersen, Lyngby Møllebo, til denne artikels forfatter, at han som dreng i 1892 havde arbejdet i pibeslangefabrikken efter skoletid. Fabrikken blev på dette tidspunkt drevet af en enkelt mand ved navn Frederik Krumhausen. Foruden ham var der en 13 års dreng, der passede en maskine, samt 2 mindre skoledrenge, der hængte lodder i hestehårene for at holde dem stramme under fletningen rundt om jernfjedrene i pibeslangerne. Ernst Petersen arbejdede i fabrikken et halvt års tid, 3-4 timer hver eftermiddag til ca. kl. 18. Produktionen ophørte kort tid efter, og Pritzel inddrog lokalet til andet formål.⁵⁰⁾

Vilhelm Cramer drev en kort overgang også et uldspinderi. Han fik 1882 sit næringsbrev udvidet til at drive såvel en pibeslangefabrik som en klæde-, uld- og tøjfabrik;⁵¹⁾ men da tekstilfabrikken kun omtales som et uldspinderi og kun nævnes 1882-83,⁵²⁾ er det mest sandsynligt, at Cramer ret hurtigt har opgivet produktionen. Når der endnu samme år startede en ny klædefabrik i Sophus Pritzels lokaler, er der grund til at tro, at der var tale om en videreførelse af den fabrik, som Vilhelm Cramer havde startet.

J. L. Binders første klædefabrik

Den 25. maj 1883 skrev Sophus Pritzel kontrakt med »hr. J. L. Binder af København« om udlejning af lokaler, maskiner og dampkraft til en klædefabrik, som Binder ville starte.⁵³⁾ Lejemålet omfattede hele 1. sal

og den vestlige del af stueetagen i den ovennævnte fabriksbygning, og desuden forpligtede Pritzel sig til at opføre en énetages tørrestuebygning (den nuværende gråhvide bygning bagest på grunden ud til mølledammen, forsynet med mansardetage 1918) samt en farveribygning ved vestgavlen af fabriksbygningen (ikke genopført efter branden 1907, jfr. nedenfor). Pritzel lod de to bygninger opføre uden byggetilladelse, hvilket indbragte ham en bøde og en irettesættelse.⁵⁴) De maskiner, som Pritzel udlejede til den nye fabrik, havde han antagelig selv bygget. Der var tale om en wolf, »et sortiment« kartemaskiner, en spindemaskine, en tvindemaskine og en farvekedel; de øvrige maskiner måtte J. L. Binder selv skaffe sig inden for et i kontrakten nævnt antal (af hensyn til beregningen af dampkraftens omfang). Pritzel udlejede således de maskiner, der skulle bruges til garnfremstillingen, medens Binder selv skulle anskaffe sig de maskiner, der hørte til klædefabrikationen: Væve, valke- og ruemaskiner osv. Endelig skulle Pritzel sørge for tilstrækkelig dampkraft til driften af det i kontrakten fastsatte antal maskiner og til opvarmning inden for normal arbejdstid, d.v.s. fra kl. 6 morgen til kl. 7 aften med ialt 2 timers pauser. Lejemålet skulle gælde i 8 år, d.v.s. til 1891, med en årlig leje på 3000 kr. Det er karakteristisk for den nære forbindelse mellem tekstilfabrikation og dennes krav til skyllevand, at kontrakten også gav Binder lov til at bygge en bro ud i mølledammen med henblik på vask af ulden.⁵⁵)

Da Binder 1888 udstillede sine produkter (uldtæpper og andre uldvarer) på Industriudstillingen i København, beskæftigede fabrikken 10 mand, anvendte 4 HK dampkraft og bearbejdede årligt 16.000 pund uld.⁵⁶)

Fra 1887 foreligger der en beskrivelse af Pritzels Etablissement med omtale af de forskellige produktioner. Det fremgår heraf, at der i fabriksbygningen var maskinværksted i stueetagen, uldspinderi og klædefabrik på 1. sal og snedkerværksted, skruefabrik og pibeslange-fabrik i tagetagen. Klædefabrikken fyldte endvidere farveribygningen ved fabriksbygningens vestgavl og tørrestuebygningen bagest på grunden samt en toetages vaskeribygning umiddelbart ud til mølledammen.

Overbliksbillede over det tidligere Pritzels Etablissement, set fra plejehjemmet Møllebos terrasse 1982. Ud til Lyngby Hovedgade ses t.v. udlejningsbygningen og t.h. beboelsesbygningen. Bag disse ses fabriksbygningen og (helt til venstre) lidt af tørrestuebygningen. Helt til højre ses kontorbygningen Lyngby Hovedgade 4. Byhistorisk Samling

Den sidstnævnte bygning havde J. L. Binder antagelig selv opført i henhold til en tilladelse i lejekontrakten.⁵⁷⁾

Da de 8 år var gået, byggede J. L. Binder sin egen fabrik på nabo-grunden (jfr. nedenfor), og Pritzel måtte se sig om efter en ny lejer til sine lokaler, maskiner og dampkraft.

Hans Jørgensens uldspinderi

Den nye lejer blev fabrikant Hans Jørgensen, med hvem Pritzel skrev lejekontrakt 31. oktober 1891.⁵⁸⁾ Lejemålet omfattede det meste af fabriksbygningen (den vestlige del af stueetagen, hele 1. sal og halvdelen af 2. sal), tørrestuebygningen, farveribygningen og vaskeribygningen. Hertil kom et næsten komplet maskineri til et uldspinderi og en klæde-

fabrik samt tilstrækkelig dampkraft til at drive maskinerne i den daglige arbejdstid kl. 6-19 (3 kartemaskiner, 2 spindemaskiner, 6 væve, 1 valkemaskine, 1 skyllemaskine, 1 rensemaskine, 1 børstemaskine, 1 cylinderpresse, 1 overskæremaskine, 1 uldrensemaskine, 1 uldvaskemaskine, 1 centrifuge m.m.). Lejemålet skulle vare fra 1. januar 1892 til 1. januar 1902 for en årlig leje af 5000 kr.

Hans Jørgensen var født 1829 i Usserød og havde sandsynligvis en tekstiluddannelse bag sig.⁵⁹) Da han 1891 flyttede til Lyngby, kom han fra Birkerød, hvor han havde drevet Birkerød Klædefabrik. Fabrikken og fabrikantens bolig var natten til 13. juni 1891 totalt nedbrændt,⁶⁰) og Hans Jørgensen lejede sig derefter ind hos Pritzel i Lyngby og genoptog produktionen her. Ligeledes lejede han en lejlighed i Pritzels udlejningsejendom (nuv. Lyngby Hovedgade 12).⁶¹) Produktionen byggede i hvert fald delvis på opradsede uldvarer, hvoraf der altså fremstilledes kamgarn og varer heraf.⁶²) 1901 beskæftigede Hans Jørgensen 14 medarbejdere og producerede shawler, dækkener og rejsetæpper m.m. af halvt ren uld og halvt kradsuld i de ovenfor nævnte lokaler.⁶³) Hans søn Jens Chr. Jørgensen (f. 1873) fungerede som fabriksbestyrer, og blandt de ansatte var bl.a. en dugmager.⁶⁴)

På den tid (1901) beskæftigede skruefabrikken i fabriksbygningens tagetage kun 3 personer, og pibeslangefabrikken var forlængst ophørt.⁶⁵) I bygningens stueetage drev Valdemar Juncker maskinværkstedet (den oprindelige kerne i fabrikken) og beskæftigede 5 mand. Valdemar Juncker synes at have haft værkstedet til 1910, hvorefter han flyttede til egne bygninger på Parallelvej, idet han overtog ingeniør V. F. Melchiorsens fallerede motor- og maskinfabrik fra 1906.⁶⁶)

Hans Jørgensens uldspinderi og klædefabrik var således langt den største virksomhed i etablissementet. Produktionen fortsatte ud over den i lejekontrakten fastsatte slutdato og ophørte 1905 eller 1906; årsagen til ophøret kendes ikke.⁶⁷)

Man kender heller ikke årsagen til den brand, der den 27. december 1907 ødelagde fabriksbygningen og de med denne forbundne udbygninger, og kilderne giver ingen oplysninger om, hvilke ændringer branden medførte i produktionen.⁶⁸) Pritzel havde tilsyneladende besluttet sig for

at opgive – han var jo også blevet en ældre mand – og ville i stedet opføre en beboelsejendom på fundamentet af den nedbrændte fabrik.⁶⁹) Men 1909 opførtes atter en fabriksbygning, nemlig det nuværende bilværksted. Samme år døde Pritzel; men hans børn beholdt virksomheden, der i de følgende år frem til 1934 blev drevet af sønnen A. C. M. Pritzel.

Fra 1911 har vi igen en beskrivelse, der giver et indblik i produktionen.⁷⁰) Det fremgår heraf, at de bygningsmæssige rammer (som ovenfor nævnt) efter genopbygningen efter branden var næsten uændrede. Dampmaskinen var blevet afløst af en 13 HK gasmotor, og få år senere blev også denne udskiftet med små elektromotorer i de enkelte lokaler.

Det vil føre for vidt, her at gennemgå alle de mange småproduktioner, der kom og gik i Pritzels lokaler. Familien drev skruefabrikken samt en gulvkludfabrik og en fabrik for imprægneret lærred til kunstmalere (alle tre produktioner med kun ganske få beskæftigede). Hovedparten af bygningerne, der bestod af fabriksbygningen fra 1909, tørrestuebygningen fra 1883 og en del mindre bygninger, blev lejet ud til småfabrikanter og håndværkere. I perioden fra ca. 1910 til ca. 1920, hvor Lyngbys industrielle udvikling accelererede og kulminerede, havde dog flere vigtige produktioner lokaler i Pritzels Etablissement.⁷¹)

Lyngbys største industrivirksomhed var dengang Dansk Gardin og Tekstil Fabrik på hjørnet af Lyngby Hovedgade og Lundtoftevej. Fabrikken var grundlagt 1892 og blev i de følgende år flere gange udvidet. Den østligste af fabriksbygningerne blev bygget 1914 på det sted, hvor »Bleggården« havde ligget. Indtil denne bygning blev opført, kunne den voksende produktion ikke rummes i fabrikkens egne lokaler, og Dansk Gardin og Tekstil Fabrik havde derfor i årene 1911-14 lejet 1. sal i fabriksbygningen i Pritzels Etablissement til en filial, der beskæftigede 10-12 arbejdere ved 20 væve.⁷²)

Den næste lejer i Pritzels Etablissement var nok så bemærkelsesværdig. Det var Hartmanns maskinfabrik og papirvarefabrikken »Trio«, der i årene 1914-16 lejede stuen og 1. sal i fabriksbygningen til en produktion af motorcykler, bogtrykmaskiner og papirposer m.m.

Firmaet Brødrene Hartmann anses for grundlagt 1917, hvor virksomheden blev omdannet til aktieselskab; men på dette tidspunkt havde

produktionen af maskiner og poser allerede været i gang nogle år. Begyndelsen synes at være gjort i Villa »Trio«, Jernbanevej 27 (nederst, nu parkeringspladsen over for Skoleforvaltningens ejendom ved Jernbaneplassen), som grosserer Ad. Hartmann (1854-1912) lod opføre 1903.⁷³) Ad. Hartmann startede her et bogtrykkeri og avisen »Nordre Birks Tidende«, og i kælderen ved siden af trykkeriet begyndte sønnen Carl Hartmann (1893-1959) at bygge motorcykler og bogtrykmaskiner. Da Ad. Hartmann havde solgt avisen og bogtrykkeriet, startede han en papirposefabrik og en maskinfabrik med navnet »Trio« (lige som villaen opkaldt efter hans tre sønner Louis, Carl og Gunnar, som alle arbejdede i virksomheden).⁷⁴) Efter faderens død 1912 fortsatte de tre brødre virksomheden, der med indflytningen i Pritzels Etablissement 1914 fik egentligt fabriksmæssigt præg. Maskinfabrikken indrettedes i fabriksbygningens stueetage og papirposefabrikken på 1. sal, og de to virksomheder beskæftigede til at begynde med tilsammen 15 arbejdere.⁷⁵) 1916 afhændedes posefabrikken til Hillerød Papirposefabrik, der samme år flyttede til Lyngby. Her indrettedes en ny fabrik i Lyngby Skoles tidligere bygninger i Bondebyen mellem Høstvej, Peter Lunds Vej og Lundtoftevej, hvor den stadig findes som Dansk Pose Industri.⁷⁶)

Maskinfabrikken overtog derefter begge etager i Pritzels fabriksbygning, hvor den 1916 havde 30 ansatte under ledelse af de tre brødre.⁷⁷) Samme år flyttede virksomheden til Amaliegade i København, og 1918 fik den efter at være omdannet til aktieselskab lokaler i Nyhavn. 1925 vendte $\frac{1}{3}$ Brdr. Hartmann tilbage til Lyngby og indrettede sig i det tidligere Lyngby Sukkerraffinaderi. 1936 flyttede fabrikken til Klampenborgvej 203-05, hvor firmaet stadig har sit hovedsæde, selv om det meste af produktionen nu foregår i Tønder.⁷⁸)

Den næste lejer hos Pritzel efter Brdr. Hartmann var M. B. Cohns maskinfabrik, der benyttede fabriksbygningens stueetage og 1. sal. Fabrikken, der eksisterede 1916-19 og synes at være en videreførelse af Hartmanns maskinfabrik, beskæftigede 1916 28 arbejdere (alle mænd) og 1918 ca. 15. Den fremstillede værktøjsmaskiner, drejebænke, skruestikker osv.⁷⁹)

Da M. B. Cohns maskinfabrik var rykket ud af fabriksbygningen,

begyndte bilalderen for alvor i den gamle fabrik, idet fabrikant G. Clasen 1920 indrettede et automobilværksted i stueetagens vestlige ende i fabriksbygningen.⁸⁰⁾ Værkstedet, der efterhånden voksede til at fylde hele fabrikken, fik gennem de følgende år flere forskellige indehavere; men 1939 blev det overtaget af Knud Hansen, hvis to sønner stadig driver virksomheden. Familien ejer siden 1975 ejendommen og gør i disse år en stor indsats for at restaurere den gamle tørrestuebygning fra 1883/1918.

Men Pritzels Etablissement er også et så værdifuldt minde om Lyngbys industrihistorie, at det fortjener at bevares. Som det vil være fremgået af ovenstående fremstilling, blev Pritzels Etablissement et typisk eksempel på den lille, lokalt orienterede industri med blandet produktion efter øjeblikkets behov og uden større samfundsmæssig betydning. Men det skal ikke glemmes, at fabrikken havde en bemærkelsesværdig start, der var med til at placere Lyngbyområdet i Danmarks moderne industrialisering, og at den kom til at befordre oplomstringen af store virksomheder som J. L. Binder & Co., $\frac{1}{3}$ Dansk Gardin og Tekstil Fabrik og $\frac{1}{3}$ Brødrene Hartmann, hvoraf de to førstnævnte nu ikke længere eksisterer, medens den sidstnævnte i dag er et verdensomspændende foretagende.

J. L. Binder & Co.

Det er allerede nævnt, at J. L. Binder 1883 kom til Lyngby og lejede sig ind hos Sophus Pritzel, hvor han 1883-91 drev en lille klædefabrik.

Johan Lorentz Binder (1835-1907) var som dreng kommet i lære i sin slægtning C. Nybølles tøjfabrik i Bredgade i København. Han havde som udlært tøjmagervend været på valsen i Tyskland og var derefter fortsat i C. Nybølles fabrik. Her var han efterhånden blevet fabriksbestyrer, da han 1883 besluttede sig for at blive selvstændig og begyndte sin egen fabrik i lejede lokaler hos Sophus Pritzel i Lyngby.⁸¹⁾

Da J. L. Binders lejekontrakt med Sophus Pritzel efter de aftalte 8 år udløb 1891, købte han nabogrunden matr.nr. 1 da, d.v.s. hovedparcelen, hvorfra de øvrige grunde efterhånden var blevet udstykket.⁸²⁾ Her, på adressen Lyngby Hovedgade 4, opførte J. L. Binder en mindre

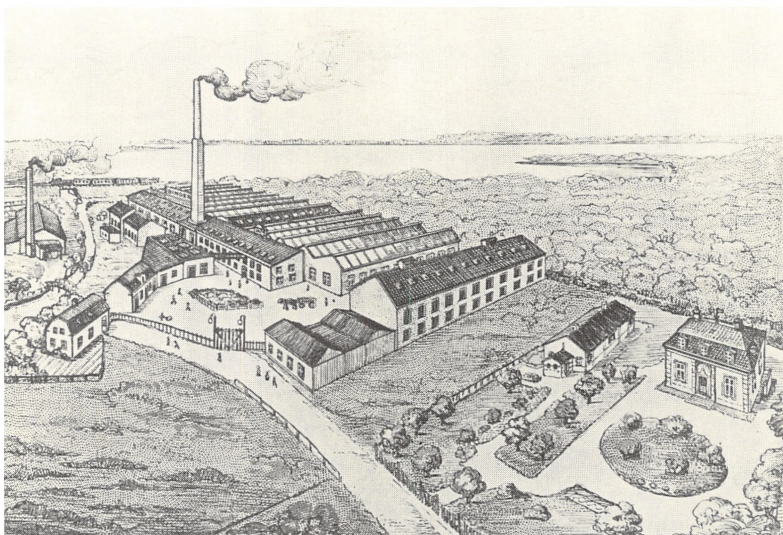
klædefabrik, som i de følgende år gentagne gange udvidedes, og hvis bygninger under navnet »Filtfabrikken Norden« eksisterede til 1973. I dag ligger der på grunden et kontorhus, hvor bl.a. Den Almindelige Brandforsikring af 1792 og forlaget »Kompass« har lokaler.

Da Nordbanen 1863 var blevet anlagt på en dæmning tværs igennem den østlige ende af Lyngby Sø, var Mølleåens naturlige afløb fra søen blevet afbrudt. Åen var tidligere løbet gennem mosen langs nordsiden af den nuværende Rustenborgvej; men i 1863 lavede man et kunstigt afløb lidt nordligere og gravede den stadig eksisterende kanal tværs igennem »Hollandia«s tidligere grund til mølledammen ved Lyngby Hovedgade og Møllebo. Det landområde, der kom til at ligge imellem det gamle og det nye åløb, blev kaldt »øen«.

J. L. Binders klædefabrik fra 1891 bestod i sin første skikkelse af en énetages produktionsbygning (fabrikshal) på ca. 30 × 25 meter med shedtag, beliggende vestligst på grunden og nord for kanalen, op imod skellet til Frieboeshvile. Langs sydsiden af denne bygning var der opført en tørrestuebygning og en toetages dampkedelbygning med en 40 alen (25 meter) høj skorsten og en 12 HK dampmaskine.⁸³ I kedelbygningen fandtes der desuden to baderum, idet J. L. Binder 1892 åbnede en offentlig badeanstalt. Tidligere havde man måttet rejse til København, hvis man ville have et varmt bad; men nu kunne kvinder bade mandag, onsdag og fredag og mænd tirsdag, torsdag og lørdag. Badeanstalten nedlagdes 1897, da Binder skulle bruge lokalerne til andre formål.⁸⁴)

Desværre kendes produktionens omfang i J. L. Binders tid i den nye fabrik ikke; men i forhold til senere var den af beskedent omfang. Sønnen Georg Binder (1873-1940), der var udlært hos faderen, rejste i årene 1892-95 på valsen i Tyskland og arbejdede på forskellige tekstilfabrikker for at dygtiggøre sig.⁸⁵ Da faderen 1895 blev syg, blev Georg Binder kaldt hjem og overtog den daglige ledelse af virksomheden. Hermed begyndte fabrikken at vokse.

1898 udvidedes fabrikshallen til en størrelse af ca. 50 × 25 meter samtidig med, at to 1896 opførte skure til hhv. kul og færdige varer flyttedes.⁸⁶) Samtidig planlagdes en helt ny fabrik længere oppe imod Lyngby Hovedgade; men den blev ikke opført.⁸⁷)

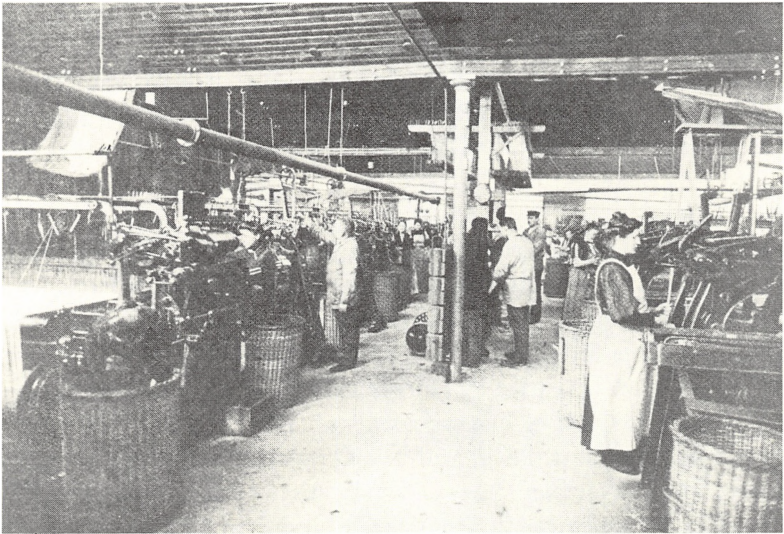

Perspektiv af J. L. Binders klædefabrik lige efter århundredskiftet. Til højre beboelsesbygningen med Frieboeshviles park i baggrunden, til venstre fabrikken ned mod jernbanedæmningen. (Fra »De Danske Byerhverv«, København bd. 2 (1904) s.70).

1901 beskæftigede J. L. Binders klædefabrik 36 arbejdere, hvoraf en del var kvinder. Drivkraften var damp, idet dampmaskinen fra 1891 (fra Helsingør Skibsværft) nu var ombygget til at yde 30 HK, og der desuden var en 60 HK dampmaskine fra 1898 fra »Alliance« i Slagelse. Fabrikken havde maskiner til såvel spinding som vævning, og hovedproduktet var uldtæpper og tilsvarende uldvarer. På sydsiden af kanalen (d.v.s. på »øen«) var der 1899 blevet opført et tæppevaskeri, der ligeledes blev drevet af fabrikken, samt den endnu eksisterende gangbro over kanalen.⁸⁸⁾

Samme år (1901) blev »Aalykke«, hvor Georg Binder hidtil havde boet, revet ned og erstattet af en hvid villa med mansardtag. Den kom til at ligge på samme sted som det gamle hus, lidt tilbagetrukket fra Lyngby Hovedgade og op imod skellet til Frieboeshvile.

Udvidelserne af fabriksbygningerne fortsatte. Ud over en række

Fotografi fra en af fabrikshallerne i J. L. Binder & Co. lige efter århundredeskiftet. (Fra »De Danske Byerhverv«, København bd. 2 (1904) s.72).

mindre bygninger langs kanalen opførtes 1906 og 1909 store fabriksbygninger i tilknytning til den allerede eksisterende, således at fabrikken nu kom til at fylde ca. 70 × 30 meter foruden fritliggende tilbygninger.⁸⁹⁾ 1910 udvidedes kedelhuset, og 1917 byggedes et nyt maskinhus og en 80 alen (50 meter) høj skorsten.⁹⁰⁾

På dette tidspunkt (1917) havde klædefabrikken nået sit højdepunkt i produktion og antal beskæftigede. Allerede 1907 havde der været ca. 100 ansatte,⁹¹⁾ og 1916 var der 49 mænd og 46 kvinder. Dette år produceredes der over 175 kilometer uldent klæde og 11.750 tæpper med en samlet produktionsværdi af 1,8 mio. kr.⁹²⁾ Fabrikkens vækst skyldtes tildels, at den producerede og vaskede for mange offentlige institutioner i Danmark, bl.a. hospitaler, men navnlig, at der i krigsårene var en stor eksport af uldtæpper til Tyskland.

For at finansiere udvidelserne var fabrikens ejerforhold blevet

ændret. Allerede 1902 var J. L. Binder trådt ud af firmaet, som var blevet overtaget af Georg Binder og etatsråd William Haurowitz – heraf firma-navnet J. L. Binder & Co. 1905 var Georg Binder blevet enejer og havde selv finansieret de følgende udvidelser ved banklån; men 1916 omdannede han fabrikken til et aktieselskab (J. L. Binder & Co. A/S).⁹³⁾

Georg Binder

Det fremgår af det foregående, at Georg Binder var en driftig mand med store initiativer, og han blev også snart en af byens matadorer, som mange henvendte sig til, når der opstod økonomiske problemer. Han sad i bankrådet for Lyngby Bank, som han selv havde været med til at stifte 1906, han var garant og repræsentant for Sparekassen for Lyngby og Omegn fra 1914, og han sad i lang tid (1909-21) i Lyngby-Taarbæk Sogneråd, valgt af de konservative. Her optrådte han flere gange som garant for det nyetablerede socialdemokratiske kommunestyre fra 1913, som han i modsætning til den afgåede Emil Piper kunne samarbejde med.⁹⁴⁾ Georg Binder var specielt interesseret i Lyngby Kirke, hvor han var formand for kirkeudvalget, og betalte selv en stor del af kirkens restaurering 1914-16, hvor bl.a. kalkmalerierne blev afdækket. Ved restaureringen valgte man at sælge det gamle blytag, der ellers skulle lægges om, og i stedet lægge tegltag. Man fik p.gr.af Verdenskrigen en så god pris for blyet, at det kunne dække omkostningerne til det nye tegltag; men til gengæld kom der ikke siden storke i reden på kirkens østgavl. – Da den forfaldne Fuglevad Mølle skulle sprænges i luften ved militærets hjælp 1917, medens et filmselskab optog det, købte Georg Binder i sidste øjeblik møllen, restaurerede den og forærede den til Frilandsmuseet.

Georg Binder var en livsglad mand, der elskede at se mennesker hjemme hos sig til veldækkede borde med udsøgte vine, og det var ikke få Lyngby-borgere, der nød godt af hans gæstfrihed. Da det mod slutningen af Verdenskrigen begyndte at knibe med fødevarer, købte Georg Binder en gård i Københavns omegn og blev til dels selvforsynende. Han købte også en ejendom på Dosseringen i København, hvor han selv disponerede over en af lejlighederne. I Raageleje byggede han sig et

Fabrikant Georg Binder. Türeck foto 1921.

Privateje, kopi i Byhistorisk Samling

sommerhus, der overgik de fleste andre sommerhuse deroppe. Endvidere opkøbte han malerier og havde en god og værdifuld samling, som han senere fik brug for, da de gode tider hørte op. Det kunne naturligvis ikke undgås, at al denne medgang vakte misundelse hos mange inden for Lyngbys borgerskab, og måske er der dem, der har gnedet sig i hænderne, da det begyndte at gå ned ad bakke for fabrikken.

Da Verdenskrigen var forbi, og de krigsførende lande omstillede deres industri til civil produktion, kunne flere danske industrier ikke længere klare sig i konkurrencen, og mange virksomheder, som havde optaget dyre lån til udvidelser i de gode tider under krigen, kunne ikke opretholde afsætningen og betale afdragene. En række kriser og fallitter satte derfor deres præg på dansk industri gennem 1920'erne. For J. L. Binder & Co. betød afsætningskrisen i første omgang afskedigelser, således at der 1920 kun beskæftigedes 60 mennesker i en »stærkt indskrænket« produktion. Fabrikken blev på dette tidspunkt drevet damp-elektrisk: En dampmaskine på 120 HK drev en dynamo, som leverede strøm til et antal elektromotorer i de enkelte dele af fabrikken. Disse motorer kunne igen drive 107 arbejdsmaskiner; men disse var på dette tidspunkt næppe alle i funktion.⁹⁵) I løbet af 1920'erne gik fabrikken stadig dårligt. Aktionærerne pressede på for at få virksomheden til at give mere udbytte, og Georg Binder valgte da at forlade Lyngby. 1924 flyttede han til Ringkøbing, hvor han 1923 havde købt »Ringkøbing Garnspinderi og Klædefabrik« af sit firma, som havde ejet virksomheden siden 1918. Virksomheden i Ringkøbing tegnede godt; men 13. november 1924 brændte fabrikken, og Georg Binder led et stort tab.⁹⁶) Han flyttede derefter (1925) til Svendborg, hvor han overtog Svendborg Klædefabrik. Da denne gik fallit 1928, opgav Georg Binder helt sin fabriksvirksomhed. Efter at have boet nogle år i København flyttede han 1932 tilbage til Lyngby og tilbragte sine sidste år på Rustenborgvej, hvor han døde først på året 1940.⁹⁷) Der var meget stille om Georg Binder, da han kom tilbage til Lyngby. Kun få omgikkes ham, og det officielle Lyngby viste aldrig sin taknemmelighed over hans indsats for byen i hans velmagtsdage.⁹⁸)

Klædefabrikkens ophør

Klædefabrikken på Lyngby Hovedgade fortsatte driften endnu nogle år efter, at Georg Binder havde forladt den. Den havde endnu i 1919/20 givet overskud; men derefter var der hvert år tale om underskud af vekslende størrelse. Aktiekapitalen, der 1919 var blevet udvidet fra 500.000 til 1.000.000 kr., blev 1923 nedskrevet til 250.000 kr. samtidig med, at der nytgedes aktier for 500.000 kr., og igen i 1925 blev den samlede aktiekapital på 750.000 kr. ved en rekonstruktion af virksomheden nedskrevet til 37.500 kr. med nyttegning af præferenceaktier for 100.000 kr.⁹⁹⁾

Efter Georg Binders afrejse 1924 havde selskabet ansat direktør Hans Vagner, der tidligere havde været i $\frac{1}{3}$ De Forenede Textilfabrikker i Aalborg. Ved rekonstruktionen 1925 fratrådte han og erstattedes af direktør Helmuth Krüger, der tidligere havde været på Brede Klædefabrik. Ligeledes var der flere udskiftninger i bestyrelsen.

De mange anstrengelser for at sanere økonomien var imidlertid forgæves, og i foråret 1928 blev selskabet erklæret konkurs. Da konkursbehandlingen sluttede 1930, fik de privilegerede kreditorer kun godt en tredjedel af deres tilgodehavende – resten fik intet.¹⁰⁰⁾

Kun to måneder efter, at J. L. Binder & Co. i Lyngby var blevet erklæret konkurs, indhentedes skæbnen også Georg Binder selv, idet han som nævnt midt på sommeren 1928 måtte opgive sin virksomhed i Svendborg.

Således endte historien om J. L. Binder & Co. – en stor og velrenommeret tekstilvirksomhed, som havde stået i spidsen af Lyngbys moderne industrialisering i 1890'erne, da byen i egentlig forstand blev industriby. Men fordi fabrikken lige som så mange andre tilsvarende virksomheder under Verdenskrigen havde udvidet for voldsomt i tillid til, at de gode konjunkturer ville vedvare, og fordi disse udvidelser mere bestod i bygninger og maskiner end i antal beskæftigede personer, kunne virksomheden hverken klare sig i konkurrencen ved at producere mere eller nedbringe sine udgifter ved at afskedige personale, men måtte opgive.

Filtfabrikken »Norden«

Under konkursbehandlingen blev fabrikken 1928 afhændet til fabrikant K. K. Larsen, der drev virksomheden »Nordisk Filtindustri«. ¹⁰¹⁾ Også denne virksomhed gik konkurs, men købtes 1934 af godsejer Carl de Neergaard, som fortsatte virksomheden under navnet Filtfabrikken »Norden«. Der var tale om en omfattende produktion af forskellige filtsorter, som stod på gennem mange år; ¹⁰²⁾ men i slutningen af 1960'erne stod fabrikken igen stille. Man kunne gå rundt i de forladte fabrikskøkkener som i en spøgelsesby og beundre de komplicerede maskiner og den imponerende dampmaskine. 1973 solgte familien Neergaard ejendommen til entreprenørfirmaet $\frac{1}{2}$ Rasmussen & Schiøtz, der samme år nedrev alle bygninger og 1975/76 opførte det nuværende kontorhus. ¹⁰³⁾

Lyngby Hovedgade 4-22

Medens den ovenfor omtalte fabriksvirksomhed foregik inde på grundene og ned imod Lyngby Sø, rejste der sig efterhånden en sammenhængende husrække ud imod Lyngby Hovedgade, jfr. ovenfor om udstykningerne. Den nordlige del af husrækken på det tidligere »Hollandia«s grund er stort set bevaret i sin oprindelige skikkelse og skal kun omtales ganske kortfattet. Den sydlige del af husrækken, som nu er nedrevet, havde sin oprindelse i de to landsteder »Christianslund« og »Frederikslund«, som var opstået 1809 ved en deling af den tidligere »Prinsens Vaskergård«. ¹⁰⁴⁾

Lyngby Hovedgade 4, »Aalykke«/Binders Villa (matr.nr. 1 i)

»Aalykke« var antagelig opført før 1810, idet det optræder på alle matrikelkort gennem 1800-tallet. Huset havde én etage og var hvidt med stråtag; men dets bygningsmåde kendes ikke, idet huset ikke ses brandforsikret sammen med de øvrige dele af Tuteins Landsted/»Hollandia«.

1901 blev »Aalykke« som nævnt nedrevet og erstattet af en hvid énetages villa med høj kælder og mansardetage med skifertag, beliggende lidt tilbagetrukket fra Lyngby Hovedgade med gavlen ud imod denne. Villaen blev nedrevet 1973. ¹⁰⁵⁾

Lyngby Hovedgade 14-16-18-20-22 ca. 1905.

Byhistorisk Samling

Lyngby Hovedgade 6, »Sorgenfridal« (matr.nr. 1 de og 1 df)

Huset er opført 1858-59 i sin nuværende ydre skikkelse: En grundmuret, énetages bygning uden kælder, med tegltag og med en kvist i tre fag på gadesiden, beliggende lidt tilbagetrukket fra Lyngby Hovedgade. Huset var oprindeligt indrettet med to køkkener.¹⁰⁶⁾

Lyngby Hovedgade 8 (matr.nr. 1 dd og 1 dg)

Huset er opført 1858 i sin nuværende ydre skikkelse: En grundmuret, énetages bygning med kælder og mansardetage med skifertag, beliggende ud til Lyngby Hovedgade. Der er indgang fra gaden, hvor der oprindeligt var indrettet en butik.¹⁰⁷⁾

Lyngby Hovedgade 8A, »Sorgenfrihus« (matr.nr. 1 ax og 1 ay)

Ejendommen er opført 1902 i sin nuværende skikkelse: En tre-etages beboelsesejendom med tagetage, opført af røde mursten med skifertag

med kviste, indeholdende 4 4-værelses og 4 5-værelses lejligheder med pigekamre bag trappen i »trappetårnet« på havesiden.¹⁰⁸⁾

Lyngby Hovedgade 10 (matr.nr. 1 dc)

Huset er opført 1876 i sin nuværende skikkelse: En grundmuret énetages bygning med kælder og tagetage, opført af gule mursten med skifertag, beliggende ud til Lyngby Hovedgade. Facaden mod Lyngby Hovedgade er dog ændret, idet hele stueetagen anvendes til udstillingslokale med store vinduer mod gaden.

Lyngby Hovedgade 12 (matr.nr. 1 db)

Ejendommen er opført til udlejning 1870 i sin nuværende ydre skikkelse: En toetages grundmuret bygning delvis med kælder og med tagetage, opført af røde mursten med spåntag (i dag tegltag) og indeholdende 6 lejligheder. Ved husets opførelse var der to lejligheder i hhv. stuen og tagetagen, medens 1. sal udgjordes af én stor lejlighed.¹⁰⁹⁾

»Christianslund« (senere Lyngby Hovedgade 14-18, matr. 1y, 1x og 1k)

»Christianslund« (det senere Lyngby Hovedgade 16) er nævnt første gang i kilderne 1807. Den grundmurede hovedbygning ud mod, og langs med Lyngby Hovedgade målte 27 × 12 alen (ca. 17 × 8 meter), og bygningen var én etage høj med tegltag og en gennemgående kvist på 9 alen. Der var to køkkener i huset. Foruden hovedbygningen var der en nordre og en søndre længe, således at der var en gårdsplads vest for hovedbygningen.

Da smedemester Bernt Hegelund havde overtaget Christianslund 1809, opførte han et smedeværksted bag ved gårdspladsen, så der blev tale om en firelænget ejendom. Der var nu kun ét køkken i hovedbygningen.

1841 blev udbygningerne revet ned. Der opførtes en ny vestre bygning bag gårdspladsen samt skure mod nord og syd.

Hovedbygningen synes at have stået i sin oprindelige skikkelse frem til 1885, da grosserer Chr. C. Mathisen købte og udstykkede ejendommen (jfr. ovenfor). Det gamle landsted kom til at ligge på den midterste

»Christianslund« (Lyngby Hovedgade 16) før ombygningen 1886. Til venstre Store Kro, senere Hotel Lyngby. Det Kongelige Bibliotek

parcel, og for at få plads til opførelsen af »Villa Olga« på matr.nr. 1 k måtte Chr. C. Mathisen nedrive det sydligste stykke af Christianslund. Huset blev ombygget 1886, og samtidig med forkortningen blev den sydlige del – det tidligere kvistparti – forhøjet til to etager.

I 1900-tallet blev der indrettet butikker i bygningens stueetage, der efter udvidelser af Lyngby Hovedgade lå lige ud til fortovet; men i alt væsentligt beholdt huset det udseende, det havde fået 1886, frem til nedrivningen 1964.¹¹⁰⁾

På matr.nr. 1 y (Lyngby Hovedgade 14) opførtes først (muligvis allerede inden udstykningen 1886) et hvidt, énetages vinkelhus med gavlene mod gaden og mod syd. 1905 opførtes en ny toetages bygning med kraftigt markeret murstensfacade ud til Lyngby Hovedgade (nedrevet 1964).¹¹¹⁾

»Christianslund« (Lyngby Hovedgade 16) 1911.

Byhistorisk Samling

»Villa Olga« opførtes som nævnt 1886 på matr.nr. 1k (Lyngby Hovedgade 18). Der var tale om en toetages villa i gule mursten, der ligeledes blev revet ned 1964.¹¹²⁾

»Frederikslund« (senere Lyngby Hovedgade 20-22, matr.nr. 1l og 1s) Ejendommen er nævnt første gang 1790 med en 16 fag lang og 5 fag bred hovedbygning af mur- og bindingsværk med tegltag og en kvist på 5 fag, beliggende parallelt med Lyngby Hovedgade. Desuden hørte der en del udbygninger til ejendommen.

1807 beskrives hovedbygningen som 35 alen lang (nu opdelt i 15 fag) og 12 alen dyb (d.v.s. ca. 22 × 8 meter) med en 7 alen lang, gennemgående kvist. Denne temmelig lange bygning indeholdt bl.a. to køkkener og en stor spisestue i kvisten.

1833 er bygningen forandret til at være kun 9 fag lang, grundmuret

»Frederikslund« (Lyngby Hovedgade 20) 1901. Til højre »Villa Olga«
(Lyngby Hovedgade 18).

Byhistorisk Samling

overalt med stentag og med kun ét køkken. Antagelig er den ene ende af huset blevet nedbrudt. 1837 er taget ændret til stråtag.

1865 beskrives huset som inddelt i 9 fag og med målene 22×12 alen (ca. 14×8 meter), grundmuret og med stråtag.

1898 optræder huset med målene 16×12 alen og synes således at være yderligere forkortet. Huset fik dette år påbygget en butiksbygning ud imod Lyngby Hovedgade; men det meste af denne fjernedes igen 1939 p.gr.af Hovedgadens udvidelser og erstattedes af butikker inde i selve huset. Huset blev nedrevet 1964.¹¹³⁾

På matr.nr. 1 s (udstykket 1873, Lyngby Hovedgade 22) opførtes bagest på grunden en énetages bygning, som 1891 forhøjedes med 1. sal. Denne bygning blev nedrevet 1973.¹¹⁴⁾

Ud til Lyngby Hovedgade opførtes 1883 en butiksbygning, som 1889 udvidedes. Butiksbygningen lå ved grundens nordskel og blev nedrevet 1964.¹¹⁵⁾

Da bebyggelsen Lyngby Hovedgade 14-22 blev nedrevet 1964, var der tale om en række ældre og nedslidte bygninger, der i sig selv ikke var

bevaringsværdige. Derimod var nedrivningen et tab for Lyngby Hovedgades traditionelle handelsmiljø, som endnu dengang prægedes af små, smalle butikker med et »kig« ud til grønne bagarealer, og for Hovedgadens gaderum, der tidligere havde været næsten ubrudt fra Frieboeshvile til Vintappersvinget, var det et alvorligt hul, der blev slået ved denne nedrivning. Til gengæld vandt man en værdifuld forøgelse af det centrale Lyngbys rekreative områder med frilægningen af Nordre Mølle og Mølledammen.

NOTER

Forkortelser

Br.prot.: Brandtaxationsprotokol

ByS: Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune

FT: Folketælling

KAA: Københavns Amts Avis

LAS: Landsarkivet for Sjælland m.m.

LD: Lyngby Dommerkontor

L-TK Bygg.: Lyngby-Taarbæk Kommunes arkiv, Byggesagsarkivet

RA: Rigsarkivet

SKPB: Skøde- og panteprotokol

1. Matrikelkort 1810 og 1811 i Matrikelarkivet.
2. Områdets tidligere historie er gennemgået i Eiler Nystrøm: *Fra Nordsjællands Øresundskyst (1938) s.263-65 og 428-30 med noter.*
3. Ældre matrikelkort i Matrikelarkivet (Lyngby By og Sogn).
4. L-TK Bygg. j.nr. 689.
5. L-TK Bygg. j.nr. 1173.
6. Oplysningerne om ejendomsforhold i dette afsnit er hentet fra LAS, SKPB efter henvisning fra realregistre (kopi af disse i ByS).
7. LAS, Brt.prot. 1 nr. 122 (6.10.1802) og 10 nr. 3722 (12.6.1855).
8. J. O. Rawert: *Kongeriget Danmarks industrielle Forhold (1850) s.170; som note 7.*
9. RA, Folketællingen 1850 (kopi i ByS).
10. LAS, SKPB EE 803 (læst 26.11.1856).
11. RA, Industrietællingen 1855.
12. L. F. B. laCour: *Lyngby Sogns velgørende Forening 1856-1906 (1906) s.6,27.*
13. LAS, SKPB FF 848 (læst 16.12.1857); GG 477 (læst 20.6.1860); HH 133 (læst 12.2.1862); KK 334 (læst 25.4.1866).
14. LAS, Brt.prot. A 102,2 (7.2.1859) og A 147 (21.6.1859).
15. LAS, SKPB LL 4 (læst 9.1.1867); LL 331 (læst 27.3.1867); MM 55 (læst 19.1.1870); LD, Realregistre til SKPB 2. række.

16. Familiepapirer i privateje; KAA 3.7.1909.
17. KAA 27.12.1877.
18. Familiepapirer i privateje; KAA 3.7. og 8.7.1909.
19. LAS, Brt.prot. F 195,2 (3.6.1872); Erhvervsarkivet, Industriforeningens arkiv, oplysningsskemaer til Industriudstillingen 1872, klasse 12 nr. 1536.
20. RA, Industritællingen 1871/72.
21. KAA 24.2.1897; Dansk Erhvervsliv. Danmarks Byer i Kort og Tekst (Særtryk af Berlingske Tidende 1923/24) s.149.
22. Den nordiske Industri- og Kunst-Udstilling i Kjøbenhavn 1872. Katalog (1872) s.80.
23. Fortegnelse over de ved den nordiske Industri- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1872 prisbelønnede Udstillere (1872) s.23.
24. Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888. Officiel katalog (1888) 2.sektion s.32-33; 13.sektion s.58.
25. KAA 3.1.1888; 9.6.1883; 28.4.1878; 1.5.1890.
26. LAS, SKPB KK 334 (læst 25.4.1866).
27. KAA 18.5.1872; 20.5.1875; 31.3.1877; 18.5.1877; Bjørn Ochsner: Fotografer i og fra Danmark indtil år 1900 (1969).
28. Erhvervsarkivet, Dansk Tarifforenings arkiv, nr. 1145 (inspektion 29.10.1901).
29. Som note 28.
30. LAS, Brt.prot. E 221,4 (5.4.1870).
31. RA, Industritællingen 1871/72.
32. KAA 16.9.1873.
33. Som note 23, s.22.
34. Som note 28 (inspektion 10. og 14.1.1911).
35. LAS, SKPB LL 5 (læst 9.1.1867).
36. RA, Industritællingen 1871/72.
37. LAS, SKPB OO 292 (læst 18.3.1874); QQ 576 (læst 23.5.1877).
38. RA, Direktoratet for Arbejds- og Fabrikstilsyn, 1. Inspektorat, korrespondancesager 1874-75.
39. KAA 24.7. og 25.7.1874.
40. LAS, SKPB QQ 576 (læst 23.5.1877).
41. Som note 38, inspektionsprotokol 1874-82.
42. KAA 27.12.1877.
43. KAA 20.4.1878.
44. LAS, SKPB SS 854 (læst 7.9.1881).
45. Som note 41.
46. KAA 3.9., 5.9. og 8.9.1879; 3.2. og 31.5.1880.
47. Som note 24, 2.sektion s.102.
48. KAA 22.3.1888.
49. KAA 6.4.1889.
50. ByS j.nr. 1982/6.
51. Kongeriget Danmarks Handelskalender, 1.udgave (1883-84) s.571.
52. Annoncer i KAA 20.11.1882 samt 29.1. og 26.2.1883.
53. LAS, SKPB TT 601 (læst 6.6.1883).
54. L-TK Bygg. j.nr. 316.

55. Som note 53.
56. Som note 24, 10.sektion s.100.
57. Erhvervsarkivet, Østifternes Kreditforenings arkiv, vurdering 22.7.1887.
58. LD, SKPB 3 A 1141 (læst 4.11.1891).
59. RA, FT 1901, Lyngby Sogn (kopi i ByS).
60. Johan Røssel: Træk af Birkerød Sogns historie (1979) s.19,76,99,100-01,115.
61. Som note 59.
62. KAA 17.11.1896.
63. Som note 28.
64. Som note 59.
65. Som note 28.
66. KAA 24.2.1897; som note 28; LD, SKPB 5 A 2522 (læst 21.9.1910); som note 21; Danske Byer og deres Mænd XXXVI (Lyngby, Taarbæk og Søllerød Kommuner, 1919) s.157.
67. KAA 21.1.1905 og 21.5.1907.
68. KAA 28.12.1907.
69. L-TK Bygg. j.nr. 1748.
70. Som note 34.
71. Hovedkilden til oplysninger om Pritzels Etablissement og de enkelte bygningers og lokalers anvendelse er inspektionsberetningerne til Dansk Tarifforening 1901 ff. (jfr. note 28).
72. Som note 28 (inspektion 27.9.1911 og 26.9.1912).
73. L-TK Bygg. j.nr. 1201.
74. Nordre Birks Tidende 28.11.1903; Schou's Vejviser for Lyngby-Taarbæk Kommune 1913; KAA 13.1.1914; RA, FT 1916, Lyngby Sogn.
75. Som note 28 (inspektion 13.11.1914).
76. LD, SKPB 5 Ø 3470 (læst 23.8.1916); Danske Byer og deres Mænd XXXVI (Lyngby, Taarbæk og Søllerød Kommuner, 1919) s.159.
77. Som note 28 (inspektion 16.5.1916).
78. Lyngby Tidende 15.3.1951 og 16.4.1953; $\frac{1}{2}$ Brødrene Hartmann 1917-1977(1977).
79. RA, Statistisk Departement, Industriel produktionsstatistik for 1916; som note 28 (inspektion 9.12.1918).
80. Som note 28 (inspektion 5.10.1920).
81. De danske Byerhverv i Tekst og Billeder, bd.2 (1907) s.69-74.
82. LAS, SKPB ÆÆ 414 (læst 15.4.1891).
83. L-TK Bygg. j.nr. 661.
84. KAA 24.1. og 21.4.1892, 8.9.1897.
85. Som note 81; bevarede fabriks-sygekassebøger i privateje.
86. L-TK Bygg. j.nr. 830,913.
87. L-TK Bygg. j.nr. 917.
88. Som note 28, sag nr. 1136 (inspektion 22.10. og 26.10.1901); L-TK Bygg. j.nr. 957.
89. L-TK Bygg. j.nr. 1503,1781.
90. L-TK Bygg. j.nr. 1829,2411.
91. Som note 81, s.73.
92. Som note 79.

93. LD, SKPB 4 E 1404 (læst 7.5.1902), 4 M 2683 (læst 13.9.1905); LAS, SKPB Hd L.5438 (læst 22.11.1916).
94. Jfr. Ingvar Nørgaards erindringer i Lyngby-Bogen 1978 s.15, hvor Georg Binder skaffede kommunen et lån i Odense uden at røbe, at han repræsenterede et socialdemokratisk sogneråd.
95. Som note 28, sag nr. 1136 (inspektion 20.8.1920).
96. Ringkjøbing Amts Dagblad 14.11. og 15.11.1924.
97. KAA 15.1. og 16.1.1940; Lyngby-Taarbæk Bladet 18.1.1940.
98. En del af de ovenfor givne oplysninger bygger på (samstemmende) mundtlige meddelelser fra ældre Lyngby-borgere til forfatteren.
99. RA, Aktieselskabsregistret, reg.nr. 2215 (hævet 14.1.1930).
100. Som note 99.
101. Erhvervsarkivet, Filtfabrikken »Norden«s arkiv, pakke mrk. »Stiftelsespapirer 1933«: Heri løntarif 1929 for »Nordisk Filtindustri«.
102. Nordsjælland. Den danske Riviera (Århus, 1949) s.322-23.
103. LD, Realregistre til SKPB 2.række samt tingbøger.
104. Som note 2.
105. L-TK Bygg. j.nr. 1093.
106. LAS, Brt.prot. A 115-4 (17.3.1859), A 216 (20.1.1860), D 69 (19.2.1867).
107. LAS, Brt.prot. A 47-3 (12.10.1858).
108. L-TK Bygg. j.nr. 1173.
109. LAS, Brt.prot. E 221-4 (5.4.1870).
110. LAS, Brt.prot. 1 nr. 335 (25.11.1807), 2 nr. 405 (9.10.1809), 5 nr. 1980 (18.2.1841), 5 nr. 1991-3 (27.2.1841); L-TK Bygg. j.nr. 391 og 399
111. L-TK Bygg. j.nr. 1381.
112. L-TK Bygg. j.nr. 391.
113. LAS, Brt. 25.3.1790; Brt.prot. 1 nr. 334 (25.11.1807), 4 nr. 1181 (14.2.1833), 4 nr. 1470 (6.1.1837), C 186-1 (19.10.1865); L-TK Bygg. j.nr. 904 og 9829.
114. L-TK Bygg. j.nr. 656.
115. L-TK Bygg. j.nr. 304 og 504.

Aage Børresen

BERETNING OM

SELSKABETS VIRKSOMHED 1981/82

Det er nu lykkedes at få et vigtigt projekt bragt til afslutning, idet Svend Aage Knudsens arkæologiske atlas over Søllerød og Lyngby-Taarbæk Kommuner, »Landskab og oldtid«, er udkommet. Lyngby-Taarbæk Kommune har givet et stort tilskud til bogens trykning, og det er et tydeligt bevis på den popularitet, der i disse år er omkring arkæologi, at også Bikuben i Lyngbys Fond og to store lokale virksomheder, IBM og Hempels Skibsfarver, har villet støtte bogens udgivelse med ret store pengemidler.

Ved generalforsamlingen onsdag den 20. maj 1981 holdt arkivar i Rigsarkivet Jørgen Nybo Rasmussen et lysbilledforedrag om »Lyngby Hovedgades anlæg 1764 – nyfundne kort i Rigsarkivet«. Foredraget er omarbejdet og udgør den første artikel i Lyngby-Bogen 1982.

Sommerudflugten tirsdag den 16. juni gik til Raadvad, hvor overantikvar Bent Rud, Det Særlige Bygningssyn, underholdt de 300 fremmødte deltagere om den historiske baggrund, den nuværende virksomhed på Raadvad og planerne for den fremtidige anvendelse af stedet med indretning af håndværkerskoler. Derefter var der fælles kaffebord på Raadvad Kro, hvor H.J. Lemche genskabte noget af stemningen på værkerne langs Mølleåen i gamle dage ved at oplæse en passage af Gyrithe Lemches roman »Strømmen«.

Efteråret bød på to velbesøgte lysbilledforedrag med foredragsholdere fra bestyrelsens midte: Bondebylaugets oldermand Niels Fridrichsen fortalte torsdag den 1. oktober om »Bondebyen i fortid og nutid«, og arkivar Ebba Waaben talte mandag den 9. november om »Frederiksdal på Frederik den Tredjes og Christian den Femtes tid«.

I en af de gamle fabrikkeshaller på Raadvad fortæller overantikvar Bent Rud deltagerne i sommerudflugten om planerne for bygningernes fremtidige anvendelse. Byhistorisk Samling

Lyngby-Bogen 1981 udkom planmæssigt til 1. december. Årbogen var for første gang trykt i A. Rasmussens gamle og velrenommerede bogtrykkeri i Ringkøbing, der havde givet et meget fordelagtigt tilbud. Bogen er blevet godt modtaget og rost for sit gode udstyr, som er på højde med de foregående årganges.

Torsdag den 11. marts holdt museumsinspektør Kirsten Bendixen, Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling, et lysbilledforedrag »Mønterne fortæller danmarkshistorie«. Foredraget var suppleret med udvalgte eksempler på lokale møntfund, bl.a. fra Hjortholm.

Foruden det arkæologiske atlas, som altså nu er afsluttet, arbejder selskabet stadig med udgivelsen af 50 års registret til Lyngby-Bogen, hvortil manuskriptet er endeligt afsluttet.

NAVNEREGISTER

Registret gør ikke krav på fuldstændighed, idet en del uvæsentlige person- og stednavne er udeladt. Ikke-lokale navne kan ikke forventes at være optaget i registret.

- Abildgaard, Nic. 37,113
Albertinelyst 32-60
Alfonso di Cavalho, J. S. 131
Den Almindelige Brandforsikring af 1792 147
Amer, Amir 61
Andersen, Anne Mette 61
–, Bent 42
–, Janne Birgitte 61
Andersson, Sven-Ingvar 61
Arent (kaptajn) 28
- Bagsværdvej 7,12
Baltzer, Kirstine Birgitte 93
Bech, Jens Peter 44
–, Marcus Chr. 44-45
Beck, C. C. 131-32
–, Juliane f. Storck 132-33,135,139
Bendixen, Kirsten 165
Bentzen, Carl 136
- Bentzen, Friederich 104
Berggreen, A. P. 116
Bernier, Georg Alexander 113
Bernstorff, A. P. 116
–, J. H. E. 10,34,100
van Beverhoudt, Susanna 120
Beyer (muremester) 23
Biehl, Charlotte Dorothea 34
Bikuben i Lyngby's Fond 164
Binder, Georg 97,98,147-53
–, J. L. 107,108,129,131,140-42,146-50
J. L. Binder & Co. $\frac{1}{2}$ 107-08,129-54 passim
Birch, Alfred 93
–, Carlo 93
–, Grethe 93
–, Hans Jensen 70,78,80,93
–, Helmer 93
–, Rasmus Alfred 68,93
–, Theodora f. Pedersen 93
–, Vilhelm 93

Navneregister

- Birchs Gaard 61-96
Bleggaarden 144 – den
nye Bleggaard 114
Bodenhoff, Andreas 104
Bondebyen 8,12,13,26,32-96 passim,164
Borch, Kim 61
Boudin, Philibert 10
Brahde, Mogens 61
Brandt (mægler) 28
Brede Klædefabrik 132,153
– Mølle 12
Bruckner, Jakob Ernst 101
Bruhn, Erenst Anthon 43
Brun, Carl 118
–, Constantin 116,118,119,121
–, Friederike 103,119,121
–, Ida 119
von Buchwald, Hans Preben(sen) 40-42
Buddingevej 7
Burchardi, August 133
Bøgh, Nicolaj 123,127
Børresen, Aage 164
Cazalis, Emilie f. Tutein 110,111,116
–, Jacques 111,116
Christian VI 100
– VII 23,26
– VIII 113,121,131
Christiansen, Jørgen 61
Christianslund 131,139,154,156-58
Clasen, G. 146
Clausen, Andreas 42
Cohn, M. B. 145
Cramer, Vilhelm R. 139,140
Dansebakken 13,19
Dansk Gardin og Tekstil Fabrik ^{Å/s} 144,146
Dansk Pose Industri ^{Å/s} 145
Desmercières, Joh. Henr. 109
Dieussart, François 37
van Dockum, Charlotte Henriette 26
–, Martin 26
Dominique, Birgitte 93
von Dreyer, J. C. F. 30

Eigtved, Nicolai 33,35
Eisenberg, Thale 105
Eller, Hans Bruun 102
Engqvist, H. H. 60
Eremitageslottet 6
Ermelundsstien 17,26

Fenneberg, Paul 102
Filtfabrikken »Norden« 147,154
Fortungsgaarden: Se Albertinelyst
Frederik II 6,34
– III 34
– V 10-11,13,27,100
– (arveprins) 129
Frederiksdal 164
– Slot 6,33,34,35
Frederikslund 131,154,158-59
Fredslund, Jens 61
Friderichsen, Niels 164
Frieboeshvile 22,35,36,59,97,108,127,
129,131,147,148,160
Friis (proprietær) 136
Frilandsmuseet 13,150
Frisch, Constantin 120

- Frisch, Dorothea f. Tutein 102,117,120
 –, Frederik Emil 117
 –, Hartvig Marcus (den ældre) 102
 –, Hartvig Marcus
 (den yngre) 102,116-117,120
 Frisch, Henriette 102,117
 Fuglevad Mølle 12,150
 Fuglevadsvej 12
 Fuglsang 120,127
 Furesøen 121
 Fæstningskanalen 17
- Glahn, Henrik 61
 Gottfries, Kristina 61
 Gottschalck, Ellen 117
 Gottsche, Chr. 48
 Gottskalksdottir, Juliana 61
 Gramlille 20,24,104,125-126
 Graulund, Knud 108
 Guione, J. B. 35
 Gullerod (gartner) 109
 Gustmeier, Hieronymus 100
 Gyldendahl, Jens Larsen 93
- Hansen, Erik 61
 –, Hans Chr. 132
 –, Jens 93
 –, Juliane: Se Juliane Beck
 –, Knud 138,146
 –, Rudolf 136
 –, Sophie 124
 Hartmann, Ad. 145
 –, Carl 145
 –, Gunnar 145
- Hartmann, Louis 145
 Brdr. Hartmann ^{Å/s} 144-45,146
 Haurowitz, William 150
 Hegelund, Bernt 43,156
 Heiberg, Johan Ludvig 119
 Helmer-Petersen, Keld 61
 van Hemert, Peter 103
 J. C. Hempels Skibsfarve-Fabrik 164
 Henriques, Abraham Moses 104
 Hertz, Magnus 135
 Hestermann, Johan 100
 Heuser, Bernhard Christoph 116
 –, Elisabeth Cathrine f. Frisch 116
 Hillerød Papirposefabrik 145
 Hjortholm 5,121,165
 Holland (Hold'an) 16,17,20,24-25,26
 Hollandia: Se Tuteins Landsted
 Holmsteds Farveri:
 Se Prinsens Vaskergaard
 Holmstrøm (kaptajn) 40
 Hotel Lyngby: Se Store Kro
 Hummeltofte 35
 van Hurks Landsted: Se Tuteins Landsted
 Det Hvide Palæ 41,52,53,55,59
 Hvidt, Elise Beate 122
 Højres Arbejder- og Vælgerforening 135
 Høstvej 145
- IBM 164
 Iselin, Reinhard 101,113
- Jardin, N. H. 10,20,33
 Jensen, Lars 78,93
 –, Lily 93

Navneregister

- Jernbanevej 16,20,25
– 27 145
von Jessen, Curt 61
Johansen, Morten 108,131,132
Juel, Jens 13,113
Juncker, Valdemar 135,143
Jørgensen, Hans 142-43
–, Jens Chr. 143
–, P. 131
- Kierulff, Inger 93
Kirkebakken (Lyngby) 7,20
Klampenborgvej 203-05 145
Klausen, Jan 61
Klopstock, A. P. 112
–, F. G. 20
Knudsen, Christen 30
–, Svend Aage 164
von Kochen, Kaspar 23,30
Kompass 147
Kongevejen (se også
Lyngby Hovedgade) 37,43,97,107
Kramer 117
Krogh Madsen, Morten 61
Krumhausen, Frederik 140
Krüger, Helmuth 153
Kuhlau, Frederik 46,123
Kulhus 36,37
Kullmann, Birgitte 61
Kulsviervej 7,12
- Larsen, K. K. 154
–, Knud Erik 61
Lassen, Andreas William 78
- Lemche, Gyrithe 97,119,126,127,164
–, H. J. 97,164
–, Johan 97
–, Søren 131
Lindegaard Hansen, Anne 61
Lindegården (Lyngby) 96
Lohmann, Sigmund Gotfried 42
Lund-Larsen, Henrik 61
Lundstrøm, Niels Nielsen 78,93
Lundtoftevej 12,144,145
– 36-38: Se Birchs Gaard
Lyngby Bank 150
– Folkepark 23,27
– Hovedgade 5-31,34,127
– – 4-22 129-60 passim
– Kirke 24,150
– Kirkegård 29
– Mose 26
– Mølle 7,20,22,23,24,26,28,29,30,
129,130,131,160
– Sogns velgørende Forening 132
– Sukkerraffinaderi 145
– Sø 8,12,20,24,37,45,108,
121,147 – Lille Lyngby Sø 97,108
Lyngby-Taarbæk Sogneraad 150
Lyngby-Vedbæk Jernbane 50
Lystofte 52,54,55
- Madsen, Karl 48
Maegaard Nielsen, Mette 33
Marienborg 36,37,101
Marmillod, Jean 5-31 passim,34,39
Mathisen, Chr. C. 156-57
Melchiorsen, V. F. 143

- Meschowitz (amtskirurg) 104
Meyn, Peter 37
Modeweg, J. C. 132
Morville, N. 28
Moyel, David 102
Moyels Palæ: Se det Hvide Palæ
Musikbiblioteket: Se Gramlille
Müffelmann, Alvilde 120-27
–, Augusta f. Tutein 116,120,122,125
–, Emil 120
–, Harald 120
–, Hermann Chr. 115,116,120,121,122,125
–, Hother 120,121,125-27
–, Peter 120,121
–, Thora 120,121
Mäder, Alexander 115,116
–, Pauline Dorothea f. Tutein 110,116
Møllebo 131,140,142,147
Mølleåen 7,11,12,20,21,23,24,
27,29,37,45,130,132,133,147,164

Naur, Andreas 131
de Neergaard, Carl 154
Nielsdatter, Karen 93
Nielsen, Anette f. Dominique 93
Nielsen, C. F. 68,93
–, Christen 93
–, Ida 93
–, Mathilde 93
–, Mette Cathrine 93
–, Niels (brolægger) 68,93
Nielsen, Niels (smed) 78
Nolthenius, Emil 122
–, Guiliam 122

Nolthenius, Julie: Se Julie Tutein
–, Peter 122
–, Willem Henrik 116,120
Nordbanen 147
Norden, Filtfabrikken 147,154
Nordisk Filtindustri 154
Nordre Birks Tidende 145
Norske Skov 13,19,97
Nybo Rasmussen, Jørgen 5,164
Nybrovej 34
Nybølle, C. 146
Nygaard 41
Nymølle 7
Nystrøm, Eiler 22-23

Olsen, H. K. 138

Parallelvej 143
Pedersdatter, Bendte 78,93
Pedersen, Hans 40
–, Jacob 62,93
–, Lars 78,93
–, Mogens 76,93
–, Søren 78,93
Peter Lunds Vej 145
Petersen, E. T. 136
–, Ernst 140
–, Karen Marie 90
–, Maren Marie 51
–, Richard 51
–, Aage 51
Pihler, Mette 61
Piper, Edith 51
–, Emil 150

Navneregister

- Pontoppidan, Henrik 34
Preisler, Johan Martin 102,104,125
Preislers Gaard: Se Gramlille
Prins Frederiks Vaskehus:
 Se Prinsens Vaskergaard
Prinsens Vaskergaard 22,24,28,30,
 129,131,154
Prinsessestien 8,22,97,120,127
Pritzel, A. C. M. 134,144
–, Sophus 129,133-46 passim
Pritzels Etablissement 129-46 passim
- Qvistgaard, Michel 61
- Rahbek, Knud Lyhne 34
–, Sys Maria 61
Rahn, Hartmann 112
Ramée, J. J. 35
Rasmussen & Schiøtz ^{1/2} 154
Rawert, J. O. 132
Rolls, Ane 93
Rose, Peter 41
Rosenberg, Hans Friedrich 28
Rosenkrantz, F. C. 7,13,15
Rud, Bent 164,165
Rustenborg 8,20,24,26,37,104,109
Rustenborgvej 20,24,147,152
– 7 97,98-99,131
Rønne, Bone Falch 68,93
–, Mathias Lumholtz 68,93
Raadvad 164-65
– Kro 164
- Sandberg, Dick 61
- Schack, Karen 126
Schall, Claus 46
Schebel, Johs. 48,51
–, Marie Elisabeth f. Wetterberg 48
Schmidt, Albrecht Ludvig 42-45
–, Frederike Christiane f. Restorff 42-45
–, Jens Peter 44
Schulin, J. S. 33
Schulz, J. A. P. 116
Schumacher, H. 136
Sneglebakken: Se Tuteins Landsted
Sophie Magdalene 102
Sophienholm 35,36,116,121
de Sorbée, Herault 10
Sorgenfri Slot 6,7,13,30,37,61,
 113,121,129,131
– Slotspark 12,14,16,19,121
Sorgenfridal 155
Sorgenfrihus 131,155-56
Sparekassen for Lyngby og Omegn 150
Spurveskjul 37
Stades Krog 20,24
Steensberg, O. 28
Sterner, Marie 61
Store Kro 12,17,22,24,28,102,131,157
Strandvejen 35
Strømhuset (Frederiksdal) 54
Støvlet-Kathrine 26
- Thomsen, Carl 118
Thulesen, Peter 133,134,138,139
de Thurah, Laurids 13
Thyssen, A. D. 135
Titleys Gaaard 37

Navneregister

- Tøftebækken 11,17,26
Tøftegårdet 17-19: Se Birchs Gaard
Topsøe-Jensen, T. 28
Tortzen, Jørgen Jensen 48,50-51
Trio (fabrik, villa) 144-45
Trolle, Heidi 61
Tutein, Carl Diederich 110,115,116
–, Eduard 116
–, Elisa Friederica 116,125
–, Friederich Wilhelm 122
–, Friederica 110,113,114,116,120,125
–, Jean Friederich (John) 101,120
–, Johan Friederich 102,103,110,
113,114-15
–, Julie 110,116,117-20,122
–, Louis 121
–, Ludvig Alexander 116
–, Maria Catharina 120
–, Pauline Lucia 101,110,114,
115-16,117,124-25
–, Pauline Marie f. Rath 101,102,103,
110,112-13
–, Peter (den Første) 98-113 passim,
116,131
–, Peter (den Anden) 101,110-11,
114,115,116,117,118,120,124-25
–, Regine Sophie f. Wraats 102-03
–, Thierry Diederich 101,110,114,
115,116,120,125
Tuteins Landsted 22,24,100-25 passim,
129-38 passim,147,154
Tønsberg, Jeppe 129

Ulrikkenborg (Gammel Ulrikken-
borg) 52,54

Vagner, Hans 153
Walther, Gottfried 131
Wammen, Jens Andersen 68,93
Ved Smedebakken 4: Se Albertinelyst
Werlin, Julie f. Lütthans 124
Vestergaard, Poul 51
Weyse, C. E. F. 46,116-20,122
–, Christiane Amalie f. Frisch 116
–, Margrethe Elisabeth f. Heuser 116
–, Werner Ernst 116
Vildnisset: Se Frieboeshvile
Villa »Olga« 157,158,159
– »Trio« 145
Willert, Reni 61
Williams, Ellen 61
Vinkel Hansen, Hanne 61
Vintappersvinget 160
Vintappersøen 16
de Windt, Peter 100-01
Winther, Chr. 120-24,127
Virum 12
Wraats, Martin 102-03
Waaben, Ebba 164
Waagepetersen, Albertine Emmerentze
f. Schmidt 45-48
–, Chr. 45-48
Zinn, Carl Ludvig 102

Ørholm Mølle 102

Aalykke 107-08,129,131,133,148,154

*Historisk-topografisk Selskab for
Lyngby-Taarbæk Kommune*

Bestyrelsen i 1982:

Stadsbibliotekar Aage Børresen,
formand

Museumsinspektør mag.art.

Inge Mejer Antonsen

Ingeniør Niels G. S. Friderichsen

Borgmester Ole Harkjær

Direktør Bjarne Jespersen,

kasserer

Direktør H. J. Lemche, næstformand

Overinspektør dr.phil.

Holger Rasmussen

Landsretssagfører Elsebeth Sundbo

Arkivar cand.mag. Jeppe Tønsberg,

sekretær og redaktør

Overinspektør dr.phil. Kai Uldall

Arkivar cand.mag. Ebba Waaben

Selskabets adresse:

Stadsbiblioteket i Lyngby

Lyngby Hovedgade 28

2800 Lyngby

Telefon (02) 88 17 00

LYNGBY-BOGEN 1982

UDGIVET AF HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB
FOR LYNGBY-TAARBÆK KOMMUNE

ISBN 87-87298-09-0

